T.C.

MALTEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

PSİKOLOJİ, İNSAN BİLİMLERİ VE FELSEFE ANABİLİM DALI

KÜLTÜREL PSİKOLOJİNİN FELSEFİ TEMELLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Sinem Aksun Kılıç

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Betül Çotuksöken

İstanbul-2006

ÖZET

Çokkültürlü toplumsal yapıların, günümüz dünyasında birçok toplumun gerçekliği haline gelmesi kültürün ve kültüre yaklaşımın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

İnsanoğlu çokkültürlü bir dünya içinde kendini konumlandırırken; kültürü, kültürün belirleyici unsurlarını ve birey üzerindeki etkilerini yorumlamakta; içinde insanın yer aldığı dünyanın, tüm zenginliği ve çeşitliliğiyle anlaşılmasını sağlamaktadır.

Kültür içinde kendini ve çevresini biçimlendiren, değiştiren birey, kendini başkasıyla olan farklılık ve benzerlik ilişkileri içinde değerlendirmektedir. Özellikle " karşılıklı ilişkisel bağlılık" kavramı, psikolojik temeli de olan kültürel ilişkileri incelemede özel bir anlam taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler : Kültür, çokkültürlülük, çokkültürcülük, birey, toplum, kültürel psikoloji, kültür felsefesi, karşılıklı ilişkisel bağlılık

ABSTRACT

The fact that multicultural society structures have become the reality of many societies in our day, puts forward the importance of culture and different approaches to culture.

When the human being positions himself in a multicultural world; he interprets culture, the defining factors of culture and its effects on the individual; he also helps understand the richness and the diversification of the world he takes part in.

The individual, who shapes and changes himself and his environment according to the culture, evaluates himself within the framework of differences and similarities. Especially the concept of " mutual relational dependency" carries a special meaning when it comes to study cultural relationships, which also have psychological basis.

Keywords: Culture, multiculturalism, multiculturality, individual being, society, cultural psychology, cultural philosophy, mutual relational dependency.

ÖZET

Çokkültürlü toplumsal yapıların, günümüz dünyasında birçok toplumun gerçekliği haline gelmesi kültürün ve kültüre yaklaşımın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

İnsanoğlu çokkültürlü bir dünya içinde kendini konumlandırırken; kültürü, kültürün belirleyici unsurlarını ve birey üzerindeki etkilerini yorumlamakta; içinde insanın yer aldığı dünyanın, tüm zenginliği ve çeşitliliğiyle anlaşılmasını sağlamaktadır.

Kültür içinde kendini ve çevresini biçimlendiren, değiştiren birey, kendini başkasıyla olan farklılık ve benzerlik ilişkileri içinde değerlendirmektedir. Özellikle " karşılıklı ilişkisel bağlılık" kavramı, psikolojik temeli de olan kültürel ilişkileri incelemede özel bir anlam taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler : Kültür, çokkültürlülük, çokkültürcülük, birey, toplum, kültürel psikoloji, kültür felsefesi, karşılıklı ilişkisel bağlılık

ABSTRACT

The fact that multicultural society structures have become the reality of many societies in our day, puts forward the importance of culture and different approaches to culture.

When the human being positions himself in a multicultural world; he interprets culture, the defining factors of culture and its effects on the individual; he also helps understand the richness and the diversification of the world he takes part in.

The individual, who shapes and changes himself and his environment according to the culture, evaluates himself within the framework of differences and similarities. Especially the concept of " mutual relational dependency" carries a special meaning when it comes to study cultural relationships, which also have psychological basis.

Keywords: Culture, multiculturalism, multiculturality, individual being, society, cultural psychology, cultural philosophy, mutual relational dependency.

ÖNSÖZ

Kültür gibi çokanlamlı çokanlamlılığının yanında farklı boyutlarıyla çok tartışmalı bir alanda söylem oluşturmak bu söylemi felsefi açılımlarıyla tartışmak, kıyısız bir denizde liman aramak kadar güç bir iştir. Ancak insanoğlu, varoluşundan itibaren sorgulayan, deneyen, araştıran yapısıyla bilinmeyeni bilinir duruma getirme istemiyle kıyısız denizlerde limanlar aramaya devam eder.

İlkçağlardan günümüze kadar olan büyük zaman diliminde benin öteki ile ilişkisi insanoğlunun kendi varoluşsal özellikleri; zaman mekân bağlamında farklı anlam dizgeleri ve değerleri ile birlikte yaşamsal alana farklı izdüşümleri bırakmıştır. Mekân ve zamanın değişimiyle birlikte yeni değerler, yeni anlayışlar, özgün çıkarsamalar insanoğlunun ortaya koyduğu her bir etkinlikte kendini göstermektedir.

Vaktiyle ateşi bulan insanoğlu, artık uzay teknolojisini hayata geçirmektedir. Böyle bir değişimi yaşayan insanın kültür dünyası, yaşam alanı her geçen gün yeni açılımlarla ve düşünsel etkinliklerle biçimlenmekte ve değiştirmektedir. Kültürün bireyle olan ilişkisi yaşam biçimlerinden davranış biçimlerine kadar geniş bir yelpaze içerir. İnsanoğlunun bu süreçte varoluşunu biyolojik ve toplumsal faktörlerle birlikte sorgulaması bu sorgulamada kültürün etkinliğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Bu tez çalışmasının amacı; "kültür" konusunda farklı söylemlerin yaşandığı çokkültürlü bir dünyada, kültürü ve kültürü belirleyen unsurları; kültür içinde varolan bireyin psikolojisinin şekillenme biçimlerini ve kültürler arasında farklı yaklaşımların, birey üzerinde ortaya koyduğu farklı belirlemeleri, felsefi bir açılımla yorumlama istemidir.

Bu çalışmanın her aşamasında değerli yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. Betül Çotuksöken'e teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET……...i
ABSTRACT……....ii
ÖNSÖZ…….....iii
İÇİNDEKİLER…… .iv
TANIMLAR…… ..v
GİRİŞ……..1

I.BÖLÜM

I. KÜLTÜR KAVRAMI
I.1.Kültürün Tanımı…….……4

II.BÖLÜM

II. KÜLTÜR FELSEFESİ
II.1. Kültür Felsefesinin Tarihçesi …….....17
II.2. Bütüncü/Holistik Kültür Kuramları ……25
II.3. Felsefî Antropoloji/Kültür Antropolojisi……...29
II.4. Kültür Ögeleri Kuramları…… ..32
II.5. Hermeneutik Kültür Kuramı……..……... ...34

III.BÖLÜM

III. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK-ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK
III.1. Çokkültürlü Bir Dünyada Kültürel Görecilik
ve Kültürel Mutlakçılık Tartışmaları……..…….36
III.2. Çokkültürcülük-Çokkültürlülük İkiliği…… ……..40

IV.BÖLÜM

IV. KÜLTÜREL PSİKOLOJİ
IV.1. Kültür-Psikoloji İlişkisi……...……47
IV.2. Kültür-Toplum-Birey İlişkisi……. ...…..52
IV.3. Karşılıklı İlişkisel Bağlılık Modeli…….....69
SONUÇ……...89
KAYNAKÇA……..97

TANIMLAR

Hermeneutik: Yorum bilgisi

Nomotetik Bilim : Yasa bilimi

Epistemoloji: Bilgi kuramı

Epistemik: Bilgiye dayalı

Geist: Tin, ruh, zihin

Retrospektif: Geriye bakış

Kültürel Etos: Kültürel tutum, kültürel davranış

İçkin: Dahili, varlığın içinde bulunan

Çokkültürlülük : Çeşitli kültürlerin bir arada bulunması

Çokkültürcülük: Farklı kimlikler ve kültürlerin en kapsamlı siyasi ve ekonomik kabul edilişini savunan görüş

GİRİŞ

Modern düşüncenin temelini oluşturan klasik liberalizme baktığımızda bireyin ontolojik bir önceliği olduğu görülmektedir. Birey kendi bütünlüğü içinde "araçsal akıl" yoluyla tanımlanmaktadır. Ancak bireyin bu türlü tanımlanışı günümüz koşulları içinde eksik bir belirlenim olarak görülür. Zira birey karşılıklı ilişkisellik içersinde kimlik yapısını oluşturmakta bu da bireyin kimlik tanımını yaparken kültürün önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bireyin varoluş koşullarını ortaya koymak ve belirlemek kültürü anlama yoluyla ancak gerçekleştirilebilir. Bu tezin amacı bireylerin karşılıklı var olabilmeleri temelinde kültürlerinin değer ve önemini açığa çıkarmaktır. Kültür kavramı üzerine yapılan araştırmalar, belirlemeler ve tanımlar kültürün birçok farklı şekilde ifade edilebileceğini göstermekle birlikte kültürün uzantısı insanın bu belirlemeler içinde farklılık ve benzerlik kavramlarıyla bireyin varoluşsal temellerini de sorgulamaktadır.

Kültür her şeyi içeren geniş yapısıyla, insanın dış dünya ile kurduğu tüm ilişkilerini ve doğaya yüklediği anlamları içermektedir. Belirli bir kültürel yapının insan tanımı, insanın kendisi ve öteki ile kurduğu bağıntıları belirlemede farklı anlamlar kazanırken farklı bir kültürde bu belirlemeler birbirinden taban tabana zıt çıkarsamaları imleyebilmektedir.

Kültür kavramına filozofların bakışı ve değerlendirmesi de birbirinden farklılık göstermekte ve kültürün neliğine ilişkin birbirinden farklı sayısız tanım ve görüş bulunmaktadır. Marx, "Kültür, doğanın yarattıklarına karşılık, insanoğlunun yarattığı her şeydir" diyerek kültürün son derece kapsamlı bir tanımı olduğunu vurgulamaktaydı.

İnsanın zaman içindeki gelişim ve değişimini incelediğimizde; ilk çağlardan günümüz dünyasının gerek ileri teknoloji çağını yaşayan toplumlarının, gerekse halen kabile yaşamı sürdüren toplulukların duyuş, düşünüş, anlayış ve yaşama ilişkin tüm anlamlandırma süreçlerini etkileyen "kültür" kavramının bireyin hayatındaki önemini bir kez daha görmekteyiz. Birey kavramının oluşumu; bireye bakış; bireyin

yaşadığımız dünyada ve farklı toplumlarda konumlandırılışı tarihsel süreç içinde bireyin yeniden yapılandırılması bu yapılandırmada etken olan figürler bu çalışmada incelenecek konuların başında gelmektedir.

Toplum içinde yaşayan insanın tarihsel sürecinde insana ilişkin her tür alanı kendine konu edinen ve insanın din, devlet, siyaset, teknik, sanat, bilim, ekonomi gibi birçok fenomenle arasındaki bağlantıları karmaşık ilişkiler ağını diyalektik bir çabayla anlama isteminde olan kültür felsefesi kültürü farklı kuramlarla açıklama girişimlerinde kültürün M.Ö. VIII. yüzyılda Hesiodos'un retrospektif (geriye bakış) kültür anlayışından pozitivist kültür kuramlarına kadar geniş bir yelpaze içermektedir.

Bu noktada antropoloji terimine yüklenen anlamlar Anglosakson ülkeleri ile Almanya'da birbirinden farklılık gösterir. Anglosakson ülkelerinde etnoloji ağırlıklı anlayış egemenken Almanya'da kültür felsefesi terimi öne çıkar.

Hegel bütüncül kültür kuramından hareketle kültürün tözsel taşıyıcısı olan tine dayanır. Hegel'in kültür idealizminde nihayet olarak ulaşılacak yer mutlak tin olgusudur ki bu da dünya kültürlerinin sonunda birleşeceği noktadır. Hartmann ontolojik temelli kültür kuramından bahseder. Kültürü ontolojik bir düzlemde yorumlar.

Rickert de kültür değerleri felsefesinde insanlığın tarihsel sürecinde çeşitli değerlere yükledikleri anlamları o çağa özgü birikimleri, deneyimleri ve özellikleri taşıyan değerler bütünü olarak ifade eder. Dolayısıyla insan kendi döneminde mutlaklaştırdığı değerlerin aslında hiçbir zaman mutlak bir anlamına ulaşamaz. Bu da Rickert'in Hegel'in öne sürdüğü nihai tin anlayışından farklı bir noktadır.

Özellikle A. Comte'tan itibaren pozitif bilim modelini temel alarak sosyal bilimleri bu çerçevede açıklama isteminde olan pozitivistler kültürü de bu bağlamda ele alarak biyolojik temelli açıklamaya yakın durmuşlardır. Kültür materyalizminde kültür kuramı, kültürü maddi temellere dayandırarak ekonomiyi bu noktada en belirleyici

öge olarak görür. Cassirer'de kültür, simgeler evreni olarak karşımıza çıkar. İnsan kendini ve doğayı simgeler aracılığıyla duyumsar. 20. yüzyılda Heidegger hermeneutik (yorum bilgisi) düzleminde kültür açıklaması getirirken kültürü kendi tarihselliği içinde anlayabilme ediminden ve bu anlama ediminin de her zaman kendi mevcut tarihsel sürecinden bağımsız olamayacağını ve bu anlamanın da yorumlama edimi olacağını söyler.

Aydınlanma sonrası geleneksel değerlerinden bağımsız salt akıl varlığı olarak ele alınan insan kavramı günümüz dünyasında toplumların birbiriyle olan ilişkilerinde bireylerin toplum ile olan ilişkisinde ya da devletin toplum ile kurduğu ilişkilerde bireylerin ve toplumların karşılıklı birbirlerini anlama ve var olma temelinde yeterli ölçüde açıklayıcı ve çözümleyici olamamış salt akla dayanan birey anlayışı toplumları daha huzur ve barış dolu ortamlara taşıyamamıştır. Bu noktada çözümsel öğretiler olarak karşımıza çokkültürcülük, kültürel görecilik, kültürel mutlakçılık gibi yaklaşımlar çıkmaktadır. Bu çalışmada modernitenin bireyin kültürel tarafını bir yana itmesinin sonuçları ile birlikte karşı tez olarak ortaya atılan çokkültürcülük, kültürel görecilik gibi kavramlar incelenecek; yeni bir anlayış olan "karşılıklı ilişkisel bağlılık modeli"nin açılımları tartışılacaktır.

I. KÜLTÜR KAVRAMI

I.1. Kültürün Tanımı

Kültürel yapıyı, fikir-değer-anlam zinciri ve tüm bunların üretildiği yaşamsal bir alan olarak ele aldığımızda yaşam biçimlerinden zihinsel yapılara, sanatsal motiflerden bireysel davranışlara dek geniş bir yelpaze içerdiğini görebiliriz. Anlam ve değer üretimi toplumsal tüm faaliyetlerin içinde varlığını sürdürür. İktisadi siyasal yapılar, aile ilişkileri, diğer sosyal alanlar ve toplumsal etkinliğin bütünü dolaylı ya da dolaysız şekilde iletişen insanlar arasındaki ilişkilerden oluştuğu için tüm bu faaliyetler genel anlam ve değerler sistemi içinde kurulmuştur. Kültürü analitik bir yaklaşımla incelemede kavramın genişliği onun üzerinde yapılan çalışmaları da güçleştirmektedir. Tüm bilim dallarıyla ilintili olan kültür kavramı bilim adamlarınca da halen üzerinde yoğun araştırmalar yapılan bir kavram olma durumunu sürdürmektedir.

Kültürü; tarih, toplum, iktidar ilişkileri ve mekân bağlamında irdelemenin yanı sıra toplumsal ilişkilerin oluşturulması, yaşam tarzı ve yaşam kalıplarına ilişkin bakış açısından incelemek, kültürü antropolojik bir anlayış açısından ele almak demektir. Bunun dışında kültürün tanımları aynı zamanda anlamlandırma ve sembol dizgelerini içeren edebiyat, sanat, felsefe ve diğer tüm bilimsel etkinliklere dek sistematik bilgi birikimini içinde barındıran; anlam üretimini gündelik deneyim ve bilinç hallerini de kapsayan geniş bir yelpaze sunar.

Bu noktada ortak deneyimler üzerine kurulu düşünceler, ilişkiler, gelenekler ve bunun uzantısı olarak geliştirilen eylem biçimleri, kültürün farklı insan topluluklarının davranış biçimlerine temel olan anlam ve değer üretme tarzlarına işaret eder.

Kültürü maddi yaşam ve üretim süreçleri ile ilişkilendiren Marx, bilinci belirleyenin toplumsal varoluş olduğunu ve toplumsal ilişkilerin biçiminin maddi yaşamın üretim faaliyetlerinden kaynaklandığını ileri sürer.

Bu noktada Marx, kültürü ekonomik bir temele dayandırmakta bunu üretim-tüketim ilişkileri bağlamında iktidar kavramına ve sistem sorgulamasına dek götürmektedir.

Kültürü yer ve zaman kavramlarından bağımsız düşünmek mümkün değildir. Tarihsellik içinde oluşan özgül somut kültürler aynı zamanda tarihsel bir birikime işaret eder. Varolan kültürel biçimlere ilişkin örüntüler süreci insanoğlunun bitmeyen bir süreklilik içinde devraldığı, değiştirdiği, geliştirdiği, dönüştürdüğü bir madene benzer.

Kültür sözcüğünün bitki ve hayvanların yetiştirilmesi, geliştirilmesi anlamına gelen etimolojik kökünün içinde barındırdığı dinamik yönünün varlığı, bugün kullandığımız kültür kavramının içeriğinin de tarihsellik ve kültürel gelişim bağlamında benzer anlamlar taşıması sonucunu doğurur.

Doğal koşullarından ötürü farklı coğrafyalarda yaşayan insan topluluklarının gerek maddi gerekse manevi yaşamı üretmelerinde niteliksel olarak benzerlik ya da farklılıklar gösterdiğini söyleyebiliriz. Montesquieu'den başlamak üzere pek çok düşünür coğrafyanın toplumsal yaşam üzerindeki etkisinin önemini vurgulamaktadır.

Bu bağlamda örneğin; mahalle, yöre, şehir, Doğu, Batı gibi bölgesel ayrımların belirli kültürel örüntüleri imlediğini gözlemek mümkündür. Yaşam biçimleri anlam ve eylem dünyası bakımından kentsel ve kırsal mekânlarda ilişkiler bakımından büyük farklılık göstermektedir.

Öte yandan mülkiyet kavramının mekân üzerindeki oluşumunun kültürle bağıntısı da kültürel çalışmalar içinde irdelenmesi, ele alınması gereken bir konudur.

Mülkiyet, mekâna sahip olma; alanlarında hakimiyet kurma olgusu toplumsal düzenleme ve oluşumlardan hukuki yapılanmalardan yaşam biçimlerine ve hatta bireysel özgürlük ve sınırlara kadar geniş bir yelpazeyi içerir. Ayrıca mekâna sahip olma ve mülkiyet olgusu siyasal iktidarlar kadar bireyler arasında ve toplumsal

ilişkiler içinde de şekillendirici ve dönüştürücü bir rol oynamakta; kültürel ilişkileri ve tümüyle kültürü de etkilemektedir.

Kültürle ilgili belirlemeler, kültürün çokanlamlı bir kavram olduğunu göstermektedir. Botanikten sosyal ve insan bilimleri alanına dek uzanan geniş kapsamlı anlamlar içerdiği için kültürün herkesi doyuran biçimde tek bir kalıpta tanımlanması mümkün değildir. Kültürle ilgilenen bilim adamlarının tanım çabalarını sürdürmek üzere girişimlerde bulunmaları, bu zorluğun göstergesidir. Bilim sürekli bir gelişim içinde olduğu için her terim gibi "kültür" de zamanla kullanılmakta olduğu bilim alanında yeni tanımların konusu olmaktadır. (Alakuş, 2004:1)

Kültür kelimesinin etimolojik kökenine bakıldığında "bakmak veya yetiştirmek" manasına gelen Latince "colere" veya "cultura" dan geldiği kabul edilir. (Özlem, 2000:142)

Özbek, Raymond Williams'ın "Kültür ve Toplum" tartışması ile birlikte başlayan iki temel kültür tanımından bahsetmektedir. Klasik ve muhafazakâr olan tanımda kültür seçkinci bir anlam bulur ve buna göre kültür bir estetik ve mükemmellik ölçüsüdür. İkincisi; yani antropolojiye kaynaklık eden tanıma göre ise kültür yalnızca sanat ve öğrenimde değil kurumlarda ve günlük hayatta da belli anlam ve değerler ifade eder bütünlüklü bir yaşam tarzına işaret eder. (Meral Özbek, 2003:75)

Özbek 1950 ortalarında; yukarıdaki iki tanımla belirlenen perspektifte bir kopma gerçekleştiğini ve bunu R.Williams'ın çalışmasında izlemenin mümkün olduğunu belirtmektedir. Buna göre Raymond Williams bu iki tanımı dönüştürüp, bir arada kavramsallaştırmaktadır. Birinci tanımdaki fikirler geleneğini alıp onu demokratikleştirerek sıradanlaştırmakta, yani birinci tanımın seçkinci ve idealist yaklaşımını karşısına almaktadır. (Meral Özbek, 2003:75)

İkinci tanımda kültürü üstyapısal bir olgu olarak gören ve alt yapı - üst yapı ilişkisini yansıma ilişkisine indirgeyen yanına karşı; bütün toplumsal pratikleri genel insani faaliyet ve enerjinin çeşitli biçimleri olarak görmekte ve bu pratikleri bağlayan

karakteristik örgütlenme biçimlerinin ve altta yatan örüntülerin olduğunu söylemektedir. Ancak, "bütün bir yaşam tarzı" olarak tanımlanan kültürel alan türdeş değildir. İçinde birbirine karşıt farklı kültürler vardır. Böylece Williams "belirlenme" ve "hakimiyet" kavramlarını öne çıkarmaktadır. (Meral Özbek, 2003:75)

Uygur'a göre kültür, insanın ortaya koyduğu, içinde insanın varolduğu tüm gerçeklik demektir. "Kültür" deyiminden insan dünyasını taşıyan, içinde insan varlığını gördüğümüz her şeyin anlaşılabildiğini ve kültürün; doğanın insanlaştırılma biçimi, bu insanlaştırmaya özgü süreç ve verim olduğunu belirtir. İnsanın kendini kendi evinde duymasını sağlayacak bir dünya ortaya koyması ve böylesi bir dünyanın anlam-varlığına ilişkin tüm düşünülebilirlikleri içermesi ve insanın varoluşunun nasıl ve ne olduğunu anlatmasıdır. (Uygur, 1996:17) "Biz kültür kavramını hem bir imkân kavramı hem de bir gerçeklik kavramı olarak kullanırız. Başka bir deyişle kültür kavramı, bir gizilgüç (potentia) kavramı olarak insan yapabilirliğinin kuramı olduğu kadar, bir edim (actus) kavramı olarak onun şimdiye kadar yaptıklarının da kuramıdır." (Özlem, 2000:198). Kültürü, "(...) geçmişin birikimleri üzerine toplumsal kurumların yaptığı düzenleme, destekleme ve kontrol eylemleri ile sağlanan bir yaşam tasarımı (...)" (Erinç, 2004:42) olarak tanımlayanlar da vardır**.** Kültür söz konusu olduğunda birçok bakımdan farklı boyutlar gösteren ve çeşitli unsurlardan oluşan bir kavramla karşı karşıyayız.

Kültürü oluşturan unsurlarda; uygarlık, medeniyet, ekin, çağdaşlık, aydın insan, kültürlü kişi, entelektüel gibi kavramlara rastlanır. Bu kavramların her birinin kültürü açıklama ve belirleme konusunda kullanılması mümkün olmakla birlikte, tek başına kültür kavramını belirgin kılmada yeterli olmadığı da açıktır. Bozkurt Güvenç'e göre kültür, öğrenilebilir bir şeydir, tarihsel ve süreklidir, toplumsaldır, ideal ve idealleştirilmiş kurallar sistemidir, ihtiyaçları karşılayıcı ve doyum sağlayıcı bir yapıdır, değişkendir, bütünleştiricidir ve kültür aynı zamanda bir soyutlamadır. (Güvenç, 2002:96)

İçerdiği farklı anlamlar bakımından kültür sözcüğünün dört ayrı anlamda kullanıldığını belirten Güvenç şöyle bir gruplandırmaya dikkat çeker: "1- Bilim

alanındaki kültür: Uygarlıktır. 2- Beşeri alandaki kültür: Eğitim sürecinin ürünüdür. 3- Estetik alandaki kültür: Güzel sanatlardır. 4- Madde (teknolojik) ve biyolojik alanda kültür: Üretme, tarım, ekin, çoğalma ve yetiştirmedir." (Güvenç, 2002:97)

Kültür alanında yapılan çalışmalar, karşımıza pek çok terim ve teori getirmiştir. Bu anlam genişlemesi de beraberinde pek çok sorunu getirmekte ve terimin tanımlanma gereğini ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunları ortadan kaldırmak için çeşitli araştırmacılar yeni terimler getirmişlerdir. Örneğin Kuçuradi kültürü "tekil anlamda kültür" ve "çoğul anlamda kültür" şeklinde ayırmıştır. Kuçuradi'ye göre; tekil anlamda kültür (cultura animi) "insanın değerinin bilgisiyle" ilişkisi içinde, "kişilere insan olarak olanaklarını geliştirebilmeyi sağlayan etkinliklerin tümü" olarak ifade edilmektedir. Tekil anlamda kültürün taşıyıcısı olan kişiler, kültürü bireysel olarak var etmektedirler. Çoğul anlamda kültür ise ona göre, (uluslararası belgelerde "genişletilmiş anlamda kültür") ayrı ayrı toplumların taşıdıkları kültürü göstermektedir. Ancak bu farkı; hangi bağlamda ele alacağımıza ilişkin olarak uluslararası bir belgede verilen "kültür" tanımının, bu "farkı" belirleyip belirlemediğine bakılması gerektiğini belirtmektedir. (İyi, 2003:90)

Kuçuradi "çoğul anlamda kültür" ile bir grupta ve o anda yaygın olan insan anlayışı ve değerlilik anlayışına dikkati çekmektedir. Kuçuradi "bir sosyal grubun yaşamının somut tek tek ifadeleri arasındaki farklılıktan çok, bu ifadelerin hepsinde ortak olan bir özelliği anlamak daha uygun görünüyor" ifadesi ile çoğul anlamda kültür kavramından anlaşılması gereken gerçekliği ortaya koymaktadır. (İyi, 2003:90)

Bütün bu edinilen bilgiler ışığında "çoğul anlamda kültür" için Kuçuradi şunları söylemektedir: Çoğul anlamda kültür "bir grupta belirli bir süre canlı olan, neredeyse bilinçsiz, ama o grubun yaşamının bütün ifadelerine 'sinmiş' anlayışları, başka bir deyişle bir grubun yaşayışını çeşitli görünümlerinde, örneğin sanatlarda, bilimde, dilde, "uzun ya da göreli olarak kısa bir süre geçerli olan (: egemen olan) insanı görme tarzını ve değerlilik anlayışı"nı göstermektedir. (İyi, 2003:90) Kuçuradi'ye göre çoğul anlamda kültürün taşıyıcıları gruplar olmaktadır ve kültürün bu iki kavramı, sorunu daha iyi çözümlememizi sağlayacaktır.

“Kuçuradi, ‘kültür’ün bu iki anlamından hangisinin söz konusu olduğunu anlamak için bize üç yol öneriyor:

1. İlkin varsa dilsel güçlüğün giderilmesi. Örneğin Fransız Kültür Merkezi (Centre culturel français). Burada tekil anlamda kültürün kastedildiği kolayca görülebilir.

2. ‘Kültür’ sözcüğünün geçtiği bir bağlamda anlamını saçma kılan kavramın ayıklanması. Örneğin, “kültür hayatı” dendiğinde burada çoğul anlam saçma olur, bir “kültürün ömrü” dendiğinde de tekil anlam saçma olur.

3. Bu yolların yetersiz kaldığı kimi bağlamlarda, örneğin “kültürel gelişme”, “kültür hakkı”, “kültür değerleri” dendiğinde ise aslında burada dile getirilen şey bir istemle (taleple) ilgili olduğundan bu istemlerin kaynağına bakmak gerekir.” (İyi, 2003:91)

“Kuçuradi, ayrıca bugün iki tür kültür kavramının birleştiği yer olarak, kimi edebiyat, sanat, felsefe ve düşünce yapıtlarını göstermektedir. Bu yapıtlar, “değerle yaşantı ve eylem olanaklarını gösteren ya da bilgisini sağlayan yapıtlar” olarak bu iki kavramı birleştiren yerlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken şey şudur: bu yapıtlar, “kişilerin insan olarak olanaklarını geliştiren etkinliklerin ürünü” olarak, “insanın yapısının bilgisinden kaynaklanan bir insan ve değerlilik anlayışını” yansıtmaktadır. Bu yapıtlar yoluyla “ruha işleyen” etkinliklere girildiğinde (bunlar okunduğunda veya seyredildiğinde) bilgiye dayalı bir insan ve değerlilik anlayışıyla buluşma gerçekleşmekte ve böylece bunu yapan kişilerin kendi insan ve değerlilik anlayışları -kültürleri- oluşmaktadır.” (İyi, 2003:92)

Bu hususta Afşar Timuçin şöyle diyor; “Emperyalizmin gerçek kültür değerleriyle bir ilişkisi olamaz. Çünkü gerçek kültür değerleri emperyalist bir güç oluşturmakta kullanılamaz. Onlar açısından baktığımızda kültür zararlıdır ve “…emperyalizmi kökleştirmek için Hemingway’ı mi, Edgar Alan Poe’yu mu, Steinbeck’i mi kullanıyor? Hayır kullanmıyor. Kullanabilir mi? Kullanamaz.” (İyi, 2003:92)

İyi, kişilerin insan ve değerlilik anlayışını bilgi temeli olmayan anlayışlar, kimi değer yargıları belirlediğinde kültürün bu iki anlamının birbirinden "kopmakta" olduğuna dikkat çekiyor. "Bu durumda ortaya çıkan şey ise Nietzsche'nin deyişiyle bir "kültürsüzleşme", Kuçuradi'nin saptamasıyla "kültürlerin çatışması" olmaktadır. Bu çatışma sırasında oluşan şey doğal olarak "o ülkenin insanlarının o andaki kültürü" (insana bakış ve değerlilik anlayışı) olmakta ama "ruhu işleyen" bir etkinlik olmamaktadır. İşte bu durum bilim adamlarını, çoğul anlamda "kültürlerin değerlendirilmesi gerekliliğine götürmektedir." (İyi, 2003:92)

Kültür sözcüğü Latince'de, "Colere", sürmek, ekip-biçmek fiilinden türemekte ve "cultura" aynı zamanda Türkçe'deki "ekin" anlamında da kullanılmaktadır. İlk kez Voltaire'in "culture" sözcüğünü, insan zekâsının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanmış olduğu ileri sürülmektedir. "Sözcük buradan Almanca'ya geçmiş ve 1793 tarihli bir Alman Dili Sözlüğünde Kultur olarak yer almıştır." (Güvenç, 2002:96)

Kültür teriminin tarıma ilişkin kök anlamı, onun bundan sonra görülen tüm anlam ve kullanımlarına da geçmiştir. Romalı filozof, Cicero ve Horatius, kültür terimini insana uyarlayarak, insanın eğitilmesi anlamında, terimi toprağın yetiştirilmesi, değiştirilmesi anlamından farklı olarak ilk kez kullanmışlardır. Cicero'nun bu konuda kullandığı terim "cultura animi"dir. (Özlem, 2000:142) Cicero'nun "cultura animi" ifadesi tek bir insanın eğitilme, yetiştirilme ve biçimlenmesi durumunu vurgulamaktaydı. Terim, insan nefsinin terbiye edilmesi anlamında kullanılmıştır. Cicero'nun kişilik tanımında vücut bulan, tek insanın bilgilenerek, akıl yürütmesi, belli ilkelere sahip olması, eylemde bulunması, nefsini terbiye etmesi, zevk ve eleştiri yeteneğini geliştirmesi gibi özellikler günümüz tanımlarına yakın bir tanımdır. Cicero'nun bu tanımının bize "tekil kültür" kavramını da imlediğini söyleyebiliriz. Çünkü Cicero "kültür" terimini "tek" insan için kullanmıştır. (Özlem, 2000:143)

"Kültür" teriminin çoğul olarak kullanılmaya başlanması 18. yüzyılın sonlarına rastlar. Cicero'dan 18. yüzyıla kadar, "kültür" terimi "tekil kültür" anlamında

kullanılmıştır. Çoğul kültür, bir insan topluluğunun, bir halkın, bir ulusun ve giderek bir uluslar topluluğunun duyuş, düşünüş ve değer birliğini meydana getiren düşünsel, sanatsal, felsefi, bilimsel ve teknik tüm üretim varlıkları olarak tanımlanmıştır. Terim, artık sosyolojik bir boyut kazanmıştır. Bu yönüyle "kültür" iki bakımdan çoğulluk kazanır. (Özlem, 2000:143)

Bir topluluğun, bir halkın, bir toplumun karakteristiğini oluşturan şeylerin tümü olarak değer bulma. Almanlar'ın "Volksgeist" terimi kültürün bu anlamını karşılar. Günümüzde de Türk kültürü, Fransız kültürü, burjuva kültürü v.b. gibi terimler "kültür"ün bu anlamıyla kullanılmaktadır. Her topluluk, sınıf, halk ve toplumun kendine özgü kültürü söz konusudur. Bu iki anlamı da içermek üzere günümüzde, "çoğul kültür" terimine başvurulmaktadır. (Özlem, 2000:143)

18. yüzyıldaki "kültür" teriminde çift anlamlılık dikkati çekmektedir. Bunu gidermek için 19. yüzyılda yeni terimlere başvurulmuş; "tekil kültür" ve "çoğul kültür" ayrımı böylece daha açık hale getirilmiştir. Bu terimi bilim adamları, filozoflar, bilge kişiler geniş bilgilerini, deneyim ve donanımlarını ifade etmek üzere özel bir anlamda bu yüzyılda kullanmaya başlamışlardır. Daha az olmakla birlikte "habitus" terimi de yine bu yüzyılda kullanılır. "Erudition" teriminin Cicero'nun "cultura animi"si ile benzerliği vardır. "Habitus", doğa yanında insana özgü ve insana ait bir "ikinci doğa" içinde yaşama edimidir. Bu amaçla bilgi ve eğitim yoluyla belirli alışkanlıklar edinilmektedir. 19. yüzyılda "cultura animi" terimine karşılık olmak üzere "forma mentis" de kullanılmıştır. "Forma mentis", nefse hakim olmak, ruhu eğitmek, bilgilenmek, yetişmek anlamlarına gelir. Forma mentis teriminden "formasyon" terimine geçilir. Terim bu haliyle günümüzde "tekil kültür" olarak kullanılmaktadır. Yine 19. yüzyılda "çoğul kültür" anlamında "civilité" (kentlilik) terimine başvurulmuştur. "Civilité" kentlerde yaşayanların üstün "işlenmiş" ve "incelmiş" yaşama biçimlerini belirginleştirmektedir. Eski Yunancada "polis" (kent) ile bağlantılı bir biçimde, "civilité" teriminin yanı sıra "policité" teriminin de kullanıldığı görülür. Yine aynı anlamdaki "urban" (kent) sözcüğünden gelen, "urbanité"ye rastlanmaktadır. Bu terimler içerisinde zamanla "civilité" yaygınlaşmış ve buradan Aydınlanmanın evrenselci/hümanist tavrı altında, tüm insanlığın

kozmopolitik, ilerlemeci bir doğrultuda gelişmesini ifade eden bir terim olarak "civilisation" terimi doğmuştur. "Civilité" terimi Türkçe'ye önce Arapça kent anlamına gelen "medine" sözcüğü ile bağlantılı olarak, "medeniyet" şeklinde geçmiş; ardından ilk yerleşik ve kentli Türk kavmi olan Uygurlara atfen "uygarlık" terimi kullanılmıştır. (Özlem, 2000:145)

"Kültür" teriminin tekil ve 18. yüzyılla birlikte beliren çoğul anlamının yanı sıra, geçen yüzyılda ortaya çıkan "uygarlık" terimi bugüne dek süren bir terminolojik tartışmayı başlatmıştır. Alman dilinde "kültür" terimi yeğlenmiş, hatta "uygarlık"a "kültür" teriminin kötü ve uygunsuz bir karşılığı olarak bakılmış; Kant, Humboldt, Spengler, Jaspers gibi filozoflarda bu tutumun örnekleri görülmüştür. Buna karşın, Fransız ve İngiliz dillerinde "kültür" teriminin yerine "uygarlık" sözcüğünün yerleştiği saptanmıştır. Bu dillerde "kültür", bir yandan geleneksel tekil anlamıyla, yani "tekil kültür" olarak kullanılırken; diğer yandan bir toplumun maddi/teknik birikimlerinin üzerindeki tinsel özelliklerini belirtmekte kullanılmaktadır. (Özlem, 2000:145)

Kültürün tarihçesine bakıldığında, kültür ve medeniyet-uygarlık kavramlarının uzun bir süre kavram kargaşasına neden oldukları görülmektedir. Fransızlar ve İngilizler XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, uygarlık (civilisation) sözcüğünü kültüre tercih etmişlerdir. Zaman içinde sözlükte, "culture" sözcüğü uygarlık sözcüğünün yerini almıştır. Uygarlık kavramı; bilim, felsefe, teknoloji, endüstri gibi alanlarda ileride olan Fransızlar ve İngilizlerce, barbarlık, ilkellik ya da az gelişmiş bir uygarlık karşılığı olarak benimsenirken; sosyal değişme ve gelişmede bu ülkenin gerisinde kalan Almanlar, kültür terimini kullanmayı tercih etmiştir. (Özlem, 2000:145)

Kültür, fenomenlerle saptanmış ve bütün fenomenlerin ortak yüklemi durumundaki bir tümel yapı, genel kavram ve insanın varlık koşullarının toplamıdır. (Çotuksöken, 2001:153)

Bütüncü kültür tanımlarının belki de en kapsamlısı, sosyal antropolojinin konusunun "kültür" olduğunu söyleyen Taylor'a aittir: "Kültür ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür." (Güvenç, 2002:101)

İnsan kültür içinde, toplumsal yaşama uygun davranış biçimleri geliştirir. Bu davranış biçimlerini örf, adet, gelenek gibi kültürel unsurlardan esinlenerek tarihsel süreç içinde yapılandırmaktadır. Kültürü tanımlarken; toplumun içinde o kültürde varolan; kadın ve erkeklerin tipik özellikleri ve kültürel davranış şekillerini de göz önüne almak gerekmektedir. Çeşitli toplumların ortak davranış kültürleri olmakla birlikte "kültürel farklılıklar" yaşam etkinliklerinde ve bunları uygulayış şekillerinde ortaya çıkar. Birey içinde doğmuş olduğu kültürün özelliklerini alarak bu özellikleri davranışlarında ve içsel dünyasında ortaya koymaktadır. Her insan farklı karakterde olmakla birlikte toplumsal örüntüler ortak özellikler taşımaktadır. Bu noktada milli kültür kavramı ortaya çıkmaktadır. Türk kültürü, Hint Kültürü veya Japon Kültürü gibi. İçerdiği çok anlamlılığıyla dikkate alındığında kültürün daha iyi anlaşılması biraz da sınıflandırmasının anlaşılmasıyla ilişkilidir. Kültürün taşıyıcılarını veya alanını esas alarak yapılan bir sınıflandırmada, evrensel kültür, yöresel (bölgesel) kültür ve bireysel kültür olmak üzere üç alan düşünülebilir, ancak böyle bir sınıflandırma sadece biçimsel olarak yapılabilmektedir. Bu alanların belirgin çizgilerle birbirlerinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Tekil anlamda kültür, çoğul anlamda kültür; maddî kültür, manevî kültür; ideolojik kültür, davranışsal kültür (Alakuş, 2004:3) gibi çeşitli sınıflandırmalar yapılabilmekle birlikte bu kavramlar birbirleriyle son derece ilişkili ve geçirgen özelliğe sahiptirler.

Kültürün bir toplumun sahip olduğu maddî ve manevî değerlerden oluşan bir bütün olduğunu söyleyen bilim insanları, aynı zamanda kültürün toplumda mevcut her tür bilgi, ilgi, alışkanlık, değer yargıları, genel tutumlar, görüş, düşünce ve tüm davranış şekilleriyle bir bütün olduğunu savunmaktadırlar. (Alakuş, 2004:3)

Kültürün maddi ve manevi etkinlikleri alanında sanatın ve sanatçının da kültür dünyasındaki konumu önemlidir. Sanat yapıtlarının oluşumu ve bu eserlerin algılanması ve yaşatılmasında kültür temel bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanatı algılayış tarzı, algılayanı yaratıcı sürece sokar; onun varlığında sanatçı kimliğini uyandırır ve yaratıcının ortaya koymuş olduğu sanat yapıtında yansıyan olaylarla ve fenomenlerle yakınlık duygusuna dayanan bir yaşantıdan geçmesini sağlar. Sanat yapıtı; insanın kültür dünyasında ortaya koyduklarını geçmiş ve bugün ile birlikte değerlendirmesine olanak sağlar. Örneğin Mann'a göre "(…) sanatçı her zaman birey olmanın son aşamasındadır ve zihinsel açıdan toplumun diğer fertlerinden öndedir" (Schönberg, Adorno, Thomas Mann, 2000:11). Sanatçı aynı zamanda toplumun içine girmekte her zaman zorlanmaktadır.

Kültürün diğer tanımlarına gelince; Erinç'e göre kültür, insan için, insanlık için, insanlar tarafından, hatta kimi insana rağmen, yaratılmış, bulunmuş her şeydir. (Erinç, 2004:10)

Juri M. Lotman, kültürün; insan topluluklarının biriktirdiği, sakladığı ve aktardığı kalıtımsal olmayan bilgilenmeden oluştuğunu söyler. (Sözer, 1998:114)

"Kültür, belirli bir toplumun, üyelerinin doğada bulabileceklerinden daha fazla doyum sağlayabilmeleri için, başardığı tüm maddi ve davranışsal düzenlemelerin örüntüsüdür; toplumun üyesi olarak insanın geliştirdiği tüm bilgi, inanç, sanat, ahlâk, adet, yetenek ve alışkanlıklarla toplumsal kuramları kapsar." (Kağıtçıbaşı, 1985:262)

Kültürü incelerken, insanın kültür dünyasını çevreleyen ve onu doğadaki diğer canlılardan en temel biçimde ayıran dilin ve dilin oluşturduğu simgeler evreninin kültür içindeki etkisini de göz önüne almak gerekir. Kültürün, dile benzemesini sağlayan simgesel (sembolik) yan üzerinde önemle duran birçok kültür kuramcısı vardır. Ünlü antropolog ve dilbilimci Edward Sapir, "toplumsal gerçekleri" öğrenmekte başvuracağımız bir rehber olarak gördüğü dilin kültür içinde önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Umberto Eco "Dil kültürün temelidir " demektedir. (Eco, 1965 Aktaran: Günay, 2002:183) Herhangi bir toplumun dilini ve yapısını

anlamak o kültürü ve o kültüre ilişkin toplumsal fenomenlerin yorumlanmasında ve irdelenmesinde yol gösterici olmaktadır. Eylemlerinde insanlara yön veren şey kültür simgeleridir ve bundan ötürü, hayvanların davranışının dönüşlü olmasına karşıt olarak, insanların davranışı simgesel diye adlandırılır. Kültürün çeşitli "özel dil"lerini de inceleyen işaret sistemleri bilimi semiotik'in (imbilim, göstergebilim) ortaya çıkmasına da bu durum yol açmıştır. Göstergebilim, Ferdinand de Saussure'ün yapısalcı dil çözümleme kuramı üzerine gelişmiştir. (Günay, 2002:7)

Felsefe açısından kültürü değerlendirmenin; kültürü, dışdünya, düşünme ve dil boyutuyla ve bu boyutlar arasındaki ilişkiler bakımından incelemek olduğu belirtilmektedir. (Çotuksöken, 2003:80)

"Kültür ister tek kişi ister ulus bağlamında olsun, her ikisinde de tüm yaşam biçimlerini, tüm yapıp etmeleri, anlam vermeleri, değerlendirme biçimlerini içeren bir yapıdır. İnsanın bütünüyle belleği, düşünme biçimleri, kavramları, dünyaya bakışı, varolana bakışı düşünsel boyuttaki kültürü oluşturur. Bütün bunlar onun yapıp etmelerini, değerlendirmelerini, eylem planlarını da etkiler, belirler. Kültür düşünme boyutunda kavramlar, zihinsel içerikler olarak; dışdünyada varolanların hemen tümü olarak; somut, nesneleşmiş yapılar olarak kendini gösterir. Ayrıca kültür büyük ölçüde dilde vardır. Dil kültürü taşıyan bir yapıdır; kültürün kuşaktan kuşağa geçirilmesinde, tarihsel boyutun somutlaşmasında dil vazgeçilmez bir ortam sunar. Bu yüzden dil ile kültür arasındaki ilişkilerin çözümlenmesi ilgi çekicidir." (Çotuksöken, 2001:154)

"Kültür dünyasına yeni ögelerin katılışında insanın bir bakıma kültürel belleğinden başka bir şey olmayan düşünmesinin ve onun işlevlerinin, imgelerinin, tasarımlama, tasarlama gücünün büyük rolü vardır. Öte yandan insanın hemen tüm eylemleri, yapıp etmeleri, dille harekete geçirilir, dilde var olur. Ayrıca dil yeni yeni düşüncelerin, düşünme biçimlerinin, kavramların oluşumuna yol açar. Dışdünyada, düşünmede ve dilde varolan tüm kültür yapıları bir im, gösterge olarak belirir. Bu imler birbirlerini yaratır, üretir, birbirlerini etkiler. Dışdünyada varolan kültür nesneleri, insanlararası ilişkiler ağı, davranış biçimleri; kuramsal-düşünsel düzlemin

ögeleri; bütünüyle dil, birer im alanı olarak belirir. Öyleyse kültür, bütün bu alanları içeren bir üst im, imlerin imi, göstergelerin göstergesi olarak ortaya çıkar. Kültür bütün imler alanının ortak paydasıdır, yüklemidir. Böyle bir yaklaşım kültüre, kültür kavramına felsefece bakmanın somut örneğini oluşturur." (Çotuksöken, 2001:154)

Kültür terimi, her terim ya da sözcükte olduğu gibi, insanın düşünme yeteneğinin kavrayışı ile bu kavrayışa karşılık gelen nesneleri kucaklar. Bu bağlamda kültür, bir üst kavram, üst im olarak diğer terimlerden ayrılır. (Çotuksöken, 2003:79)

Alman antropoloğu Thurnwald kültürü, tavırlardan, davranış tarzlarından, örf ve âdetlerden, düşüncelerden, ifade şekillerinden, kıymet biçmelerden, tesislerden ve teşkilattan oluşan tarihî bir ürün olarak tarif ederken C. Wissler kültür için "bir halkın yaşama tarzıdır" demektedir. (Alakuş, 2004:2)

Görüldüğü gibi kültür çok farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. "Nereden ve neresinden bakılırsa bakılsın kültür kavramlarının tümü için ortak olan kimi tanımlamalar vardır; ki bunların ilki, kültürün organik olduğu ve dirik bir anlam taşıdığıdır.Bir başka deyişle kültür değişir ve gelişir. Eskir ve yok olur. Hiçbir kültür öğesi durağan değildir; çünkü kültür kavramının varlığı için ön koşul, en az sayıda da olsa bir insan topluluğunun ya da toplum içinde oluşu nedeni ile bir insan varlığıdır. Toplum, ister bir kavrayış olarak ister bir olgu olarak yok ise kültürden de söz edilemez. O hâlde, bir kimse önce kendisini bir toplumun (en geniş ve en dar anlamlarıyla bir toplumun) üyesi olarak hissedebilmeli, sonra da toplumun içinde kendinin de var olduğunu anlayabilmeli ki, bir kültür olgusundan söz edebilsin, kültürden söz edebilsin." (Erinç, 2004:20)

II. KÜLTÜR FELSEFESİ

II.1. Kültür Felsefesinin Tarihçesi

Yüzyılımızın ilk yarısında Anglosakson sosyolojisi içerisinde bir kültür kuramları enflasyonu yaşandığını işaret eden Özlem; yapısalcı/işlevselci, lingüistik, coğrafya ve iklim temelli vb. birçok kuramın bu dönemde varlığını etkin biçimde ortaya koyduğunu söyler. Bu bakımdan yüzyılımız, "kültür felsefesi" teriminin kullanıldığı yüzyıl olmuş ve Scheler, Hartmann, Rothacker, Heidegger ve Gadamer'e kadar, değişik kültür felsefelerine tanık olunmuştur. (Özlem, 2000:149)

İnsanı kültür kavramı aracılığıyla açıklamayı kültür felsefesi olarak nitelendiren Takiyettin Mengüşoğlu'ya göre "kültür antropolojisi belli bir halkın, belli bir insan grubunun belli bir kültür çevresinin antropolojisi olmak zorundadır. (…) Değer-yargılarından hareket etmeyen, insanlığı parçalamayan felsefi antropolojide ağırlık noktası, ulusal-ırksal nitelikleri göstermek üzerinde değil, insana, insanlığa özgü özellikler üzerinde bulunur." (Mengüşoğlu, 1988, Aktaran: Çotuksöken, 2001:152).

Mengüşoğlu'nun felsefi antropoloji ile ilgili "Bütün insan grupları arasında ortak olan, bütün insanlarda taşıyıcı olan, ağır basan, önemli olan, onlarda hiçbir zaman eksik olmayan nedir?" (Mengüşoğlu, 1988, Aktaran: Çotuksöken, 2001:152). sorusuna Çotuksöken "insanın bir kültür varlığı" olduğu yanıtını vermektedir. (Çotuksöken, 2001:150)

Gerek psikolojik gerekse antropolojik bağlamda araştırmalarda bulunan E.Taylor, Kağıtçıbaşı, A. L. Kroeber, C. Kluckhohn, Malinowski gibi bilim adamlarının; kültür fenomeninin ortak payda olmasından yola çıkarak insanı ve insana içkin dünyayı anlamaya çalışmalarında kültür kavramı üzerinde birçok çalışma yaptıklarını görmekteyiz.

“Kültür”ü bir felsefe terimi olarak ilk kullanan filozof olma özelliğini taşıyan Herder, kültürü toplumların “doğal durum”dan çıkıp, kendileri için yararlı ve kendilerine göre iyi ve doğru bildikleri amaçlara ulaşma ve bunları gerçekleştirme yolunda gösterdikleri tüm etkinliklerin ve bu etkinlikler sonucu meydana gelen tüm ürün ve yaratımların evrensel adı olarak kullanmıştır. Bu bakımdan “kültür”ü, her topluluk, sınıf, halk ve toplumun kendilerine özgü kültürlerinin içerdiği bir kapsamda yani “çoğul kültür” olarak tanımlayan Herder, “insanlık”ın çeşitli formlarda dışavurumu olarak belirttiği kültürü, bir üst kavram olarak kullanmaktadır. Toplumların duyuş, seziş, düşünüş tarzlarını dil, din, teknik, sanat, ekonomi, mitos, bilim, felsefe olarak ortaya koyduğunu belirtir. Böylelikle kültür kendi tarihselliği içinde bir insan ürünü ve tümüyle insana ait bir fenomen olmaktadır. Bu haliyle “kültür felsefesi” aynı zamanda “insan felsefesi”dir. İnsanın, kültür ile doğayla olduğundan daha büyük bir bağlantı içerisinde olması, insanın doğayı üretirken, kendi kendisini de üretmesi, insanın doğayı değiştirebilen tek varlık olma özeliğini göstermektedir. Kültür ile birlikte insan doğayı geliştirir, ilkel doğadan, insansal doğaya dönüştürür. (Özlem, 2000:145-146)

Kültür felsefesinin geçmişini M.Ö. VIII. yüzyıla, Hesiodos’a kadar götürmek mümkündür. Hesiodos *İşler ve Günler* adlı eserinde kendisine kadarki kültürel değişmeler ve kültürün tarihsel görünümü üzerine çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Hesiodos bu eserinde, altın, gümüş, tunç, kahramanlık ve demir çağı olmak üzere beş çağdan sözeder. İnsanlığın cennet çağı olan “altın çağ”, onu izleyen çağlar için hep bir model olarak ve özlenerek anılmaktadır. Hesiodos’un bu şiirinde yer alan geride kalmış ve özlemle anılan altın çağ figürüne pek çok eski dinde de rastlanmaktadır. Belirli ve o an için geçerli dinsel/ahlaksal bakış açıları altında normatif bir değerlendirmenin konusu haline gelen kültür değişmeleri; bu mitoloji ve dinlerde görülen ortak bir özellik olmaktadır. Başka bir deyişle, kültür üzerine ilk düşünsel yönelimler mitolojilerden ve dinlerden gelmiştir. Hesiodos’un “geriye-bakışlı” (retrospektif) kültür yorumuna karşılık, varolan herşeyin değişmeyen yasalara göre aynı şekilde oluşup devindiği temel tezinden hareketle “çembersel/döngüsel” bir kosmos anlayışı geliştiren Eski Yunan felsefesi, aynı çemberselliği/döngüselliği kültürde de görmüştür. (Özlem, 2000:147)

“Çembersel döngüsel bir kosmos anlayışı geliştiren Grek felsefesi, aynı çemberselliği/döngüselliği kültürde de görmek istemesiyle, çemberselci/döngüselci bir kültür felsefesine örtük halde sahiptir. Çemberselci/döngüselci antik kültür felsefesi, kendi çağlarında tanınmadan kalan İbni Haldun ve G. Vico’da olduğu gibi, yüzyılımızda da O. Spengler ve kısmen Arnold Toynbee’de de genel çizgileriyle kendini gösterir.” (Özlem, 2000:148) Spengler ve Toynbee tarih sürecine çeşitlilik getiren kültürler benzemezliğinin, kökten inkâr edilmemesi ama aynı zamanda, dünya-tarihsel sürecinin tutarlılığını (irtibatını) inkâr edecek biçimde de mutlaklaştırılmaması gerektiğini düşünmektedirler. Spengler ve Toynbee, insanlık tarihinin; kendilerine özgü yaşamları olan, belli bir gelişim çevrimi (çemberi) gerçekleştiren ve birbirlerine paralel olarak var olan özel, kapalı ve benzemez “yerel kültürler”den (Toynbee, bunlara uygarlıklar der) oluştuğunu ileri sürer. Böylece her ikisi de, dünya tarihinin birliği fikrini inkâr etmek için kültür kavramını kullanırlar. “İbn Haldun, Vico, Spengler kültürlerin organizmalar gibi doğup, büyüyüp geliştiklerini ve sonunda öldüklerini belirtirler. Doğma, büyüme, gelişme ve ölüm, tüm kültürlerin zorunlu olarak geçirdikleri aşamalardır, ortak yazgılarıdır ve hiçbir kültür bu çembersellik/döngüsellikten kurtulamaz. Kültürler farklı olabilirler; hatta onları belli tipler altında gruplandırmak da olanaklıdır ama her biri kendi içlerinde yukarıdaki aşamaları yaşarlar ve son aşama olarak ölürler.” (Özlem, 2000:148)

Bu noktada şu açıklamalara yer verebiliriz: “Geriye-bakışlı çemberselci/döngüselci kültür felsefesi türleri yanında, özellikle Batı felsefesinde tarihsel etkisi en geniş kültür felsefesi türü olarak çizgisel ilerlemeci kültür felsefesini görmekteyiz. İlk kez Augustinus’la birlikte Hıristiyan teolojisinin resmî anlayışı olarak gelişen bu kültür felsefesi türünde, tüm insanlığın gelecekte erişilecek olan bir en yüksek kültür idealine doğru sürekli bir ilerleme ve yükseliş içinde geliştiği ileri sürülür. Hıristiyanlıktan kaynaklanan bu çizgisel/ilerlemeci anlayış, 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesinde ve özellikle 19. yüzyılda ortaya çıkan sistemci tarih/kültür felsefelerinde de (Comte, Hegel, Marx) belirleyicidir. Çizgisel/ilerlemeci anlayış, özellikle Alman İdealizmi içerisinde bir tin (Geist) öğretisi içerisinde sistemleştirilmiş; insanın ve kültürün tüm varoluş formlarında bir tanrısal tözün kendini zaman (tarih) içinde açıp geliştirdiğine inanılmıştır (Hegel). Tüm insanlığı ve kültürü bir tözsel birliğe doğru

ilerleme içinde gören bu idealizm, kültürü, tanrıdan hareketle "yukarıdan aşağıya" doğru inen bir tümdengelimcilikle (dedüktivizm) açıklıyordu. Buna karşılık pozitivizm, Hıristiyanlığın mirası olan aynı çizgisel/ilerlemeci anlayışı, somut kültür fenomenlerini gözleyip aralarındaki bağıntıyı nedensel yoldan açıklamak isteyen ve bu yüzden "aşağıdan yukarıya" doğru giden bir tutumla devam ettirmiştir (Comte). Marxist kültür felsefesi de, kendi tarihsel materyalizmine dayalı olarak, kültür fenomenlerini ekonomiyi temel güdümleyici olarak gören bir analiz içinde, ama Hıristiyanlığın mirası olan aynı çizgisel/ilerlemeci anlayışla açıklamak istemiştir." (Özlem, 2000:149)

Bilindiği üzere ilk kültür tanımları insanın ekip biçme faaliyetleri sonucunda oluşan kültür tanımlarıdır. Ziraatın bu yüzden İngilizcede "agriculture" şeklinde tanımlandığını görmekteyiz. İnsanoğlu doğayı işleyerek, onu kullanarak bir kültür doğurmaktadır. Dolayısıyla da doğa ile insanı karşı karşıya getiren bir durum vardır kültürlerde. İnsanın doğa kavramı ile belirli bir karşıtlık içine girişi kültür teriminin kökeninde bulunan yapma, işleme, insan eliyle meydana getirme, yetiştirme, geliştirme vb. anlamlardan kaynaklanır. Karşıtlık, "doğa"nın kendiliğinden oluşan ve gelişip değişen nesne ve olgular alanı sayılmasına karşılık; 'kültür'ün daima "doğa"da sonradan belli yarar, niyet ve amaçlar doğrultusunda insan eliyle oluşturulan bir alan olmasında kendini gösterir. (Özlem, 2000:150) "Kültür" ile "doğa" arasındaki karşıtlığı, birbirini dışta bırakan, olumsuzlayan iki şey arasındaki karşıtlık olarak görmemek gerekir. "Karşıtlık, "kültür"ün insanın doğa içinde ve doğayı dönüştürerek sadece kendisine ait yapay bir dünya yaratması ile doğanın kendiliğindenliği arasındadır." (Özlem, 2000:150) Bu durum önceleri bir karşıtlık gibi algılansa da, daha sonraları insanoğlunun doğayı aşırı tükettiğini fark eden yüzyılımızın yeni çevreci, doğacı yaklaşımları ile insan-doğa ilişkisinin barışık bir hal almaya başladığını görmekteyiz. Belki de insanoğlunun vicdanı doğayı bu kadar sömürmeye dayanamamaktadır artık; vicdanen rahat olamamakta, doğadan aldıklarını artık biraz da doğaya geri vermek istemektedir. Bunu da doğayı koruyarak yapabileceğini bilmektedir.

Her ne kadar kültür-doğa karşıtlığı için ayırt edici bazı kavramlar kullanılsa da aslında kültür, doğa dışı veya doğaya karşı bir kavram değildir. Nasıl ki dinin formel bir anlamı varsa, kültürün de formel bir anlamı vardır. Bu haliyle kültürün karşıt kavramı "formel doğa" değil "maddi doğa" olacaktır. Kültür doğa içinde, ancak doğadan-farklılaşmış bir alandır. (Özlem, 2000:150)

Kültürü dıştan belirlerken yapılan bazı tanımlar ve kavramlar uygarlık-kültür ayrımının da kaynağını oluşturur. Buradaki tartışma kökenini bilim, teknik ve ekonomiyi kültürün doğal tabanı sayanlarla; bunları saf kültür fenomenleri ve ögeleri sayanlar arasındaki tartışmadan almaktadır. Bazı filozof ve sosyal bilimciler bilim, teknik ve ekonomiyi bağımsız değişkenler saymışlar ve toplumların duyuş, düşünüş, değer ve inanç formlarından göreli olarak ayırmışlardır. Başka bir deyişle kültür ile uygarlığı birbirinden ayırmışlardır. Bu görüşte olanlar Özlem'e göre; "kültür"ü, "uygarlık" tabanında farklı olarak gelişen duyuş, düşünüş, değer ve inanç formları halinde görmüşler ve bunların somutlaşmalarını birbirinden farklı dinlerde, dillerde, sanat anlayışlarında, dünya görüşlerinde, felsefelerinde yorumlamışlardır ve bu doğrultudaki görüşü Anglosakson ülkelerinde alabildiğine görebilmekteyiz. Buna karşılık Alman felsefe geleneği bu ayrımı uygun görmemiş; uygarlık ögeleri olarak ayırt edilen bilim teknik ve ekonominin bağımsız değişkenler olmadığı, dil, din, sanat ve felsefe ögeleriyle içten ve karşılıklı bir etkileşim içinde bağımlı değişkenler olarak görülebileceklerini vurgulamıştır. (Özlem, 2000:152) Görüldüğü gibi Anglosakson görüşüyle Alman görüşü arasında bir farklılık vardır. Bu belki de Almanların uygarlık kavramına milliyetçi bir bakış açısıyla daha derin bir anlam atfetmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tartışmalardan doğan uygarlık-kültür ayırımı ve farklı görüşler yüzyılımızda sıkça tartışılmaktadır. Alman görüşü sadece kültür terimine başvurulmasının gerekli ve yeterli olduğu görüşünü savunmaktadır. Onlara göre bilim, teknik ve ekonomi ayrı ögeler olamaz ve kültür ile karşılıklı bir etkileşim halindedirler.

Görüldüğü üzere kültürü içten belirleme ve kültürü dıştan belirleme anlayışlarının ayırım noktası uygarlığa maledilen ögeleri de kültür ögeleri sayıp, saymamaları noktasından kaynaklanmaktadır. Kültürü içten belirleme ve kültürü dıştan belirleme

yöntemleri konusunda farklı görüşler bulunsa bile üzerinde uzlaşılan ortak noktalar da bulunmaktadır. "1. *Demografik taban*: Her kültür, çok çeşitli insan gruplarından, birliklerinden oluşan bir demografik tabana dayanır. 2. *Dil*: Demografik olarak kümeleşmiş insan grupları arasındaki temel iletişim formu. Dil, demografik kümeleri 'toplum' kılan en temel ögedir. 3. *Ekonomi*: Toplumun yaşaması ve doğal ihtiyaçlarının (gelişmiş toplumlarda manevi ihtiyaçlar da devreye girer) karşılanması için başvurulan araçsal ve ilişkisel düzenlerin tümü. 4. *Bilim ve Teknik*: Doğal çevreyi insan ve toplumun yararına dönüştürmek üzere başvurulan düşünce, yöntem, üretim tarzları ve organizasyon araçlarının tümü. 5. *Tarih*: Bir kültürün geleneklerle oluşan formu (ki, bu geniş tanımı ile tarih ve kültürü özdeşleştirenler vardır). 6. *Din ve Kült*: Bir kültürün gelenekle gelişen, fakat diğer geleneklere göre daha kalıcı ve sürekli olan doğaüstü inanç formlarının tümü. 7. *Sanat*: Bir kültürün dil, ses, renk gibi araçlarla ve mekâna biçim verme edimleriyle (heykel, mimari) gerçekleştirdiği biçim verici ve ifade edici etkinliklerinin tümü. 8. *Devlet ve Siyaset*: Toplumsal yaşamın; tüm kültür ögelerini gözeten bir tutumla grup ve sınıflar arasındaki güç dengelerine göre dıştan düzenleniş formu. 9. *Felsefe*: Öbür kültür ögelerinin tümünden beslenen, ama aynı ölçüde bu ögelere göreli olarak en az bağımlı, kuşatıcı ve organize düşünce etkinliklerinin tümü." (Özlem, 2000:153)

Görüldüğü gibi bu ögeler, filozofların bakış açısına göre kültür ögesi sayılır veya sayılmazlar. Bu tartışmaların ana kaynağı hep uygarlık-kültür ayrışımı tartışmaları olmaktadır. Bu konuda çok çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Yine uygarlık-kültür ayrımını reddetmekle birlikte, "devlet" ve "diní kültür ögesi saymayan görüşler de vardır. J.Burckhardt, "kültür"ü sadece bilim, sanat ve felsefe ile sınırlar ve bu daraltılmış anlamı ile "kültür"ü "devlet" ve "din"in karşısına koyar. Alfred Weber, uygarlık-kültür ayırımıyla yetinmeyerek, bir üçlü ayırıma başvurur. Ona göre örgütlü her insan topluluğunda şu üç yön vardır:

1. Toplum yapısı,
2. Uygarlık,
3. Kültür. (Özlem, 2000:153)

Bu tür ayırımları yapay bulan H. Freyer, insana ilişkin her şeyi "kültür" kavramı altında toplar. H. Freyer'e göre "kültür"ü oluşturan beş temel form vardır. Bunlar:

1. Kurumlar (devlet, hukuk kuramları),
2. Araçlar (teknik ve teknoloji),
3. Semboller (dinsel, sanatsal, felsefi sembol ve değerler),
4. Toplum formları (göçebe, kırsal, kentsel),
5. Eğitim ve formasyon. (Özlem, 2000:153)

H. Freyer'e karşın T. Veblen ise "kültür"ü sadece kurumlarla sınırlamakla ve kültür ögeleri sayılan her şeyin kendilerini topluca kurumlarda en başta devlet olmak üzere gösterdiklerini ileri sürmekle Hegelci bir anlayışa yaklaşmaktadır. (Özlem, 2000:153)

G. Gurvich ise, kültürün insan üstünde kural koyucu ve sınırlandırıcı yapısını göz önüne alarak, kültürü "sosyal totalite" olarak görmekte ve onda şu yönleri ayırmaktadır:

1. Demografik, morfolojik, ekolojik temel,
2. Kollektif davranış tarzları,
3. Sosyal modeller, değerler, semboller ve kurallar,
4. Düzenleyici davranış kalıpları (ideoloji ve dünya görüşlerinin buyurduğu ve benimsettiği kalıplar),
5. Sosyal roller örgüsü,
6. Yaratıcı etkinlikler (mevcut davranış kalıplarına uymayan ve zamanla onlarda değişmelere yol açan etkinliklerin tümü),
7. Kollektifleşen duygular (İngiliz soğukkanlılığı, Çinli uysallığı vb.) (Özlem, 2000:154)

Yine Gurvich kültürde ayrıca dört yönden bahseder:

1. Vital/doğal yön: ekonomi ve teknik,

2. Rasyonel yön: bilim ve siyaset,
3. Sezgisel ve irrasyonel yön: sanat ve din,
4. Düşünsel/refleksif yön: tarih ve felsefe. (Özlem, 2000:154)

Rothacker sembolik düzenleri yaşama düzenleri için model sayar. Rothacker'e göre kültür, insanın düzenleştirici, biçim verici etkinlikler alanı olduğu kadar düzen karşıtı ve yeni düzen arayıcı etkinliklerinin de alanıdır ve sembolik düzenlerle yaşama düzenleri hiçbir zaman tam olarak örtüşmezler; üstelik onların kaotik nitelikleri vardır. (Özlem, 2000:154)

Kültürü içten belirleme denemelerine, pek çok küresel kültür kuramı yön vermektedir. Özlem, bir çok kültür kuramını getirdiği yaklaşımlar bakımından dört biçimde ele almıştır:

Bütüncü/holistik kuramlar,
Felsefî antropoloji/kültür antropolojisi,
Kültür ögeleri kuramları,
Hermeneutik kuramlar.

II.2. Bütüncü/Holistik Kültür Kuramları

Hegel, bütüncü/holistik kültür kuramları içinde önemli bir yer teşkil eder. Hegel'in "kültür idealizmi" bütüncü/holistik kültür kuramının en önemli örneğidir. Hegel, kuramında tüm kültürün tözsel taşıyıcısı olan bir tin'e (Geist) dayanır. Kültürel gelişim bu tin'in açımlandığı alanlar ve gelişim basamaklarıdır. İşte bu tin kültür bütünlüğünü sağlar. Hegel tin'i (Geist) de öznel tin ve nesnel tin diye ikiye ayırmıştır. Mutlak tin Hegel'e göre "dünya tini"dir. Tekil ulus ve kültürlerin en sonunda varacağı kültür durumu "dünya tini"dir. Hegel'e benzer biçimde kültür idealizmi yaklaşımına H. Rickert'te de rastlanır. Rickert'e göre değerler, Platon'un idealarına benzerler. Onlar insanların kendilerini benimseyip benimsememelerinden bağımsız olarak, kendi tümellik/evrensellikleri içinde "vardırlar". İnsanlar bunları benimsedikleri oranda yaşama geçirilmektedir. Bunların yaşama geçirilmeleri ise insan çabasına gereksinim duyar. Çok sayıdaki bu değerleri Rickert üç grupta toplar:

1. Doğruluk/bilgi değerleri ("hakikat")
2. Ahlâksal değerler ("iyi")
3. Estetik değerler ("güzel"). (Özlem, 2000:155)

Rickert "kültür"ü, insanların her tarihsel dönemde bu değerlere yükledikleri, toplumlarına özgü anlamlar çerçevesinde oluşturdukları bir bütün olarak değerlendirmektedir. Rickert'e göre insanlar bu değerlerin mutlak anlamlarına hiçbir şekilde ulaşamazlar. Ancak kendi çağ, dönem ve toplumlarına özgü ve göreli kalan bir anlayışla mutlaklaştırırlar ve kendi kültürlerini mutlaklaştırdıkları bu anlamlara göre geliştirirler. (Özlem, 2000:155) Bu yüzden de kültürler, Hegel'in kültür idealizmindeki son noktaya ulaşamazlar, çünkü mutlak kabul gören mutlak olmayıp, anlamlar her dönemde değişmektedir.

Rickert'e göre sosyal bilimlerde kültürler tek tek, kendi tarihsellikleri ve tekillikleri içinde, araştırılan kültürün değerleri altında incelenmelidir. Başka bir deyişle tekilleştirici, bireyselleştirici olmalıdır. (Özlem, 2000:156)

Kültür idealizmi dışında, kültürün temellerini farklı yaklaşımlarla açıklama çabasında olan kültür pozitivizmi ve kültür materyalizmi kuramları yer almaktadır. 19. ve 20. yüzyıllarda pozitif doğa bilimlerinin yöntemlerini örnek alan ve bu bilimlerin verilerine dayanarak kültürü açıklamak isteyen kültür kuramları ortaya çıkmıştır.

Kültür pozitivizmi kökleri bakımından A. Comte'a dayanmaktadır. A. Comte pozitif bilim modelini temele yerleştirmektedir. Dolayısıyla da kültür pozitivizmi, A. Comte'un pozitif bilim modelinden kaynaklanır. Comte, kültürü sosyolojik açıdan fizik, kimya, biyoloji gibi temel yasalara dayandırmak istiyordu; kültürün bu şekilde açıklanmasını savunuyordu. Bu yüzden de Comte'un kuramları hep biyolojik kuram desteğinde hayat bulmuştur. H. Taine, sosyal bilimlerin görevini, "toplumları, tıpkı bir böceğin evrimini incelercesine ele almak" olarak belirlemiştir. H. Spencer de, kültürü insanın biyolojik çevresiyle bağıntılı olarak Darwinci bir çeşitlilikle ele almıştır. Sosyolog Durkheim ise kültürü, insanın toplumsallaşma sürecinde ortaya çıkan kollektif çabalar olarak tanımlamaktadır. Durkheim'a göre toplumsallaşma bir zorunluluktan doğmuştur. Bu aynı zamanda insanın doğasını zorlamasıdır . (Özlem, 2000:156)

Tüm bu açıklamalara, 20. yüzyılda Parsons vd. den oluşan Anglosakson kültürleri de katılır. Özlem'e göre; Anglosakson dünyasında kültürü ekonomik/teknik tabandan hareketle açıklama denemeleri, bugün de (yüzyılımızın yarısına oranla oldukça azalmış olmakla birlikte) yaygındır. Yine Özlem'e göre; burada uygarlık-kültür ayrımının açık veya örtük bir halde hep kendini gösterdiği görülmektedir. (Özlem, 2000:157)

Kültür materyalizmi terimiyle Marxist kültür kuramı kastedilmektedir. Bu teorinin kökenleri Marx'tan önce de D'Holbach ve Helvetius gibi filozoflara kadar dayanmaktadır. Marxizmle pozitivizmin bir noktada örtüştüğü görülmektedir. Marxizm pozitif bilimi esas almaktadır. Marxizmle pozitivizmin kültür çalışmalarında da ortak söylemleri bulunmaktadır. Marxizmde de pozitivizmde de örtülü veya açık bir şekilde uygarlık-kültür ayırımı bulunmaktadır. Marxizmin kültür

açıklaması, pozitivizmden farklı olarak kendi maddi temellerine dayandırılır ve bu maddi temellerden yola çıkılarak açıklanmak istenir. Marxizme göre maddi/ekonomik ilişkiler ve bu ilişkilerdeki diyalektik, kültürün belirleyici ve taşıyıcı tabanını oluşturur. Kültürel değişmeler, üretim ilişkileri (sınıflararası ilişkiler) ve üretim güçlerindeki (iş aygıtları, makineler vb.) değişmelerden oluşur. (Özlem, 2000:157) Marxizmdeki altyapı-üstyapı ilişkisi, uygarlık-kültür ilişkisine gönderme yapmaktadır. Marx'ın kültür pozitivizminin Hegel'in kültür idealizmi ile ilişkili olduğu açıktır. Marxizmin kültür pozitivizmi/materyalizminde bütüncü/holistik yönü bu nedenle bulabilmekteyiz. Bu kuramların bir kısmında materyalist/pozitivist yön ağır basarken, bir kısmında da idealist yön daha ağır basmaktadır. (Özlem, 2000:157)

Kültür kavramının çok genel ve soyut olması sosyolojide bazı zorlukları da beraberinde getirir. Kültürü ele aldığımızda, kültürün toplumla olan ilişkisini ele almak gerekir. Yani toplumsal etkinlik alanının ortaya konabilmesi gerekir. Bu nedenle kültürü doğadan ayırarak incelediğimiz kadar toplumun kendisinden de ayırarak inceleyebilmeyi gerektirir. Bu haliyle de geniş ve dar anlamda kültür tanımları ortaya çıkar. Dar anlamda kültür, bilim, sanat vb. gibi etkinliklerin toplumdaki yayılışını kapsar. Dar anlamdaki bu kültür tanımının karşısında geniş anlamda kültür tanımı yer alır. Geniş anlamda kültür, insanın maddesel ve manevi ürünlerinin tümünü kültürün içine sokmaktadır. Sosyalist öğretide, manevi ve maddesel kültür ayırımı da bir temele dayanmaktadır ve kültürden doğan sorunların, aslında manevi kültürün (dar anlamda kültür) gelişiminden doğan sorunlar olduğu görüşü de yaygın olarak benimsenmiştir. Sosyalistlere göre, çok yanlı kültür fenomeninin bazı özelliklerini dile getirmesine rağmen, bu görüşün, geniş kültür kavramına oranla bazı kusurları vardır. Gerçekten de, maddesel ve manevi kültürler arasındaki ayırım, bazı bakımlardan oldukça nazaridir. İnsanın ortaya koyduğu her maddesel nesne, ilk önce, bir fikir olarak; insanın zihinsel etkinliğinin bir ürünü olarak var olmaktadır. Manevi (zihinsel) etkinlik, kültürün zorunlu bir kurucu ögesidir. Marx, Hegel'in tinsel gerçeklik idealizmini, insanın ötesinde bir mutlak tin'in olduğu görüşünü yadsır. Marx'a göre tinsel gerçeklik, bir yandan maddi toplumsal etkenlerin doğurduğu bir sonuç, öte yandan da insanın kendi öz

yaratıcılığının bir ürünüdür ve tarihsel gelişme içinde bilinç olarak ortaya çıkar. Marx'ın Hegel ile buluştuğu ortak nokta burada insanın tarih içinde kendi tinselliğini yapan ve aynı zamanda tarih içinde bu tinselliğin ürünü olan varlık olmasıdır. Ancak Marx'ın tinselliği Hegel'de olduğu gibi bir mutlak tinin gerçekleşmesine hizmet etmez. Marx'a göre bu tinsellik ancak maddi toplumsal koşulların (ekonomi) belirlediği bir bilinç durumudur, döneminin tümünü karakterize etmez, bir tarihsel dönemdeki toplumsal koşullara göre oluşan toplumsal gruplar, sınıfların birbirine benzemeyen "dünyagörüşleri" vardır ve insan grup değerlerinin dışına çıkıp düşünemez. (Özlem, 2000:35)

Materyalist/pozitivist kültür kuramına örnek olarak Spengler'in kültür kuramını verebiliriz. Özlem'e göre Spengler'in kültürü canlı organizmalar olarak gören kuramı, idealizmden ve romantizmden izler taşıyan yaşama felsefesi (Dilthey), kültürü bir yaşama biçimi saymakla materyalist/pozitivist bir yön içerirse de, kültürde belirleyici ağırlıklı yönün tinsellik olduğunu, kültürün doğadan özerkleşmiş bir "tinsel yaşama" olarak görülmesi gerektiğini vurgular. (Özlem, 2000:157)

II.3. Felsefi Antropoloji/Kültür Antropolojisi

Antropoloji terimi farklı ülkelerde farklı şekillerde anlamlandırılır. Alman felsefe geleneği birçok konuda farklı çalışmalar kendini gösterdiği için, antropolojiye de verilen anlamlar farklılık göstermektedir. Alman antropoloji görüşü ile Fransa ve Anglosakson ülkelerdeki görüşlerin birbirinden farklı olması, konuyu ele alış biçiminden kaynaklanmaktadır. Alman filozofları antropoloji terimiyle, "insan felsefesi" ve "kültür felsefesi"ni anlamaktadırlar. Fransa ve Anglosakson ülkelerde bu terime pozitif/empirik, genellikle de etnolojiye dayalı bir anlam katılması, aradaki farkı göstermektedir. Ayırt edici bir özellik olarak da Almanların "felsefi antropoloji" terimini kullandıklarını görmekteyiz. Almanların antropolojik yaklaşımlarını M. Scheler ve özellikle de N. Hartmann aracılığıyla iki temel yönde geliştirdiklerini görmekteyiz. Hartmann kültür kuramında kendine has ontolojik temele dayanır. Hartmann bu kuramıyla, kültürü bir ontolojik tabakalar öğretisiyle açıklar. Hartmann'a göre tüm varlık aşağıdan yukarıya doğru dört temel tabakadan oluşmaktadır. (Özlem, 2000:158) Bunlar;

- inorganik tabaka
- organik tabaka
- psişik tabaka
- tinsel tabaka

dır. Bu tabakaları aynı zamanda hem birbirine bağlayan hem de birbirinden ayıran "kategoryal yasalar" vardır. (Özlem, 2000:158) Hartmann'a göre her tabakanın yalnız kendi içinde geçerli olan yasaları bulunmaktadır. Bununla birlikte alt tabakaların bazı yasaları, üst tabakalar için de geçerli olmaktadır. Örneğin inorganik tabakaya ait temel fizik yasaları, organik ve psişik tabakalar için de geçerlidir ve bunlar yineleme yasalarıdır. Bu yasalar bir üst tabakada çeşitli değişikliklere de uğrarlar ki bunlar da değişim yasalarıdır. Ayrıca her üst tabakada alttaki tabakada yer almayan yeni elemanlar ve bunları yönlendiren yeni yasalar ortaya çıkar; bunlar da yenilik yasalarıdır. Üst tabakalara çıkıldıkça radikal sıçramalar olmakla birlikte alt tabaka daima daha güçlüdür. Güçlülük yasasını ortaya koyarken alt tabaka

kendisinden daha üstteki tabakaya göre bağımsızdır; bu da ayırım yasasını bize açıklar. Alt tabakalar üst tabakalar için madde ve taban olma işlevi de görürler. En üst basamak olan tinsel tabakada "yenilik" (novum) aracılığıyla gerçekleşen özerklik ve özgürlük yani özgürlük yasası mevcuttur. Hartmann tinsel tabakadaki özgürlük ve özerklik sayesinde, kültürün maddi temellerinden göreli olarak özerkleşmiş ve insana özgü bir alan olduğunu belirlemiştir. (Özlem, 2000:158)

Hartmann, Scheler'in "değerler öğretisi"nden etkilenmiş bir filozoftur. Hartmann, Rickert'e benzer bir biçimde, kültürün değerlerin gerçekleştirilme alanı olduğunu, özgürlüğün ise bu değerleri isteme ve bunları yaşama geçirme etkinliğine dikkat çeker. Özlem'e göre Hartmann, doğa-kültür karşıtlığını hem aşmak hem de kültüre özerklik tanımak amacıyla ontolojik temelli bir kültür felsefesi geliştirmiştir. (Özlem, 2000:159)

Almanlar, E. Rothacker'in "kültür antropolojisi" ile antropoloji alanında başka bir kültür felsefesine de imza atmışlardır. Rothacker'e göre, kültürün yapıcısı ve taşıyıcısı insan olduğundan kültür üzerine her felsefi çalışma aynı zamanda bir "insan felsefesi" ve aynı anlamdaki bir "antropoloji"dir. Rothacker'e göre insan ve kültürün anlaşılabilmesi ancak kültürün içinde kalınarak gerçekleştirilebilir. Rothacker belirli bir kültürel perspektifte kültür ve insan hakkında bilgi edinilebileceğini savunur. Bunun dışında bir arayışa girmeye gerek yoktur. Bu anlamda kültürler-üstü ve perspektifler-üstü bir insan ve kültür felsefesine girmeye gerek yoktur. Her kültürün örgüleri göreceli ve tarihsel farklılıklar içerir. Felsefe ve bilimin, gelenekselin dışına çıkma çabaları boşunadır. Tarihsel ve göreli alanı değiştirmeleri mümkün değildir, yola bu şekilde çıkmak gerekir. Rothacker'e göre Hegel ve Marx'ın bütüncü/holistik yaklaşımları, yine belirli bir göreceli ve tarihsel sınırlılık taşır ve geleceği açıklamakta yeterli değildir. (Özlem, 2000:159)

Yine Rothacker'e göre kültür felsefesi çalışmalarında her ne kadar göreceli ve tarihsel ögelerin çokluğu tümeli açıklamaya dönük zorluklar taşısa da, kültür felsefesi çalışmaları bu çabalarını sürdürmek durumundadırlar. Bu durum Rothacker'e göre kültür felsefesi çalışmalarının önündeki en önemli sorun olarak

ortaya çıkmaktadır. Çünkü bilme edimi bütünleşik bir söylemi gerektirir. Oysa tarihsellik ve göreliliğin dogmatik yaklaşımları bunu güçleştirmektedir. O halde kuramlara hem bir tarihsel/kültürel ürün hem de tarihi ve kültürü etkileyen bir olgu olarak bakılmalıdır. Rothacker kendi kültür antropolojisini bile, bir felsefe olmasından dolayı zorunlu bir dogmatikleştirme ediminin ürünü görür. Rothacker geliştirdiği kuramıyla, "kültürü içten belirleme" anlayışı içerisinde kültürde iki temel yönü ayırır. Bunlar; yaşama düzenleri ve sembolik düzenlerdir. (Özlem, 2000:160)

II. 4. Kültür Ögeleri Kuramları

İçinde bulunduğumuz yüzyılın ilk yarısında özellikle Alfred Weber, Hans Freyer, G. Gurvitch ve Kroner sosyolojik temelli kuramlarıyla, kültür ögelerine dayalı, kültür ögeleri kuramları gelişmişlerdir. Bu düşünürlerin dışında bu konuda çalışmalar yapan başka araştırıcılar da olmuştur. Bunlardan birisi de Cassirer'dir. Cassirer kültürü ögelere göre belirleme ve açıklama konusunda yüzyılımızda önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Cassirer bilgiyi duyu, algı, bellek imgelem ve zihnin birlikte oluşturdukları bağlamın bir ürünü olarak görmektedir; bu yolla bilgi fenomeninin ancak doğal yönü açıklanmaktadır. (Özlem, 2000:161) Pozitivist, yapısalcı, mantıksalcı, doğalcı öğretiler, bilginin kültürel arka planını gözardı etmişlerdir. Bunu Anglosakson kültürlerinde oldukça yoğun bir biçimde görmekteyiz. Cassirer'e göre ise, kültür geliştikçe, insanın doğaya yönelik olan doğrudan tavrı, yerini kültürün içinde oluşup doğaya bakışımızı etkileyen bir tavra bırakır ve giderek doğa, kültürel formlar altında dolaylı olarak tanınabilir hale gelir. Buna örnek olarak mitolojik açıklamaların yerini antropolojik açıklamalara bırakması gösterilebilir. Böylece bilgi ve doğruluk öncelikle, diğer insanlarla kültürel ilişkiler kurulduktan sonra oluşan bir üründür ve bu haliyle "doğruluk" sürekli değişen bir yapı gösterir. Kültürlerarası ilişkiler bunu getirmektedir. Cassirer'e göre insan doğa karşısında kendi gücünü gördüğü oranda dış bilincine varır ve kültürellik ayrımına ulaşır. Burada, insanın esas dünyasının doğa değil, kültür dünyası olması bilincidir. (Özlem, 2000:161)

"Kant'a göre bizim doğa dediğimiz şey, daha önce içine kendi zihinsel ilkelerimizi yerleştirerek tanıdığımız şeydir". (Özlem, 2000:162) Kant'ın söylemine göre insanlar, başlangıçta doğayı bir semboller, simgeler dünyası içinde algılamaktadır ve simgeler yoluyla bakmadığımızda bu süreçte doğayı kavrayamamaktayız. İnsan kültürleştikçe, doğallığını içgüdüsel olarak tanımaktadır. Ancak fiziksel evren hakkındaki tüm duyumsamalarımızı simgeler yoluyla sağlamaktayız. Öyleyse insan ürünü olan kültür de bir simgeler bütünüdür. Simgeler bütünü olarak kültür; hayatımızda dil, din, sanat, tarih, bilim ve felsefe olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ögeleri insan yaratır ve her biri kendi başına bir geist (tin) taşır. Kant'a göre Hegel'in

mutlak tini mümkün olabilecek bir şey değildir. Her bir ögenin kendine ait bir ruhu vardır ve birleştirilemezler, sadece işlevsel bir birlik arayabilirler. Söz konusu ögelerin sürekli tekrarlanması ve yenilenme çabaları bir etkileşim ve çatışma doğurur. (Özlem, 2000:162) Bunun en vurgulayıcı tanımını da Cassirer yapmıştır. "Cassirer'e göre, kültür, tekrar ile yenilik arasındaki bitmeyen bir savaş alanıdır. Genellikle somutlaşan tekrar, kültürün tutucu; atlama ve sıçramalarda somutlaşan yenilik ise, kültürün özgürleştirici güçleridir." (Özlem, 2000:162)

II.5. Hermeneutik Kültür Kuramı

Hermeneutik kültür kuramı konusunda pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında Schleirmacher, Droysen ve Dilthey'ın çalışmaları dikkat çekicidir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda ise Heidegger ve Gadamer hermeneutik kültür kuramlarına çok büyük katkılarda bulunmuştur. Rothacker'i de bu geleneğin içine yerleştirebiliriz. Geçen yüzyıldan, içinde bulunduğumuz yüzyıla kadarki hermeneutik kültür kavramı çalışmaları da bir dönüşüm geçirmiştir. Geçen yüzyılda bunların daha çok tarih ve kültür bilimleri temelli ve bu yönde metodolojisi varken, yüzyılımızda bunlar bütüncü bir hal almıştır. Hermeneutik kültür kuramları içinde Dilthey ve kendisinden sonra da Cassirer'in benimsediği görüş önemlidir. Dilthey, insanın esas dünyasının kültür dünyası (tinsel dünyası) olduğunu, insanın kendi tarihine ve kültürüne yönelme biçiminin kendi kültürel/tarihsel konum ve donanımından hareketle gerçekleştirilen bir anlama edimi olduğunu belirtmiştir. (Özlem, 2000:163)

Hermeneutik kültür kuramı çalışmaları içinde Heidegger'in önemli bir yeri vardır. Heidegger, tarih ve kültürü bilmenin, aynı zamanda onu anlamaktan geçtiğini ve tarihsellik/kültürelliğimizden bağımsız olamayacak bir yorumlama edimi olduğunu göz önüne alarak, kültürün, bir doğa uzantısı olarak, doğadan temel aldığını söylemenin açıklayıcı bir yönünün bulunmadığını ve ancak sezgisel olarak anlamlandırılabileceğini savunmaktadır. Heidegger, bu konuda Cassirer'in görüşlerine de başvurarak, doğanın ancak kültürün içinden tanınıp bilinebileceğini söyler. İnsan kültürel bir varlık olduğu sürece bu böyle olmuştur. Kültür öncesi durumları insanlar bilemezler. Çünkü böyle bir bilgiye sahip olabilmek için belli bir kültürel forma da sahip olmak gerekir. Heiddeger'e göre, insan kültür içine bilinçli olarak doğmamaktadır; adeta kültürün içine atılmaktadır; hangi kültürü seçeceği kendi elinde değildir; insan daha önceden yaratılmış anlamlar, simgeler içinde bulur kendisini. İçine atıldığı kültürü tarihsellik/kültürellik formu içinde anlamaya ve yorumlamaya çalışır. Dolayısıyla anlama, insan varoluşunun temel yönelimi olmaktadır; insan kendi tarihi içinde kendini anlamaktadır, başka bir deyişle her zaman bir hermeneutik bir etkinlik içinde bulunmaktadır. (Özlem, 2000:164) İnsan doğayı çözümleyerek, anlama sürecini geliştirir; bunun için dili kullanır. Fakat insan

kullanacağı dilin bile bir simgeler topluluğu olduğunu fark eder, yine insan iletişimini bu sembollerle yapmak durumundadır. Kullandığımız her şey simgesel/tarihsel/kültürel olmak durumundadır. İnsan bu şekilde doğadan ayrılır, doğanın üzerine yükselir. Bu yüzden Heidegger'de dil kavramı çok önemlidir. Heidegger dil için; "Dil, insanın evidir." der. (Özlem, 2000:164) Yine Heidegger'e göre içine atılmış olduğumuz kültürden sıyrılmak olanaksızdır ve kültür çabası içinde yapılan her faaliyet kültürün kendisidir. Dolayısıyla kültür hakkında söyleyebileceğimiz, keşfedebileceğimiz her şey de yine kültürümüzün sonucudur. Ondan ayrı bir şey yaratamayız. İnsanın farklı olarak bu konuda yaratabileceği şey kendi yorumu olabilir. Her insan düşünür ve kültürü hakkında bir çıkarımda bulunabilir. Heidegger'e göre insan kendi içinde bulunduğu kültürün dışına çıkıp, sezgisel kültür yorumu getirebildiği oranda "ekzistens' olabilir. Bu ona yeni kültür ortamları açar, yaratır. Heidegger'in hermeneutiğine bu nedenle ekzistensiyalist hermeneutik denmektedir. (Özlem, 2000:164) Heidegger'in bu konudaki görüşleri felsefi söyleminde önemli bir yer tutar.

Heidegger'in ekzistensiyalizmle açtığı yolu birçok filozof izlemiştir. Gadamer, Heiddegger'in bu tutumunu, tarihin ve kültürün bütünü hakkında konuşmak için tek yol olarak görmektedir. (Özlem, 2000:164) Gadamer, Heidegger'in hermeneutik felsefesi üzerine bina edilebilecek bir felsefe refleksiyonu ile anlamın anlamı üzerine bilgiler edinilebileceğini düşünür. Yine Gadamer'e göre, geçmişteki tarihi bir anlamlar ve simgeler dünyası olarak algılayacak olursak, refleksiyonla geçmişten çıkarsadığımız şeyleri gelecek hakkında kullanabilir, tarih ve kültür üzerine konuşabiliriz. Hermeneutik malzeme burada anlamların ve simgelerin taşıyıcısı olan dilsel eser ve metinlerdir. Hermeneutik metinleri iyice anlamak, onları dile getirebilmek, konuşmak, konuşturabilmektir. Tarihi ve kültürü kendi denetimimiz altına alabilmek de ancak bu şekilde olabilir. Daha önceki bilgiyi en iyi şekilde anlayarak yeni doğru bilgiye ulaşabiliriz ve onu kullanabiliriz. Geçmişi anlamada bir tıkanıklık durumunda ise şimdiki durumumuzdan hareketle bir yorum getirmeliyiz. Gadamer'e göre, geçmişin ufku ile bugünün ufku etkileşim içinde olur. (Özlem, 2000:165) Özlem'e göre bu, geçmişi tahrif etmek değil; aksine geçmişi bugünle bütünleştirmektir. (Özlem, 2000:165)

III. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK-ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

III.1. Çokkültürlü Bir Dünyada Kültürel Görecilik ve Kültürel Mutlakçılık Tartışmaları

Aydınlanma ile birlikte modernleşme kavramının gerek Batı dünyasında gerekse Batı dışı toplumlarda evrensel olanı bulma, anlama istemiyle sosyal bilimlere yönelme süreci nomotetik yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Gerçekliği doğa bilimlerine ilişkin kurallarla empirik gözleme dayalı olarak ortaya koyma, insana özgü her tür bilimsel bilginin yasa koyucu, genel geçer, kesin ve evrensel olması gerektiği anlayışına dayanmaktadır.

Pozitivist yaklaşım "evrende zaten varolan bir yapıyı" bilimsel bir varsayım oluşturma ve sınama süreci aracılığıyla keşfetme girişimidir. Doğru teori varolan yapıyı tam olarak yansıtan teoridir ve bu yansıtma başarılı olduğu zaman teori nesnel olur. Bilimsel ilerleme temel yapının hep daha fazlasının keşfedilmesiyle nesnel teorilerin gittikçe çoğalmasıdır. Bir teori ya da olgunun nesnel olması demek onun gerçekliğin kendisiyle uyuşması demektir. İkinci olarak kişilerin ya da metotların nesnel olması ise onların kendilerini nesnel hakikate ulaşımı engelleyen öznel unsurlardan arındırmaları demektir. (Fay, 2001:280) "Pozitivizm bilginin gerçekliğin dolaysız yönlerini bilişsel olarak algılama kabiliyetine ve bu gerçekler hakkındaki açıklamaların da herkesin gözlemleyebileceği ampirik testler aracılığıyla değerlendirilmesine dayandığını vurguluyor. Dolayısıyla nesnelci nesnellik analizi pozitivist bir epistemolojiye (bilgi kuramı) dayanıyor." (Fay, 2001:278)

Pozitivist yaklaşım dışdünyada gözlemlediğimiz olayları sistematik empirik bulgularla destekleyerek genel yargılara varma istemi ile mutlak gerçeğe ulaşılabileceği anlayışı üzerine kuruludur. Fay nesnelciliği kısaca şöyle tanımlamakta "Gerçeklik tek başına ve insan zihninden bağımsız olarak vardır ve bu gerçeklik haliyle bilinebilir bir şeydir " (Fay, 2001:275) demektedir.

Evrensellik, aynılık ve tekrar etme, sosyal bilimcilerin göz ardı edemedikleri kavramlar olmuştur hep. Bakış açısı ve açıklamalar nesnel kalıplar ve bütün insanlık için geçerli yasalar çevresinde yorumlanmaktadır. Bu şekilde tanımlama maksatlıdır. Çünkü genellemeler kaçınılmaz olarak tarihsel karakterlidir ve insan davranışlarıyla ilgili yasalar soyuttur; bunlar sosyal bilimlerin bilgi ihtiyacını gidermezler. Bilimin tarafsız olmak şartıyla kendine has ve ayrı bir nesnellik alanı vardır. Bu şekilde bir nesnellik anlayışı artık demodedir. Sosyal bilim çalışmalarını yürütebilmek için ön kavramlara ihtiyaç vardır. Bu konuda etnograflar, birbirini değiştirebilme, gözlemleme ve gözlemlemelerin etkileşiminden söz etmektedirler. Ayrıca tarafsızlık, çoğu zaman, başkalarını anlamak için gerekli olan eleştirel yargıların önüne set çekmektedir. Çünkü nesnellik, tarafsızlık değil, hakkaniyet ve sorumluluk gerektirmektedir. Nesnellik, gerçeği olduğu gibi yansıtmak değildir. Yapısı itibarıyla bir araştırma metodudur. (Fay, 2001:334-335) "Çokkültürlü bir düzenekte nesnellik sorununun özel bir yeri vardır. Bu düzenek evreni kavramanın farklı yolları olduğu bu farklılıkların hepsinin teorik olarak giderilemeyeceği şeyler olmadığı ve dolayısıyla da anlaşmazlığın insan toplumlarının içkin epistemik (bilgiye dayalı) özelliklerinden biri olduğu görüşünü destekliyor. Bu görüş ise en azından ilke olarak evrenin sadece bir tek doğru resminin olduğu ve kendi içinde olduğu haliyle gerçekliğe ulaşılabileceği şeklindeki nesnelci düşünceyi baltalıyor. Bu durumda nesnelci yaklaşımın izinden gidilerek betimlenen nesnellik ideali kabul edilemez." (Fay, 2001:302)

Kültür üzerine düşünürken kültürü pozitivist bir anlayışla modernist bir kurama dayalı olarak tüm insanlık tarihinin aynı doğrultuda evrilip, değiştiği anlayışına indirgemek insana ve ona özgü olan kültürü anlamamızı ne kadar mümkün kılmaktadır sorusu son derece uyarıcı bir sorudur. Kültürel alanda mutlakçı bir anlayışın götüreceği yol; kültür gibi geniş kapsamlı farklı anlam ve değerleri karmaşık bir bütünsellik içinde barındıran yaşam alanlarını, ekonomik üretim biçimlerini, geleneksel tavır ve eylemleri kısacası dünyayı her tür algılama biçimlerini yok farzetmek ve sistematik bir dogmalar hükümdarlığının varlığını kabul etmektir.

Son yıllarda toplumsal alanda pozitivist görüşlerin sosyal olguları açıklama konusunda yetersiz kalması ve insana ilişkin sorunlara getirdiği yaklaşımlarda çok başarılı olamadığı konusunda oluşan kanı nedeniyle; sosyal bilimler alanında gerek felsefi açılımları; gerekse pratikte insan sorunlarına çözümsel önerileri içinde barındırması bakımından, bilgi ve bilim kavramına bakış ve değerlendirmeler açısından da farklı anlayışları beraberinde getirmiştir.

Bu noktada Fay, perspektiflilik anlayışının başat bir görüş olarak positivizmin tahtına oturduğunu söylemektedir. "Pozitivistlere göre sözde bilimsel yöntem takip edildiği takdirde tamamen garantili ve nesnel bilgiye ulaşmak mümkündü.Bunlara göre eğer bilimciler kendi önyargılarından kurtulabilirlerse gerçeklik hakkındaki olguları doğrudan kavrayabilir ve çeşitli teorileri hangisinin bu olguları en iyi şekilde açıkladığını belirlemek için nesnel bir biçimde test edebilirler. Pozitivistler önyargılardan kurtulmuş ampirik gözlem ve testlerin olguların öğrenilmesinin ve açıklanmasının araçları olduğuna inanıyorlardı. Dolayısıyla da gözlem ölçüm ve nicelleştirme tekniklerini vurguluyor ve bilimcilerin teorilerini gözlemlenebilir açık davranış temeline oturtmalarını istiyorlardı." (Fay, 2001:105,106)

Empirik değerlendirme ve gözlem metoduyla "mutlak gerçeğe" ulaşabileceğimizi söyleyen olgucu anlayış, insan ve insana içkin değerler ve anlamlar dünyasını doğru olarak anlayabilme ve değerlendirebilme imkânını bize sunma konusunda yetersiz kalmaktadır. Positivist görüşün geldiği noktada birçok araştırmacı ve bilim adamı tarafından kültür ve insan konularında göreci yaklaşımlar kurtarıcı olarak görülmeye başlanmış; dünyanın içinde bulunduğu ekonomik, siyasal ve sosyal entegrasyonları, emperyal anlayışların getirdiği çıkmazları anlama ve çözümsellik bulma adına "göreci ve perspektifçi" söylemler önem kazanmıştır.

Fay, alternatif ve çekişen kavramsal sistemlerin olabilirliği konusunun perspektifçiliğin zararsız felsefi konumundan tamamen provokatif ve güçlü bir şeye dönüşebilmesini olanaklı kıldığına dikkat çekiyor. "Perspektifçilik radikal kavramsal farklılığa yapılan vurguyla birleştirildiğinde görecilik tohumları barındırıyor.(…) *epistemolojik görecilikte* bilişsel etik ya da estetik inanç, iddia, deneyim ya da

eylemlerin içeriği, anlamı, hakikati doğruluğu ve mantıklılığı ancak belli bir kavram sisteminin içinden belirlenebilir. Epistemolojik göreciliğe göre bir çerçeveden bakılarak başka bir çerçevedekilerin yargılanması mümkün değildir. *Ontolojik görecilikte* ise gerçekliğin kendisinin bu gerçekliğin içinde yaşayanların kendi kavram sistemleri tarafından belirlendiği düşünülüyor." (Fay, 2001:112)

Fay, epistemik ve ontolojik göreceliğin bir arada düşünüldüğünde farklı kavramsal sistemlerde yaşayan insanların, aynı dünyayı farklı biçimde düşünmekle ya da farklı yaşamakla kalmadığını; tamamen farklı dünyada yaşadığını belirtiyor. (Fay, 2001:115) Bu noktada, farklı çerçevelerdeki insanları birbirinden ayıran farklılıklar o kadar derin ki bu insanların deneyim ve inançları da temel anlamda birbirleriyle kıyaslanamaz bir duruma gelmekte. (Fay, 2001:116)

Göreciliğin nihai resmi şudur. "Farklı gruplardaki insanları anlayamayacak bunlarla hiçbir şeyi paylaşamayacak ya da bunlarla işletişim kuramayacak şekilde ayrı alanlara hapsedilen gruplar". (Fay, 2001:118)

Fay göreciliğin en büyük hatasının farklılığa derin bir vurgu yaparak farklılığın var olabilmesi için aslında arka planda derin bir benzerliğin olması gerektiğini görmezden gelmesi olduğunu ifade etmektedir. (Fay, 2001:119)

Bu noktada göreciliği hararetle savunmanın, kültürü ve insanı anlama konusunda perspektifçi yaklaşımı radikal biçimde benimsemenin bizi getirdiği nokta; farklılığa ve benzemezliğe yapılan güçlü vurgulardır. Çağımız gerek ulusların içinde barındırdığı çokkültürlü değerler bağlamında; gerekse küresel bir köy olarak dünyanın farklı renklerinin yan yana ve bir arada yaşaması bağlamında çokkültürlü bir mekândır. Dolayısıyla böyle bir dünyada yaşamanın gerekleri göreciliğin bir bakış açısı olarak varlığını kabul etmek; ancak radikal bir görecilik anlayışının insanı ayırımcılık retoriğine götürebileceği tehlikesini görmezden gelmemek büyük önem taşımaktadır.

III.2. Çokkültürcülük-Çokkültürlülük İkiliği

"Kültürel rölativizm, günümüz dünyasında ortaya çıkan bir olguyla, çeşitli kültürlerin varlığı ve bunların bir arada yan yana yaşaması sorunu ile ilgilidir. Her grubun yaşama tarzının bir kültür olduğu ve her birinin birer kültür olmak bakımından eşit değerde olduğu anlayışını benimsemektir. Toplulukların, grupların çeşitliliği olarak var olan bu olgu karşısında çokkültürcü bir anlayışa yol açmaktadır. Aslında bu yan yana yaşama durumundan doğan problemler bir çözüm olarak düşünülen bu yol, tekil anlamda kültürü unutturduğu için 'kültürlere eşit saygı' istemi olarak kendisi bazı sorunlar doğurabilecek bir yoldur. Çünkü 'kültürlere eşit saygı' dendiğinde burada kültürün tekil anlamından kopuk bir anlama vardır." (İyi, 2003:92). Görecilik çokkültürcülüğü teşvik etmektedir.

Çokkültürcülük terimi son dönemde hemen her platformda, siyasi söylemlerde ya da akademik çalışmalarda ortaya çıkmakla birlikte çokkültürlü olma kavramı gerçeklik durumunu yansıtmaktadır. Uygur, çokkültürlü bir dünyada, birbirlerinden önemli biçimde farklı olan insanların birbirleriyle temasta olduklarına ve birbirleriyle iş yapmaları gerektiği gerçeğine işaret etmekte ancak bizi dünyada yaşanan kültürel uyumsuzluklar konusunda uyarmaktadır**.** " Özellikle 30 yıl içinde patlak veren iki dünya savaşının her şeyi allak bullak ettiği yüzyılımız Avrupasında önemli bir sorun. Ülkesinden dışa uğratılanlarla, ordan oraya sürülenlerle, topluca tutsak alınanlarla uzun süreler acılar içinde kıvranıp durdu Avrupa. Günümüzde bir yerden başka bir yere akan büyük insan yığınları sahnede gene Avrupa'da. Her yanda göçmenler, gergin işçiler, kaçaklar, sığınma istekleri ve devletsizler. Avrupa'nın Batısında doğum, eğitim, gelenek açısından kendini çevreleyen kültürle temel bir uyumsuzluk içinde yaşayanların sayısı 15 milyona varmaktadır." (Uygur, 1996:22)

Çokkültürcülük, Aydınlanma'yla birlikte ortaya çıkan özgün bir tarihsel sürecin kendi içindeki çeşitli gelişmelerin yarattığı soruna cevap olarak doğmuştur. Aydınlanma döneminde akıl dışında bütün ölçülerin geçersiz ilân edilmesiyle tarihte görülmemiş bir şekilde yeni bir norm ihdas edici kaynak oluşmuştur. (Timur, 2005:2)

Kültür kavramındaki geniş kapsam, kavramın belirlenmesini zorlaştırmaktadır. "Kültür" kavramı aydınlanmamışsa, insanı böylesine kuşatan ve ona erişmede elverişli bir alan olduğu düşünülen kültür hakkında bilgiye ulaşmak da zorlaşır. Gerçi sosyal bilimciler, düşünürler, eğitimciler, bu güçlüğün farkında olarak onu tanımlamaya çalışmışlardır. Ne var ki bu çabalar kültür konusunu daha da karmaşık ve belirsiz hale getirebilmektedir. Bu belirsizlik, günümüz dünyasında ortaya çıkan insan problemini daha da sorunlu hale getirmektedir. (İyi, 2003:88)

Kuçuradi bu noktada, kültür üzerine bu kadar çok araştırma yapılmasının iki nedeni olduğunu ifade etmektedir.

1. Batı düşüncesinin ihmal ettiği değerler olarak çevre sorunlarına daha fazla önem vermesi ve "kültürel gelişme" fikrini benimsemeye başlaması.

2. "Üçüncü Dünya" ülkelerinin başkaldırışı ve kendilerini kültürel olarak ön plana koymaları sonucunda, "kültürel kimlik" sorununu dile getirmeleri. (İyi, 2003:89)

Toplumsal düşünce tarihine bakıldığında, düşünce alanında pek çok farklı görüş olduğunu görürüz. İnsanoğlunun varoluşuyla başlayan düşünce sistemleri, bugüne kadar pek çok açılım yapmış, çok büyük düşünce sistemleri yanında daha alt ya da bireyci düşünceler de gelişmiştir. Yine birbiriyle tümden ayrılık gösteren düşünce sistemleri olduğu gibi, nispeten ayrık düşünceler de vardır. Düşünce sistemleri fenomenlerine baktığımızda da pek çok fenomenle karşı karşıya olduğumuzu görürüz. Bunlara örnek olarak benlik-başkası, tikel-evrensel, öznellik-nesnellik, içerideki-dışarıdaki, uygar-ilkel vb. gibi birçok ayırım noktası tanımlayabiliriz. Aynı tartışma yoğunluğu sosyal bilimler felsefesinde de geçerlidir. Bu bilim dalında da birçok fenomenle karşılaşmaktayız. Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse, hücrecilik-bütüncülük, neden-anlam/maksat, yorumlayıcı sosyal bilim-nedensel sosyal bilim, anlatısal inşacılık-anlatısal gerçeklik, tarihsellik-yasabilimselcilik vb. verilebilir. Bu kavram çokluğu insanları pek çoğunun içinden birisini seçmeye zorlamaktadır. Halbuki birçok kavram birbiri içine geçmiştir, akışkan bir hüviyet

gösterir ve birbiriyle etkileşimlidir. Bunun yanında bir kavramın alt kavramı olan ve onu besleyen kavramlar da bulunmaktadır. Bu kavramlar birbirine ihtiyaç duyarlar, ötekine dayanırlar. Bu şekilde düşünüldüğünde ikiliğin ortadan kalktığı görülecektir. Matematikteki kümeler konusunu göz önüne getirdiğimizde pek çok kavramın aynı anda bir diğer kümenin üyesi olabildiğini görürüz. Bir kavram zaman içinde karşıt kümenin içine de bir miktar girebilmekte, o kümenin üyesi olabilmektedir. İkili, üçlü ve daha çoklu seçenekler oluşabilmektedir. Hatta düşünce sisteminde, çoklu görüşle, çokbakışlılıkla olaylara yaklaşılmadığında yanlış ya da eksik çözümler üretilebildiğini görmekteyiz. Diyalektik düşünce sistemi işte bu noktada önem taşımaktadır. (Fay, 2001:332)

Göreciliğin sonucunda ortaya çıkan çokkültürcülük, tamamen yanlış olmasa da hatalıdır. Bu şekilde anlaşılan görecilik ve çokkültürcülükte özde doğru unsurlar bulunmakla birlikte normal olarak algılandığında bu öğretiler, sınırlı ve tek taraflıdır. Dolayısıyla da bunların üzerinde yeniden düşünmek gerekir. (Fay, 2001:19)

Günlük hayatın her kesiminde ben ve biz ayrımı sıkça görülür. Benlik açısından baktığımızda başkalarıyla aramızda pek çok farklılığın olduğunu kavrarız. Temelde "ben"in, benliğin oluşumu bu farklılıklar yoluyla gerçekleşmektedir. Kişi kimliğini bu zenginlik, çokluk içinde bulmaktadır. Dolayısıyla bu farklılıklar birbirini gerektiren durumlardır. Bizler, ancak başkalarıyla olan ilişkilerimiz aracılığıyla biz oluruz. (Fay, 2001:332) Kendini anlama başkalarını anlamaktan geçer. Öz bilincimiz, başkalarına ilişkin olarak bildiklerimizle şekillenir. Ayrıca başkalarının bize benzer yanlarını bilirsek, başkalarının farklı yönlerini de tanıyabiliriz.

Bir başka ikilik oluşturan kavram tikel ve evrensel kavramlarıdır. Tikel insanların farklılaştığı noktalara işaret eder. Evrensel ise temel insani değerleri imler. Tikel ile evrensel ilişkisi bu haliyle önümüze iki seçenek çıkarmaktadır: Asimilasyonculuk ve ayrılıkçılık. Asimilasyonculukta farklar silinir ve her insanda varolan şeylere vurgu yapılır. Ayrılıkçılıkta ise kişisel farklılıklar vurgulanır ve sürdürülür. Evrensel olan, sadece tikel olanlarda, insan olan ise sadece tikel insanlarda varolur. Diğer yandan tikel kendi başına tikel olamadığı gibi diğer tikellerden bağımsız da olamaz. Tikel,

bireyselliği ifade etmekle birlikte evrensel olarak akışkan ve insani anlamda değişken bir yapıyı oluşturur. Evrensel tikelliklerden oluşan ve değişken bir yapıdır ve her bir tikellik evrenselliğin boyutunu genişletmektedir. Bu durumuyla evrenselden söz ederken dikkatli olunmalıdır; çünkü yanıltıcı olabilir. Temel insani değerler, sadece bütün insanlarda ortak olan durumlardır. İnsanlar, insaniliklerinden ötürü farklılaşırlar ve bu durum sürekli yeni formlar çerçevesinde genişler. İnsanların bütün eylemleri, ilişkileri hem evrensel özellik gösterir hem de tikel nitelik gösterir. Tekillikleri yok edemeyeceğimize göre yapılacak şey açıktır: Öğrenmeye açık olmak, insanlararası ilişkilere açık olmak. Farklılıkları yok etmeyle bir yere varılamayacağı bilinmelidir. Etkinlikleri sabit klişelerle ifade etmek aslında kolaya kaçmaktır. Eşzamanlı yorumlama yapmak yerine, artzamanlı yorumlamalar getirilmelidir. İnsanı bir taş misali sabit olarak düşünmemeli, onun değişen bir varlık olduğunu göz önünde bulundurmalıyız. Zaman bütün toplumsal varlıkların temel bir unsurudur, bu nedenle süreçsel düşünebilmeyi gerçekleştirebilmemiz gerekir. (Fay, 2001:331)

İnsan kültürel ve toplumsal bir varlık olarak etkinlik alanları olan varlıktır. Grupları da mekanik faaliyetler gibi görmemek gerekir. Her insanın kendisi bir değerdir ve onun yerine bir başkasının yerleştirilmesi durumunda aynı sonucun alınacağının düşünülmesi yanlıştır. Kültürü bir makine gibi görmemek gerekir. Makinelerde de bilindiği üzere çalışmayan bir parçanın yerine yenisi takıldığında daha iyi çalışır. İnsan faaliyetinde durağanlık, sabitlik yoktur. İnsanlar kültürlerini yeniden üretmemekte, kültürü kendilerine uyarlamaktadırlar. Bu uyarlamayı yaparken de eskiye yeni anlamlar atfetmekte, yeninin doğmasını sağlamaktadırlar. İnsanlar öğrenmekte, kendilerini uyarlamakta ve değişmektedirler. Bu da bireyin hareket halinde olduğunu başka bir deyişle eylemliliğini göstermektedir. (Fay, 2001:332)

Kültür içinde bireyler tek başına da değildir aslında. Kültür olmazsa, kişilerin önemi de olmayacaktır. Bununla birlikte birey sayısız sınırlılıklarla, kısıtlamalarla donatılmıştır. Yani kültür hem var etmekte ve hem de yok etmektedir. İşte kültürlerde bireyi oluşturan bu imkân ve sınırlılıkların karışımıdır. Yorumlama ve sonuçlandırma işlemleri binbir türlü güçlük taşır. Eylemlerin yorumlanması için

davranışların anlaşılması gerekir. Bunun için de çok geniş bir tanım çerçevesine ihtiyaç vardır. Terimleri ayrıntılı bir biçimde bilmek gerekir. Her bir araştırmacı, araştırma sürecine yeni terimler katmaktadır. Terimler, tanımlar çoğaldıkça zaman zaman bir zenginlik oluşuyor gibi görünse de bazen işin içinden çıkılmaz bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Yorumcuların çeşitlenmesiyle yorumlar da değişime uğrayabilmektedir. Sosyal bilimler bu nedenle sürekli olarak kesinlik, sabitlik ve düzen arayışı içindedirler hep. Üzerinde çalışılan şeyin özüne inme çabaları vardır. Sosyal bilimler bu şekilde anlamayı arttıracağını düşünmektedir. Sosyal bilimler kültürü toplumla çakıştırmakta ve bir anlamlar kümesi oluşturmaktadır. Toplum kavramına inanmaktadır. Halbuki bu kavram hatalı bir kavramdır. Hata şuradan kaynaklanmaktadır: En homojen toplumlar bile din, cinsiyet, sınıf, kast, etnisite bakımından önemli farklılıklar gösterebilmektedir. Küreselleşme, günümüz dünyasına damgasını vurmuştur. Küresel hareketler bir toplumun bireylerinde değişimlere yol açmaktadır. Bu kaçınılmaz olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kültürleri kendine özgülükleri içinde değerlendirmek yanlış olur. Bireyleri belli bir kültür ve grupla sınırlandırmak günümüzde olanaksız görünmektedir. Her birey farklı farklı kültür kümelerinde yer alabilmektedir günümüzde. Farklı insanlar birbiriyle kaynaşabilmekte, bunları önlemek mümkün olamamaktadır. Melez bireyler çoğalmaktadır. Her ne kadar merkezi yönetim bunu önlemeye çalışsa da. Farklılıkları yok etme çabası beraberinde birçok çelişkiyi de getirmektedir. (Fay, 2001:334)

Kültür felsefesi alanındaki tartışmalarda en bütüncü yaklaşım Taylor'ın kültür tanımıyla gerçekleşir. Fakat Taylor'ın kültür tanımı da, olguyu bütünüyle yansıtamaz. Taylor ancak kültür kuramının ana savını dile getirir. Kültür, öğrenilmiş, saklanmış ve öğretilen; eğitimle yeni kuşaklara aşılanan bir içeriktir. Taylor'ın çoğulculuk anlayışı, farklı yaşam pratikleri içinde oluşan kültürel farklılıkların siyasal düzeyde tanınması ve eşit ölçüde saygıdeğer kabul edilmesi esaslarına dayanmaktadır. Taylor için çoğulculuk kültürel kimliklerin tanınmasıdır. (Taylor, 1996:12)

Çokkültürlülük söylemi, farklı olana saygıyı öne çıkarmaktadır. Ancak bu söylem de, statik ve mesafeli bir yaklaşım arz etmektedir. Çünkü öncelikle, "biz" ve "onlar" ikame edilebilir, göreli ve dinamik ayrımlardır. Bundan başka, başkalarının yaptıkları her şey kabul edilebilir olamaz. Eleştiri mekanizması çokkültürlülüğü anlamada çok önemlidir. Kendimizi ve başkalarını eleştirebiliyorsak, başkalarını daha iyi anlayabiliriz. Yani bir kültürü takdir ederek kendi içimize alırken, o kültürün eleştirel yönlerini de görmeli ve ona göre önlem almalıdır. Buradaki süreç şöyle işlemektedir: Kendi kültürümüz ve diğer kültürleri bilmek, sorgulamak, kültürlerarası ilişkilerin yenilikçi, değiştirici yoluna açık olmak. Takdir, anlaşma, konsensus gibi kavramların hiç birisi hedeflenen şeyin kendisi değildir. Çokkültürlü bir perspektifle anlaşılan sosyal bilimlerin hedefleri etkileşim ve gelişimdir. (Fay, 2001:333)

Çokkültürcülüğe göre her toplum ya da kültür kendisini, kısmen öteki birimlerden farklılaştırarak tanımlayan, sınırlarla onlardan ayrılan tekil bir birimdir. Dahası, bireyler, ait oldukları kültürel ve toplumsal birimlerin yansımalarıdır. Kişisel kimlik, üyelerini kültürleyen ve toplumsallaştıran kültürel ve toplumsal birimler tarafından belirlenir. Bu kültürel ve toplumsal birimler, birbirlerinden farklı oldukları için, çoğunlukla birbirleriyle çatışma halindedirler. Bu durumda, bunlardan bazıları, kaçınılmaz olarak ötekilere üstün gelme çabasında olacaktır. Güçlü birimler zayıf birimleri bastırmaya ve zayıf birimleri kendileri gibi yapmaya çalışırlar. Bunda başarılı oldukları ölçüde gruplar arasındaki farklılıklar ortadan kalkar. (Fay, 2001:15) Çokkültürcülük bu doğal itkiye bir tepkidir. Çokkültürcülük, kültürel ve toplumsal bütünlüğe ve öteki birimlerin bütünlüğüne saygı duyulmasına vurgu yapmaktadır. Her grubu, bir yandan kendi merkezini bulma ve beslemeye teşvik ederken, öte yandan da farklı birimlerin de bu yöndeki çabalarını tanıma ve desteklemeye itmektedir. Her birimiz, başka bazı insanlarla paylaştığımız ve ötekilerin çerçevelerinden farklı olan bir çevrede yaşıyoruz. Fay'e göre insana düşen görev, bu çokkültürlülüğü kutlamak, yeryüzündeki insan yaşamını oluşturan renk ve şekil mozaiğini alkışlamaktır. (Fay, 2001:16)

Kültür tartışmalarında evrensellik veya görelilik üzerinde ısrar etmek doğru değildir, çünkü bu, empirik bir konudur. Araştırmacı, ne zaman benzerliklerin, ne zaman

farklılıkların vurgulanması gerektiğini bilmelidir. Kültürler arasında saptanan benzerlikler, her zaman genetik bir açıklama gerektirmez. Bu benzerlikler, paylaşılan psikolojik veya yapısal faktörlere de bağlı olabilir. Örneğin, bütün toplumlar grup içi uyumu, çocukların bakımını ve sosyalleşme düzenini korumak amacıyla kurallar ve sosyal kontrol mekanizmaları geliştirmiştir. Bu nedenle, toplumlar arasında farklılıklar kadar benzerlikler de vardır. Bu benzerlikler ortak bir biyolojik yapıdan çok, farklı kültürlerdeki davranışların benzer işlevsel bağlarından kaynaklanıyor olabilir. (Kağıtçıbaşı,2000:40)

"Eğer insanda evrensel bir boyut aramak için yola çıkarsanız evrenseli bulursunuz. Farklılıkları görmek için yola çıkarsanız farklılıkları görürsünüz. Bunların her ikisi de insanın doğasında vardır. Dünyanın bütün yörelerinde yaşayan insanlar, gerek bireyler gerekse topluluklar olarak hem birbirlerine benziyorlar, hem de birbirlerinden farklıdırlar" (İzbul,2004:2)

Fay, çokkültürlü bir dünyada yaşamanın gereklerinin önemini belirtirken; dramatik farklılığa çok fazla vurgu yapıldığında başkalarını anlama kapasitemizi yitirebileceğimizi; öte yandan dramatik benzerliği ön planda tuttuğumuzda farklılığı takdir etme ve anlama dolayısıyla da başkalarını biz olmayan olarak görme halini yitirebileceğimizi ve her baktığımız yerde kendimizi görebilme illüzyonuna kapılabileceğimizi ifade ediyor. Böyle bir durumda seçilecek en doğru yolun "farklılık ya da benzerlik" değil "farklılık ve benzerlik" olması gerektiğini savunuyor. (Fay, 2001:129)

IV. KÜLTÜREL PSİKOLOJİ

IV.1. Kültür-Psikoloji İlişkisi

Kültür üzerine düşünürken; toplumsal bir yapıda her tür değer dizgesinin maddi, manevi, ekonomik fenomenlerle birlikte değerlendirilerek bireyin grup içinde varlığını ve bu oluşumun bireylere olan izdüşümünü göz önüne almak gerekmektedir. Bu noktada kültürün bireye olan etkisini ve bireyin kültüre olan mesafesini çözümlemek ve değerlendirmek kültür ve psikoloji bağlantısını ortaya koyarken kat edilmesi gereken bir yoldur. Kültür içinde sosyalleşen, değişen ve değiştiren bireyin içinde bulunduğu koşulların kendi içsel dünyasında ne tür çıkarsamaları ve ne tür sonuçları meydana getirdiğine ilişkin çözümleme derin araştırmalar gerektirmektedir.

Toplumsal yapıları belirlerken önemli fenomen olan ekonomik üretim biçimleri bireyi ve bireyin içinde yaşadığı kitle kültürünü de belirleyici rol oynamaktadır. Liberal ekonomik doktrinlerin ve siyasal yapıların kapitalist alt yapı temelinde kurgulandığı yaşam biçimlerinde bireye ve kitle kültürüne bakış ekonomik güç odakları bağlamında değerlendirilirken Marxist söylemler bu yapıya eleştirel bir bakış getirmektedirler.

Batı kültürü temellerini pozitivist psikolojiye dayandırır ve modern psikolojinin Batıda doğması ve gelişimini sürdürmesiyle Batı, Batı psikolojisinin de desteğiyle doğru yolda olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte çağımız liberal anlayışlarının akıl varlığı olarak birey kavramına vurgulu göndermeleri, birey ve birey toplum içinde konumlandırılmasında batı kültür kavramına yönelik eleştiriler yalnız Marxist kitle kültürü eleştirisinde değil, birçok çevre tarafından da dile getirilmektedir.

Batı kültürüne yönelen eleştirilerden en büyüğü psikolojinin, kültür kavramını dışarıda bırakması konusu ile ilgili olmuştur. Modern psikolojide insan üzerine yapılan araştırmaların, kültür konusunu yeteri kadar ele almadığı, kültürün insan davranışını doğrudan etkileyen belirleyici role sahip bir fenomen olarak

değerlendirilmediği üzerine tartışmalar oluşmuştur. Bu değerlendirmede Descartes'a kadar uzanan positivist bilim yaklaşımının rolü olduğu ileri sürülebilir.

İnsan gelişiminin kültür içinde gerçekleştiği ve kültürün insan üzerindeki etkisi olabildiğince fazladır. Kültürel farklılıklar; farklı kültür felsefelerini ve dolayısıyla kültür psikolojilerini de doğurmaktadır. ABD'de geçerli olan bir kültürel oluşum dünyanın herhangi bir bölgesindeki kültürel oluşuma adapte edilemeyebilir. Burada çok çeşitli faktörler vardır. Ekonomik dengeler, eğitim sistemleri, insanların bireysel karakterleri vb. gibi. Ayrıca kültürel açıdan göreli kavramlar da çoktur. ABD'de bir çocuk hırslı, tuttuğunu koparan bir şekilde büyütülürken, Japonya'da çocukların mütevazı ve özeleştiriye sahip olmaları istenmektedir.

Bugüne kadar kültür felsefesi ve kültürel psikoloji alanında yapılan çalışmalar ağırlıkla olarak Batı felsefesi ve Batı psikolojisi temellerine dayandırılmıştır. Bunun dışına çıkan kültürel psikoloji ve kültür felsefesi çalışmaları pek nadir olarak görülmektedir. "T. Schwartz, gelişim psikolojisinin, insan doğasının gelişimini tamamlamasının bir numaralı şartı olan "çocuğu kültürel ortamda inceleme" şansını büyük ölçüde elinden kaçırdığını" söylemektedir. (Schwartz, 1981:4) (Aktaran: Kağıtçıbaşı, 2000:30) "Aynı şekilde, Jahoda ve Dasen de, 'karşılaştırmalı olmayan, temel olarak kültürü de ön planda tutan bir kültürlerarası gelişim psikolojisinin' gerekli olduğuna dikkati çekmekte, birinci dünyada ortaya çıkan gelişim psikolojisi kuram ve bulgularının üçüncü dünya'da mutlak gerçekler gibi kabul edilmesini, kınamaktaydı." (Kağıtçıbaşı, 2000:30)

"İnsan gelişiminin ekolojisi üzerine yaptığı çalışmasında Bronfenbrenner; sadece kişinin özelliklerine yönelik kuram ve araştırmalara gerektiğinden fazla ağırlık verilmesinden ve kişinin içinde bulunduğu ortam kavramının, araştırmalarda eksik ve yüzeysel bırakılmasından şikayet ediyor; gelişim psikolojisinin mümkün olan en kısa zaman sürecinde, tuhaf durumlarda, tuhaf yetişkinlerle birlikte olan tuhaf çocukları inceleyen bir bilim haline geldiğini öne sürüyor." (Aktaran: Kağıtçıbaşı, 2000:30)

Antropolojik yaklaşımlara olan eğilim, insan gelişiminin kültürlerarası incelenmesinde belirli bir kültürel ortamı vurgulaması nedeniyle artmaktadır. Bu alanda pek çok araştırma yapılmış ve yapılmaktadır. Bu çabalar ABD merkezli çalışmaların dışında bir açılım getirmesi yönünden çok önemlidir. Kültürlerarası psikoloji özellikle Asya ülkelerinden büyük destek görmüştür. Bu bağlamda yerel psikoloji kavramı geliştirilmiştir. Bu kavrama göre her kültür kendi içinde incelenmelidir. Çünkü her ülkenin tarihsel, kültürel özellikleri, sembolleri ve insanlarının yarattığı kendine özgü özellikler vardır. Kağıtçıbaşı, yerelleştirme veya yerel psikolojinin, evrensel yönelime bir antitez olarak da görülmemesi gerektiğini, bunların birbirine geribildirim sağlayan ve tamamlayan yaklaşımlar olduğunu belirtmektedir. (Kağıtçıbaşı, 2000:32)

Günümüzde kültürlerarası araştırmalar gittikçe artmaktadır. Bu çalışmalar sayesinde daha fazla kültürel değişkenler elde edilmekte, tipik olan şeyler araştırılırken de bakış açıları gelişmektedir. Gitgide biyolojik ve çevresel etkenler birbirlerinden ayrılabilmektedir. Kültürler arasında farklılığın artması, bu olayların çevresel etkenlere dayandığını göstermektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde kültürel bir ortamda iç içe olan bazı değişkenlerin, aslında iç içe olmadıkları ve bunların bir başka toplum üzerinde de incelenebileceğini göstermiştir. Bu, iç içe geçmiş değişkenlerin daha doğru bir şekilde incelenmesini sağlar. "Örneğin, Batı'da yaşın (olgunlaşmanın) ve okul deneyiminin ayrı ayrı etkisini incelemek mümkün olamaz. Bütün çocuklar okulda olduğu için bu iki değişken büyük ölçüde iç içedir. İki değişkenin paralel gitmediğini, yani bazı çocukların okulda olmadığı kültürel ortamlarda araştırma yaparak, olgunlaşmanın etkileri okuldan bağımsız olarak incelenebilir." (Kağıtçıbaşı, 2000:34) Bu aynı zamanda kültürlerarası araştırmaların, doğal ya da doğal yarı-deneysel yöntemlerle yapılabileceğini göstermektedir.

Kültürün, çok geniş bir kavram olması psikoloji alanında büyük zorluklar yaşanmasına sebep olur. Kültürün kavramının işlevsel bir yönü vardır, bu işlevsellikte insan doğaya katkıda bulunur. Dolayısıyla kültür insan yapısı olmasıyla, insanın başarısıdır aynı zamanda. Çotuksöken'e göre; kültür nesneler alanına, düşünsel alana ve dilsel alana ilişkin bir yapıdır; kavram olarak bilim ve felsefe

tarafından ele alınmaktadır. (Çotuksöken, 2001:147) Bu yüzden genellikle psikologlar kültürü tanımlarken bütünsellikten uzak durmaya çalışmışlardır. Kültür psikolojisinde sıkça rastladığımız tartışmalardan bazıları emik-etik tartışması ve yerel (göreli)-evrensel yaklaşım farklılıklarıdır. Bu tartışmalara kültürel ve kültürlerarası tartışmaları da katabiliriz. Kağıtçıbaşı bu konuda şöyle düşünmektedir; "İdiografik, yorumbilimsel, emik, yerel, göreli, kültürel yaklaşımların ortak yönü, kavramların her kültürel bağlamda farklı olacağını vurgulamalarıdır. Çünkü bu görüşlere göre, kavramlar anlamlarını içinde bulundukları ortamda edinirler. Ayrıca, her olgunun kendine has olduğu vurgulanmaktadır. Böylece her olgu, içinde bulunduğu ortamın içinden incelenmeli ve başka ortamlardaki olgularla karşılaştırılmamalıdır. Çünkü anlam, ortama bağlı olarak değişir. Bunun tersine, nomotetik, pozitivist, etik, evrensel, kültürlerarası yaklaşımlar özgün olanı değil, ortak olanı incelerler ve bu sayede ortak bir standart veya ölçü yakalayarak karşılaştırma yapabilirler. Bu yaklaşımların vurguladıkları temel nokta, karşılaştırmayı olası kılan benzerlikleri ortaya çıkarmaktır. Emik ve etik eğer ayrık yönelimler olarak ele alınırlarsa, aralarında temel bir çelişki görülür, çünkü birine saplanmak diğerinin tamamen reddedilmesi anlamına gelir." (Kağıtçıbaşı, 2000:38)

İdiografik kavramı; kültürün bireysel ve yerel olduğundan yola çıkan ve bunu kavramlaştıran bir açıklamadır. "Kültürü bu yönüyle inceleyen bilimler tarihsellik çerçevesi içinde ideografiktir." (Çotuksöken, 2003:80) Kültür aracılığıyla insan bedenini aşma şansı yakalar. Bu bakımdan kültür bireysel ve yereldir. Çotuksöken'e göre kültürü bu yönüyle inceleyen bilimler de tarihsellik çerçevesi içinde "idiografik" olmaktadır ve grup olgusu da kültürün yerelliğini ortaya çıkarmaktadır. Yerel nitelikli kültürün her bir ögesi, insan grupları ya da topluluklar tarafından değişmez bir fenomen olarak görülürse bir sorun var demektir. (Çotuksöken, 2003:80)

"Kültür çeşitli insanbilim tasarımlarında anahtar terim/kavram olarak incelenmektedir; özellikle kültürel insanbilim ya da kültür antropolojisinde kültür, insanı anlamanın, kavramanın temeli olarak görülmektedir. Hangi adlar altında olursa olsun insan yapıp ettikleriyle değerlendirilmekte ve bütün bu yapıp etmelerin

ortak paydası olarak da "kültür" üzerinde durulmaktadır." (Çotuksöken, 2001:148) Kültürel psikoloji konusu çok geniş ve zor anlaşılır bir konudur. Çotuksöken bunun zorluğunu şöyle ifade etmektedir: "Kişisel tercihler, psikolojik yaklaşımlar, gereksinimler, kişilerin çoğu zaman tam da bilinemeyen, önceden kestirilemeyen yatkınlıkları; tutumları, birey-toplum, birey-çevre ilişkilerinin niteliği ve bütün bu karmaşık bağlamların bilgi bakımından özümlenmesinde büyük zorlukların belirmesi, konunun ne denli ayrıntılı olduğunu bir ölçüde de olsa gösteriyor." (Çotuksöken, 2001:148) Günümüzde pozitivist psikolojiye karşıt ya da onun dışında yer alan kültürel psikolojiye dikkati çekmek önemli, ancak bir o kadar da zor görünmektedir. Zorluk bu bağlamdaki olgusallaştırmada ortaya çıkmaktadır.

IV. 2. Kültür-Toplum-Birey İlişkisi

Bireylerin farklı toplumlarda, farklı farklı yetiştirilişleri değişik kültürlerin oluşmasına yol açmaktadır. Bu yönüyle kişinin toplumla ve kültürle ilişkileri çok önemli bir konudur. Makro düzeyden bakıldığında en önemli konuların sosyalleşme ve kültür-kişilik ilişkileri olduğunu görmekteyiz.

Her psikolojik olay içinde bulunduğu ortama bağımlıdır. Yani ortam, psikolojik gerçekliği etkiler ve şekillendirir. Bunun bilinmesine rağmen bağlamsal-etkileşimsel bakış açısı, insan psikolojisi incelenirken pek yaygın olarak kullanılmaz. (Kağıtçıbaşı, 2000:48)

İnsan gelişimi biyolojik olgunlaşma ve sosyalleşme süreçlerinden oluşur. Sosyalleşme sürecinde çocuk toplumun bir üyesi haline gelmeye başlar, aidiyet duygusu gelişir; ailesinin, çevresinin ve nihayet toplumun bir parçası olduğunu öğrenir. Büyümekte olan çocuk çevresiyle sürekli etkileşim içindedir ve bunun sonucu olarak çevresindeki bireylerin davranışlarına benzer davranışlar sergiler. Böylelikle, birbirlerinden farklı olmalarına rağmen birbirlerine benzerlikler de gösteren toplum bireyleri oluşur. Hayat boyu süren sosyalleşme toplumun bir bireyi, bir parçası olma sürecini içerir, sosyo-kültürel çevreyle sürekli bir etkileşim içindedir. Bu yüzden insan gelişimini ele alan her çalışma bağlamsal ve zamansal boyutlar içermelidir. Kültürel ve kültürlerarası psikolojinin ortaya çıkışı ve yaşam boyu gelişimsel psikolojiyle de bu boyutları vurgulayan çeşitli oluşumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. (Kağıtçıbaşı, 2000:47)

Kültürel ve kültürlerarası psikolojide, psikolojik işleyişin ortamı olarak "kültür" kullanılmaktadır. Ortam, kültür olarak kavramlaştırılmıştır. (Kağıtçıbaşı, 2000:48)

"Kültür üzerinde yoğunlaşarak kişi-çevre ilişkilerini inceleyen bir yaklaşım, kültürü anlamın kaynağı olarak ele alır. Kültürel ortam, gözlemlenen davranışlara ve bunların nedensel bağlantılarına, bu davranışların altında yatan dinamikleri ortaya çıkartabilecek değerli anlamlar yükler. Bu nedenle, aynı davranış farklı ortamlarda,

farklı anlamlar ifade edebilir." (Kağıtçıbaşı, 2000:48) Japonya'da yapılan araştırmada; yemek yemeyi reddeden bir çocuğa, Japon annenin verdiği cevap genel olarak "Pekala, öyleyse yemek zorunda değilsin" olmaktadır. Bunun anlamını inceleyen araştırıcılar aslında annenin çocuğa karşı büyük bir tehdit kullandığını ve "Birbirimize çok yakın olduk. Ancak sen şimdi kendi bildiğini yapmak istiyorsun, ben de aramızdaki bağı çözeceğim. Senin ne yaptığınla ilgilenmeyeceğim. Sen artık benim bir parçam değilsin." Anlamına gelmekte olduğunu tespit etmişlerdir. Aynı ifadenin Amerikalı bir anne tarafından kullanılması ise çocuğun yemeği yeyip yememekte serbest olduğu anlamına gelmektedir. (Kağıtçıbaşı, 2000:48) Görüldüğü gibi herhangi bir ifadenin farklı kültürel ortamlarda çok farklı anlamları imlediği gözlenmektedir.

Kağıtçıbaşı; kişisel farklılıklara ve çeşitli güdülenmelere rağmen insanların benzer davranışlarda bulunarak bir sosyal düzen kurabilmesi konusunun, sosyalleşme süreci içinde incelenmesi gerektiğini söylemektedir. (Kağıtçıbaşı, 1985:245) "İnsanın sosyalleşmesi çok karmaşık bir süreçtir. İnsan, etrafında bulunanların, hergün karşılaştığı sayısız olayların ve kişilerin, içinde bulunduğu sosyo-ekonomik-kültürel koşulların, gelenek, töre ve kanunların, fiziksel çevrenin ve sayılmakla bitmeyen daha pek çok etkenin etkisindedir. Bu etkenlerin karmaşık etkileşimi sonunda insan bir kişi olarak belirir. Bu etkenlerin oluşturduğu karmaşık bütün hiçbir zaman iki ayrı insan için tıpatıp aynı olmayacağından, hiçbir kimse bir diğerinin tıpatıp aynısı değildir." (Kağıtçıbaşı, 1985:246) Ortamsal anlam sistemlerinin "normal" ve "anormal" olarak belirlediği değerler sonucu, farklı kültürel ortamlarda çocuklar ve yetişkinler aynı davranışa farklı anlamlar yükleyebilirler. (Kağıtçıbaşı, 2000:49)

Bireyin içinde bulunduğu kültür, herhangi bir davranışı onaylarken, başka bir kültürel çevrede aynı davranış kabul görmeyebilir. Örneğin batı ülkelerinde 18 yaşını doldurmuş bireyin, özerk olduğu ve ailesinden sosyal ve ekonomik anlamda bağımsızlaşması gerektiği düşünülürken, Türkiye'de bu durum kabul gören bir durum değildir.

Türlerin devamını sağlamak için, aile sevgisinin çocukların bakım ve korunmasını içeren biyolojik/evrimsel kökeniyle psikolojide evrensel bir nitelik taşımaktadır. Aile denetimi, sosyalleşme olgusunda kültürler arasında ve zaman içinde değişiklikler gösteren sosyalleşme değerlerine ve amaçlarına bağlı olmaktadır. (Kağıtçıbaşı, 2000:50) "Kuramsal gelişmelerin yanı sıra sorunlara yönelik araştırmalar da insan gelişiminde ortamın öneminin artmasına katkıda bulunmuştur." (Kağıtçıbaşı, 2000:53) Çocukların sosyo-kültürel çevrelerini anlamak ve refah düzeylerini yükseltmek için yapılan araştırmaların ortam değişkenleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. "Ortamsal yaklaşım, özellikle yoksulluk gibi olumsuz çevre koşullarında çocuk gelişimini inceleyen araştırmalarda kullanılmaktadır. Buradaki önemli nokta yoksulluk gibi, makro düzeydeki değişkenlerle, büyümekte olan çocuk arasında ana-baba, aile ve topluluk gibi ara değişkenlerin olmasıdır. Bunların varlığı, büyümekte olan çocuğa desteği mümkün kılmaktadır. Örneğin fakirlik ortadan kaldırılamasa da, ana-babaları destekleyici katılım programları sayesinde aile içindeki sıkıntı, kötü davranışlar ve buna benzer sorunlar azaltılabilir. Bu yüzden, uygulamalı araştırmalar için, farklı katmanlardaki ortam çok önemli bir rol oynar." (Kağıtçıbaşı, 2000:53) Yapılan araştırmalarda kültür kavramı kilit kavram konumundadır. "Toplumlar arasında benzerlikler bulunduğu zaman, bunlara biyolojik ya da genetik yönden açıklamalar getirilmekte ve farklılıklar kültüre bağlanmaktadır. Bunun bir nedeni, her kültürün özgün (kendine has) olduğu varsayımıdır. Bu betimleyici antropolojiden alınmış ve kültürlerarası karşılaştırma psikologları tarafından kabul edilmiş bir görüştür. Bu görüş, beraberinde kültürlerarası karşılaştırmaların davranışlardaki farklılıkları ortaya çıkacağı beklentisini de getiriyor. Bu yüzden, kültürlerarası araştırmaların raporları 'Hint benliği… Japon anne…' yada 'Latin Amerika sempatiası', 'Japon amaesi' veya "Meksika tarihi-sosyokültürel varsayımları" gibi kavramlarla doludur. Ancak, birçok araştırma Hindistan, Kore, Meksika, Yunanistan, Japonya gibi ülkelerdeki davranış şekillerinde benzer özellikler olduğunu ortaya çıkarmıştır." (Kağıtçıbaşı, 2000:40)

Gelişim psikolojisi de kültürel psikoloji bağlamında ele alınmaktadır. Çocukluk sosyal bir kavram olarak her kültürde tanımlanmıştır ve kültürlerarası farklılık gösterir. Çocukluğun sosyo-kültürel olarak kavramlaştırılması zamana ve yere bağlı

olarak değişim gösterir. Az gelişmiş ülkelerde çocuğun maddi katkıları önemli bulunurken, kentsel alanlarda bu faydacı yaklaşım önemini yitirir. Çocukluğun gerçekten farklı olduğu ortamlarda çocukluk farklı kavramlaştırılır. Çocuklara faydacı yaklaşan ülkelerde çocukluk özel bir kavram olmaktan çıkar. Bunun aksine, çocuğun okula gittiği ortamlarda çocuk bir maddi kaynak olarak görülmemektedir. Bu tür ortamlarda çocukluk değerli bir kavram halini alır. İki farklı sosyo-kültürel ortam karşılaştırıldığında çocuğun ihtiyaçlarına verilen önemin daha da anlamlı olduğu görülmektedir. (Kağıtçıbaşı, 2000:56)

Toplumun ve anne babanın çocuktan beklentilerine göre oluşmuş çevrelerde şekillenen çocuk, belirlenen rollere göre sosyalleşir. "Toplumlar belirli tipteki çocuk davranışlarına neden olan çevreler yaratır. Bu çevre ana-baba ve toplumun çocuktan beklentilerini yansıtır ve çocukların çoğu belirlenmiş olan bu rollere uygun olarak sosyalleşir." (Kağıtçıbaşı, 2000:57)

Kağıtçıbaşı bir zamanlar işlevsel olan bir şeyin, daha sonra değişen şartlar nedeniyle işlevselliğini yitirdiğine ve hatta zararlı bir hale geldiğine dikkat çekmektedir. "Bütün toplumlar değişime uğrar, özellikle üçüncü dünya ülkelerinde, köylerden kentlere göçle, yaşam tarzındaki değişiklikler çok büyük boyutlara ulaşır. Bu nedenle psikolojik olayları incelerken çevre koşullarının durağan olduğunu varsaymak yerine, değişimi ve yaratacağı olası boşluğu dikkate almak gerekir." (Kağıtçıbaşı, 2000:57)

Ebeveynlerin değer yargılarındaki kültürlerarası farklılıkların, daha genel toplumsal değerlerdeki kültürlerarası farklılıkları yansıttığı görülmüştür. (Kağıtçıbaşı, 2000:58) Anne-babanın çocuk hakkında genel görüş ve fikirlerinin çocuğun bakımı ve yetiştirilmesinde çok önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Sosyal ve ekonomik bakımdan daha yüksek bir seviyeye sahip olan grupların çocuklarına çocuğun gelişimi için daha uygun davrandıkları görülmektedir. "Ana-babanın çocuk yetiştirmesi, kültürler arasında farklı gelişimsel sonuçlar üzerinde oldukça etkilidir. (..) Ana-baba inançlarının bir başka yönü de, ana-babalığın tanımı ve zaman içinde kavramlaştırılmasıyla ilgilidir. Örneğin, annenin annelik rolünü sadece çocuğunu sevmek ve onunla ilgilenmek olarak mı yoksa aynı zamanda onu okula ve

gelecekteki okul başarılarına da hazırlamak olarak mı tanımladığı, hem annenin günlük davranışları, hem de çocuk için doğuracağı sonuçlar bakımından çok önemlidir."(Kağıtçıbaşı, 2000:60)

Bu bağlamda farklı örnekler saptamak olanaklıdır. Benimsenen insan anlayışı, çocuk yetiştirme tarzında somutlaşmaktadır. "Amerikalı annelerin annelik sorumluluklarının tanımı nispeten kısa süreli -çocuklar gençlik çağına ulaşana kadar- ve (kocalarının da yardımıyla) fiziksel bakım ve sevgiye yöneliktir. Diğer taraftan, Japon annelerin annelik sorumluluklarının benlik tanımı yaşam boyu sürüyor ve bu tanım kocalarının egemenliğinin geçerli olduğu ataerkil kültür yapısının sınırları içinde, saygılı ve başarıya yönelmiş çocuk yetiştirmeyi içeriyor." (Kağıtçıbaşı, 2000:61)

Bireylerarası farklı kavramlaştırmalar, kültürlerarası farklılıkları beraberinde getirir. (Kağıtçıbaşı, 2000:61) "Aynı şekilde, Türkiye'de de eğitimli orta sınıf anneler çocuklarının daha iyi okullara girmesi için sınavlara hazırlanmalarında onlara alıştırmalar yaptırıyorlar, ancak düşük sosyo-ekonomik düzeyli Türk anneler bunu 'çocuklara yardımcı olacak kadar bilgili olmadıklarını' düşündüklerinden yapmıyorlar." (Kağıtçıbaşı, 2000:61)

Sosyo-ekonomik şartları olumsuz olan ailelerdeki olumsuz davranışların çocuğa olan etkisinin destek programları sayesinde azaltılabileceğini belirten Kağıtçıbaşı, böyle bir müdahelenin başarılı olmasının çocuğu olumlu etkileyeceğine dikkat çeker. "Makrosistem düzeyindeki sosyo-ekonomik şartlar (sosyal sınıf statüsü, yoksunluk…vs.) ana-baba davranışı aracılığıyla çocuğu etkilediği için müdahale mümkündür. Bir ailenin sosyo-ekonomik şartlarını düzeltmek için çaba gösterilmelidir, ancak bu tür bir değiştirme çoğu zaman mümkün değildir. Bu tür bir değişim olasılığı kısıtlıysa da, ana-babanın sıkıntısı bir miktar azaltılabilir ve daha etkili ana-babalık, destek programları sayesinde sağlanabilir. Bu tür bir müdahale, eğer başarılı olursa, çocuk üzerinde doğrudan olumlu bir etki yaratacaktır. Bu tür destek programları, ailenin mevcut kaynakları üzerine kurularak, sosyal destek

ağlarını geliştirebilir, bilgisel ve duygusal destek sağlayabilir, ana-baba becerilerini geliştirebilir." (Kağıtçıbaşı, 2000:64)

"Sosyalleşme yeterlik içindir." (Kağıtçıbaşı, 2000:65) "Yaygın kültürdeki yeterlik kriterleri, azınlıklardan, köyden göçenlerden ve düşük sosyo-ekonomik düzeydeki gruplardan farklıdır. Ana kültürün (okullar, kentte yapılan işler, meslekler vb.) değişmesini beklemek pek gerçekçi değildir. Bu yüzden daha güçsüz (ve marjinal) olanların değişmesi gerekir. Bu ana kültürde hiçbir şeyin değişmediği anlamına gelmiyor; tabii ki hiçbir kültür statik değildir ve değişim her zaman vardır. Bunun ötesinde, eşitsizlikler, sömürü vb. düzeltilmelidir. Psikologlar, bireysel ve aile düzeyine ek olarak, makro düzeyde de değişim ve gelişimi sağlamak için diğer sosyal bilimcilerle birlikte çalışmalıdır. Örneğin, eğitim çalışmalarında yeni bir ilke, "çocukları okul için hazırlamak ve okulları çocuklar için hazırlamaktır (Myers, 1992, Aktaran: Kağıtçıbaşı, 2000:82). "Çocuk yetiştirme amaca yöneliktir, ancak amaç genellikle belirgin değildir ve bilinçli olarak oluşturulmamış olabilir. Sosyalleşmenin uzun vadede amacı, tanım gereği çocuğu toplumun etkin bir üyesi haline getirmektir ve sosyalleşme bu amaca ulaşmak için ne gerekiyorsa yapmayı sağlayacak şekilde ortaya çıkar." (Kağıtçıbaşı, 2000:65) Sosyalleşme süreci gerek çocuk gerekse çocuğun yetiştiği çevresi bakımından karşılıklı bir etkileşimin ürünü olmaktadır. Bu noktaların dikkate alınması demek, insanla ilgili olarak, insanın açık bir varlık olduğu anlayışını benimsemek demektir. Bu bağlamda örneğin, "çocukluk" kavramının da değişeceği açıktır.

Aslında çocukla çevresi arasındaki iletişimin niteliği, çocukluk kavramına bakışla ilgilidir. Burada, çocuk yetiştiren kişinin, çocuğun gelişim sürecinde nasıl bir rol oynadığının bilincinde olması çok önemli bir konudur. Kağıtçıbaşı özellikle çocukla kurulan sözlü iletişimin çocuğun ileriki dönemde gelişimine etkileri konusuna dikkat çekmektedir. (Kağıtçıbaşı, 2000:67)

Üçüncü Dünya ülkelerinde köyden kente doğru hareketlilik çok büyük oranda uluslararası göçe neden olmaktadır. Bu hareket, temel olarak geleneksel, kırsal, tarımsal ve diğer ekonomik uğraşların nüfusu artmakta olan toplumlarda artık

yetersiz kalmasından ötürü ortaya çıkmaktadır. İnsan olgusunu incelerken, dünyada yer alan global, sosyal-yapısal değişim, muhakkak göz önüne alınmalıdır.

Geleneksel, kırsal, tarımsal ve ekonomik uğraşların nüfus artışından dolayı yetersiz kalışından, özellikle üçüncü dünya ülkelerinde, köyden kente doğru göçler meydana gelmektedir. İnsan olgusunu incelerken bu gibi sosyo-yapısal ve de global değişimler muhakkak göz önüne alınmalıdır. Geleneksel kültürel yaklaşımlar belirgin bir biçimde öne çıkmaktadır. Örneğin, Türkçe'de "uslu" kelimesinin karşılığı uysal, sessiz olan, yaramaz ve şımarık olmayandır. Araştırmaların da gösterdiği üzere, uslu olma özelliği kız çocuklarında daha fazla değer verilen bir özelliktir. Gençler için zeki, mantıklı olmakla, iyi huylu olmak arsında kurulan kuvvetli bağıntı ve çocuklar için uslu kelimesinin anlamının, mantıklıdan iyi huyluya geçmesi oldukça ilginçtir. Bunlar bilişsel yeterliğin sosyal ve kişilerarası davranışsal boyutuyla alakalıdır. Bu çağrışımlar yaşamın belirli dönemleri için kullanıldığından (sadece çocukluk ve gençlik çağı için) çocuk yetiştirme ve sosyalleşme değerleriyle yakından ilgilidir. (Başaran, 1974, Aktaran: Kağıtçıbaşı, 2000:73) Çocuklara ilişkin uysallık beklentisi kültürlerarası farlılık gösterir. Geleneksel ortamlarda, tarımsal bölgelerde ve kötü sosyo-ekonomik koşullarda çocuk eğitiminde uysallığa çok önem verildiği gözlemlenmiştir; bu da bilişsel yeterliğin kültürel kavramlaştırılmasına etki etmektedir. (Kağıtçıbaşı, 2000:73)

Sosyalleşme olgusu, bağımlılık, saldırganlık, taklitle öğrenme, başarısızlık ve başarı güdüsü ve ahlak gelişmesi gibi konular da çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Çeşitli sosyalleşme konuları iki grupta toplanabilir. Birinci grup kişilik ya da benlik gelişmesidir. İkinci grup ise bilişsel gelişmedir. Birinci gruba cinsiyetle ilgili rollerin öğrenilmesi, bağımlılık, bağımsızlık, saldırganlık, başarı güdüsü gibi alanlardaki sosyalleşme süreci girer. İkinci grup ise öğrenme, zeka gelişimi, düşünme ve algı gelişimi gibi konuları içerir. Doğal olarak kişilik gelişmesiyle psikanaliz gibi kişilik kuramları, bilişsel gelişmeyle Piaget'nin bilişsel gelişme kuramı gibi bilişsel kuramlar ilgilenmiştir. (Kağıtçıbaşı, 1985:246)

Günümüzde ahlak gelişmesine eğilen gelişme psikologları ve sosyal psikologlar ahlak gelişmesinde ya duygusal-güdüsel etkenlere, ya da bilişsel etkenlere önem vermektedirler. Bu etkenler Freud'un ve Piaget'nin sosyalleşme kuramlarında ilk defa etraflıca incelenmiş ve sonraki kuramsal ve görgül gelişmeler konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olmuştur. (Kağıtçıbaşı, 1985:247)

Freud, ahlak ve kişilik gelişimini duygusal-güdüsel bir süreç olarak ele alır ve bu süreci id, ego ve süper ego ilişkilerindeki dengeye bağlar. İd yani alt-ben, kişiliğin psişik enerji deposudur, insanın sahip olduğu tüm güdülerin toplamıdır ve temel olarak cinsiyet ve saldırganlık güdülerinden oluşur. İd, sürekli olarak isteklerine doyum arar. (Kağıtçıbaşı, 1985:247)

"Burada ego (ben) önem kazanmaktadır. Ego kişinin çevreyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan kişiliğin gerçekçi ve ussal ögesidir. İd'in isteklerine ancak ego'nun amaca-yönelik işleyişi doyum sağlayabilir. Bundan ötürü id, sürekli olarak isteklerini karşılaması için egoya baskı yapar. Bu baskı, bilinç altı id isteklerinin egoya yani bilinç düzeyine çıkma çabası şeklindedir. Ego bilinçlidir ve id isteklerinden toplumca kabul edilenlerin bilinç düzeyine çıkmasına izin verdiği halde diğerlerini "bastırma" mekanizmasını kullanarak bilinç altında tutar. Ego'nun hangi isteklerin bilinç düzeyine çıkmasına izin vereceğini, hangilerini ise bilinç altında tutması gerektiğini belirleyen süper-egodur (üst-ben). Süper-ego çocukluk devresinde çocuğun büyükleri ile olan etkileşimi sonucu gelişir ve toplumsal yasakları içerir." (Kağıtçıbaşı, 1985:247)

Kişi, kendini gözlemleyen veya yargılayanlar olmasa da kendi kendisinin gözcüsü olarak toplum kurallarına uyum sağlar. Güçlü ve gerçekçi bir ego, "id"in cinsel ve saldırgan güdüleriyle, süper-egonun bazen aşırıya kaçan yasaklamaları arasında bir denge kurabilir. Böyle bir durumda hem ahlak gelişimi hem de psikolojik sağlık normal sınırlar içinde dengede kalır. Bu dengenin bozulup süper-egonun baskın duruma geçmesi halinde kişi suçluluk duyguları içinde bunalır. İd'in baskın olması kontrolsüz ve aşırıya kaçan davranışlara neden olabilmektedir. (Kağıtçıbaşı, 1985:248)

Freud, kişiliğin zaman içindeki gelişimi üzerinde de durmuştur. Freud'a göre oral evrede beslenmeyle ilgili gereksinimleri yeterince karşılanmamış bir birey yetişkinlik devrinde ağızla ilgili aşırı davranışlar (sigara tiryakiliği, fazla konuşma, sakız çiğneme vb.) sergileyebilir. (Kağıtçıbaşı, 1985:249)

"Ahlak gelişimi için en önemli devre 3-4 yaşlara rastlayan odipal devre ve bu devrenin 5 yaşında sonuçlanmasıdır. Bu devrede çocuk, karşı cinsten olan ebeveyne aşırı ilgi duyar. Bu aşırılığın azalması, çocuğun kendi cinsiyetindeki ebeveynle kendini özdeşleştirmesiyle olabilir. Freud bu devrede özellikle erkek çocuğun psiko-seksüel gelişimi üzerinde durmuştur. Annesine aşırı düşkün olan erkek çocuk babasını rakip olarak görür. Fakat babasına da bir sevgi duyduğundan kendini suçlu hisseder. Freud'a göre vicdan oluşumu böyle başlar. Çocuk bu suçluluk duygusundan ancak anneye sahip olma isteğinden vazgeçip babaya benzemeye çalışarak kurtulabilir. Erkek çocukların babalarıyla, kız çocukların ise anneleriyle özdeşleşmesi, kendi cinsiyetleriyle ilgili toplum tarafından belirlenmiş kuralları ve konulmuş rolleri öğrenmeleri anlamına gelir." (Kağıtçıbaşı, 1985:249)

Freud'un tüm insan psikolojisine mal edilen psikanaliz kuramında "Oedipus karmaşası" olarak nitelendirdiği bu durumu, Fanon şiddetle reddetmektedir. Fanon oedipus karmaşasına zencilerde neredeyse hiç rastlanılmadığını iddia etmektedir. Freud'un psikanalizine karşı çıkarak; Freud'un ontojenetik indirgemeciliğini ve Jung'un filojenetik spekülasyonlarını reddetmektedir. "Freud'un nevrozun bütün kültürlerin kaçınılmaz bir sonucu ve insanlık durumuna içkin olduğu önermesini kabul edilemez bulur. Fanon'a göre nevroz verili bir kültürün ifadesidir.Her nevroz her anormal görünüm kültürel durumun bir ifadesidir. Jung'un evrenselci psikoloji anlayışına karşı çıkarak kollektif bilinçdışının oluşumunda evrimden ziyade kültürün rolüne işaret etmektedir. (Sayar, 2004:3)

"Odipus kompleksinden gelişen süperegonun ahlâkı kontrol ettiği görüşü günümüzde araştırmacılar tarafından fazla benimsenmemektedir, çünkü bunu kanıtlayan görgül veriler pek yoktur. Superegodan çok psikanalitik görüş bugün 'egonun gücü' üzerinde durmaktadır. Diğer taraftan da çocuk yetiştirme yollarının ve özellikle

çocuğa uygulanan ceza türünün vicdan gelişmesine etkisi çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmaların Freud'un kuramından benimseyip inceledikleri kavramlar suçluluk duygusu ve vicdan gelişmesidir." (Kağıtçıbaşı, 1985:250)

Merkezi süreç öğrenme modeli kuramı akademik psikolojinin geleneksel bakış açısını yansıtır ve zekayı, farklı ortamlarda aynı şekilde ortaya çıkan ve bu nedenle bir öğrenme durumundan diğerine geçişi sağlayan psikolojik bir süreç olarak ele alır. Piaget'nin bilişsel gelişme yaklaşımında bu görülmektedir. Bu nedenle, Piaget'nin bilişsel gelişim evrelerinin farklı ortamlarda benzer şekiller ortaya çıkarmaları gerekmektedir. Bu da kültürlerarası karşılaştırmayı mümkün kılar. (Kağıtçıbaşı, 2000:69)

Zeka, sosyalleşme sürecinde çocuğun bilişsel hedeflerinin artmasıdır. Ana-babanın bilişsel becerileri önemsememesi ve sadece uysallığı yeterli bulması okul gerekleriyle çelişmektedir. Zekanın sosyal tanımı Afrika'da yapılan araştırmalarda "Afrika sosyal zekası" olarak sıklıkla görülmektedir. Bu tanıma, geleneksel toplumlarda, bilişsel yeterlikte sosyo-duygusal özelliklerin öne çıkmasıyla sıkça rastlanır. (Kağıtçıbaşı, 2000:74)

Kültürel ve genel olarak değer verilen konularda bilişsel yeterlik gelişmekte, değer verilmeyen konularda gelişmemektedir. Bununla birlikte yerleşmiş işlevsel ilişkiler veya uyum mekanizmaları, sosyo-yapısal ve ekonomik değişmenin sonucu yaşam tarzının değişmesiyle sarsılırsa, sorunlar ortaya çıkmaktadır. Yeterliğin daha çok sosyal yönelimli kavramına önem verilmektedir. Bu kavramda itaat-uysallık amaçları vurgulanır, çocuğun öğrenimi büyük ölçüde taklit ve gözleme dayalıdır. (Kağıtçıbaşı, 2000:83)

Araştırmalar, ana-babaların bilişsel yeterliği tanımladıkları kültürel kavramlarla, bu görüşleri sonucu davranışlarının, toplumun büyük bir kısmının sahip olduğu okul merkezli görüşle çelişebileceğini göstermektedir. Okul başarısına yüklenen anlam fazla olursa, gelişimsel sonuç değişkeni olarak ele alınırsa bu çocuk için olumsuz bir durum yaratabilir.Yetişkinlerde erken yaşta sürekli sözlü iletişimin, dil gelişimini olumlu etkilediği görülmekte ve dil yetenekleri okul başarısını etkileyen en önemli

etken olmaktadır. Dilin erken gelişimi, çevresel etmenlerden etkilenir. Erken yaşta evde sözlü dil becerileri deneyimi ve basılı malzemeyle tanışıklık, sözcük bilgisi vs. ilerlemiş okuryazarlık başarısının belirleyicileridir. Bu deneyimlerden yoksun çocuklar, eğitimli bir toplumda bir yetişkin olarak zorluk çekebilirler. (Kağıtçıbaşı, 2000:78)

Piaget ve Kohlberg ahlak gelişmesini, kural, kanun ve daha yüksek ilkelerin öğrenilmesini bilişsel bir yaklaşımla incelemişlerdir. İsviçreli psikolog Piaget uzun yıllar (1948-1960) çocukta bilişsel gelişmeyi en ince ayrıntılarına kadar araştırmış ve devresel gelişmeleri içeren bir kuram ortaya atmıştır. Doğal gözlem yöntemine dayanan bu araştırmalar değişik yaşlardaki çocukların düşünce ve problem çözümlerinde niteliksel farlılıklar gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Bu araştırmalara göre her çocuk belirli bir devre dizisinden geçerek bilişsel gelişimini tamamlar ve her devrede bir önceki devrelerin sentezi yapılır. Böylelikle, problem çözümüne daha etkili ve ussal bir yaklaşım geliştirilir. (Kağıtçıbaşı, 1985:252)

Küçük yaşlarda ahlak anlayışı, kuralların mutlak ve nesnel olduğu varsayımına dayanır. Yaşı ilerleyen çocuk, bu kuralların yetişkinler tarafından konulduğunu anlar. Kuralların öznel ve göreli olabileceği bilinci gelişen birey, fikrin veya davranışın altında yatan niyeti sorgulamaya başlar. Ceza anlayışı da yaşla değişir. Piaget, ceza türlerini ikiye ayırmıştır: Ceza çekici ceza ve telafi edici (karşılayıcı) ceza. Ceza çekici cezada hata yapan bu hatanın karşılığını çeker, telafi edici ceza daha yüksek düzeyde ahlak gelişimine uygundur. Piaget'nin kuramı Kohlberg tarafından geliştirilmiştir. Kohlberg de Piaget gibi kültürel sınırları aşan, doğal olan ve bilişsel temele dayanan ahlak gelişimi devreleri üzerinde durmuştur. (Kağıtçıbaşı, 1985:254)

Kültürün nesilden nesile geçerek devam etmesinde sosyalleşmenin rolüne dikkat çeken Kağıtçıbaşı, bir toplumun çocuk yetiştirme yollarıyla kültürünü yeni nesle öğrettiğini belirtir. Antropolojik araştırmalarda; çocuk yetiştirmede iki farklı yöntemsel yaklaşım kullanılmaktadır. (Kağıtçıbaşı, 1985:263) "Bunlardan birincisi antropolojinin geleneksel yöntemi diyebileceğimiz, tek bir ilkel toplumun derinlemesine çalışılmasıdır. Bu derinlemesine incelemede, çocuğun sosyalleşmesini sağlayan çocuk yetiştirme yolları ayrıntılarıyla çalışılır. Bu yaklaşımı, sosyal ve

kültürel antropoloji araştırmalarının büyük çoğunluğunda görüyoruz. İkinci bir yöntem ise, çeşitli toplumlardaki çocuk yetiştirme yollarını karşılaştırmaktır. Burada bir kültürü derinlemesine incelemekten çok çeşitli kültürlerin belirli bir konuda karşılaştırılmasına ağırlık verilmektedir. Bu tür bir seri araştırma Whiting ve Child tarafından yürütülmüştür (Whiting ve Child, 1953; Whiting, 1959, 1961, 1964, Aktaran: Kağıtçıbaşı, 1985:263). Bu araştırmalarda çok sayıda ilkel kavim hakkında daha önce toplanmış ve bir araya getirilmiş olan etnografik bilgilerden yararlanılmıştır."(Kağıtçıbaşı, 1985:263)

Araştırmalarında kişiliğin, kültürün bütünleşmesindeki rolü üzerinde duran Whiting ve Child; bir toplumun yerleşme düzeni, ekonomik, politik ve sosyal organizasyonu toplumun çocuk yetiştirme yollarını etkilediğini belirtmektedir. Çocuk yetiştirmenin kişiliği etkilediğini, kişilik özelliklerinin de din, batıl inançlar, vb. gibi çeşitli inanç sistemlerine yansıdığına işaret eder. (Kağıtçıbaşı, 1985:263)

B. Whiting, Child, Lambert ve Minturn'un antropolojik-sosyal psikolojik diğer bir araştırmasında Kenya'da bir yöre, Hindistan'da bir köy, bir Okinawa köyü, Meksika yerlilerinden ve Filipinlerden birer topluluk ve A.B.D.'de bir kent kesimi incelenmiş ve çocuk yetiştirme yollarının kültürün bütünlüğü içindeki önemi ortaya konmuştur. (Kağıtçıbaşı, 1985:264)

Araştırma sonuçlarına göre; çocukların akranlarına gösterdikleri saldırganlık, Meksika yerlileri tarafından hiç hoş görülmediği halde, A.B.D.deki kent kesiminde oldukça hoş görülmektedir. Örneğin, Meksika yerlileri çocukların kavga etmesine hiç izin vermezken, A.B.D.deki anneler çocuk kavgasını önemsememektedirler. (Kağıtçıbaşı, 1985:264)

Bu durumun yerleşim düzeni ile doğrudan bağlantısı olduğu görülmüştür. Meksika yerlileri genel olarak akraba halinde aynı avluya bakan yan yana bitişik küçük evlerde oturduğundan; çocuk kavgası, akrabalarına rahatsızlık veren ve aralarının açılmasına neden olan bir olay olmaktadır. Ancak Amerika Birleşik Devletlerinde kentlerde yaşayan aileler ise akrabalarıyla bir arada yaşamadıklarından ve geniş

bahçeler ile komşularından ayrı oturmalarından ötürü, çocuk kavgası, önemsenmemekte ve huzur bozucu olarak algılanmamaktadır. (Kağıtçıbaşı, 1985:264)

Şiddet ve saldırganlığın serbestçe gösterilmesinin önlendiği durumlarda antropolojik araştırmaların psikanalitik kavramlardan yararlandığını belirten Kağıtçıbaşı, kişide bastırılan saldırganlığın, yansıma mekânizması sonucu, dışarıya (kişiden öteye) örneğin doğa üstü güçlere yansıtılacağını,bir başka deyişle doğa üstü güçlerin saldırgan olduğuna inanılacağını ifade etmektedir. Çocuklarında saldırganlığı bastıran Meksika yerlileri arasında putların gazabından korunmak için büyü yapıldığı görülmektedir. Çocuk yetiştirme yollarını inceleyen bu araştırmalar sosyalleşmenin kültür bütünleşmesi içindeki önemli yerini vurgulamaktadırlar. (Kağıtçıbaşı, 1985:265)

Antropolojik araştırmalarda kişiliği belirleyici bir olgu olarak alınan sosyalleşmenin bir toplumun bütün bireyleri üzerinde "ortak kişilik" (ulusal karakter) belirmesi konusunda, psikolojik ve özellikle psikanalitik kuram ve kavramlardan yararlanan antropologlar; kültürün, sosyalleşme aracılığı ile biçimlendirilmesi üzerinde durmuşlardır. (Kağıtçıbaşı, 1985:266)

"Kültür ve kişilik akımı içinde bu benzerlik, kültürün insanlarda biçimlendirdiği ortak bir kişilik türü ile açıklanmıştır. Ancak kültür-kişilik araştırmaları çerçevesinde, bir toplumda bir arada yaşayan insanların psikolojik benzerlik gösterdiği *varsayılmış* ve bunun nedeni olarak 'temel kişilik', 'ulusal karakter' gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. (…) Oysa, insan toplulukları arasında psikolojik farkların olup olmadığı hâlâ tartışma konusudur. Ayrıca, farklar varsa bile bunların temel kişilik gibi psikolojik kavramlarla açıklanmasına karşı çıkan sosyal bilimciler vardır. Levine (1973, s.43-59, Aktaran Kağıtçıbaşı, 1985:267) çok tartışma konusu olan kültür-kişilik ilişkilerine çeşitli yaklaşımları sınıflandırmıştır." (Kağıtçıbaşı, 1985:267)

Kültür ve kişilik üzerine yapılan araştırmalarda kişiliği salt psikolojik determinizme indirgeme (Freudcu psikanalitik kuram) ya da sosyolojik yaklaşımlarla (Durkheim'ın intihar olayını sosyolojik gerçeklik olarak varsayımı) açıklama üzerine çeşitli görüşler bulunmaktadır.

Bunun dışında kişilik ve kültür zaman içinde değişim göstermektedir. "Bir toplum değişme gösterirken dışarıdan yayılma yoluyla bazı yeni teknoloji ve değerler bu topluma girebilir. Bu yeniliklerden hangilerinin hemen benimseneceği, hangilerine direnme gösterileceği o toplumda var olan tipik kişilik türünün özelliklerine bağlı olabilir. Şöyle ki, bu kişiliğin özelliklerine uygun düşen yenilikler, uygun düşmeyenlerden daha büyük bir kolaylıkla kabul edilebilir. Bu bakımdan, bir toplumdaki bireylerin çoğunun ortak psikolojik özelliklerini incelemek, o toplumun ne tür bir sosyal değişme eğilimi olduğu hakkında bize önemli ip uçları sağlayabilir. Örneğin, yetkeci bir model (tipik) kişilik özelliği gösteren bir toplumun bireyleri böyle bir özellik göstermeyen bir başka toplumun bireylerinden daha büyük bir kolaylıkla yetkeci, totaliter bir rejim değişikliğini kabul edebilir. Tipik kişilik ile sosyo-kültürel kurumlar her zaman tam bir uyum içinde olmayabilir. Özellikle hızlı sosyal-kurumsal değişme beraberinde hem birey, hem kurum düzeyinde uyum sorunları getirir." (Kağıtçıbaşı, 1985:274)

Bu noktada kişiliğin ve kültürün dinamik bir süreç olduğu içinde bulunduğu koşul ve süreçlerden etkilenerek gerek yapısal gerekse işlevsel anlamda bir değişime uğradığı söylenebilir. Örneğin bu bağlamda modernleşme olgusu üzerinde durulabilir. "Günümüzde, dünyanın pek çok ülkesinde birden görülen sosyal değişme olayı modernleşme olarak tanımlanmaktadır. Modernleşme, hem sosyal yapıda kurumsal değişmeleri, hem de bireysel düzeyde tutum ve davranış değişmelerini içeren karmaşık bir görünümdedir. Bir yandan toplum düzeyindeki, bir yandan da birey düzeyindeki olguları kapsadığı ve dolayısıyla bu iki düzeydeki olguların ilişkisini de içerdiği için, modernleşme sosyal psikolojiyi çok yakından ilgilendirmelidir. Oysa, bu konuya eğilen sosyal psikolojik araştırmaların oldukça yeni olduğunu görüyoruz. 1960'lardan evvel yapılmış bu konudaki sosyal psikolojik araştırmaların sayısı çok kısıtlıdır. Bunun bir nedeni, bir sosyal psikolojik kuramın birey ve küçük grup

düzeyinde kalması ve makro düzeydeki sosyal değişme olgusuna etraflıca eğilmemesidir. Bunun yerine tek bir psikolojik kavrama dayanan tek yönlü bazı kuramlar öne sürülmüştür. ” (Kağıtçıbaşı, 1985:275)

Sosyal değişme ve modernleşmeyi açıklamak için Lerner “empati” kavramını kullanmaktadır. (Lerner, 1958, Aktaran: Kağıtçıbaşı, 1985:275). “Empati, kendini başkasının yerine koyabilmek, (..) şeklinde tanımlanmaktadır.” (Kağıtçıbaşı, 1985:251). “Lerner bu kavramı psikolojik hareketlilik (mobilite) olarak nitelendirmektedir. (…) Lerner’in ‘empatik’ kişilerin, açık ve esnek olduklarından, kapalı (sınırlandırılmış) kişilerden daha fazla değişmeye yatkın olduklarını ileri sürmektedir. Böylece, bir toplumda, empatik kişilerin sayısı arttıkça, o toplumun değişmeye daha yatkın olacağı düşünülebilir. ” (Kağıtçıbaşı, 1985:276)

Bireylerin kültür içinde birbirlerini daha iyi anlaması ve daha sağlıklı ilişkiler kurabilmesi için empatik toplumsal ilişkiler anahtar rolünü oynamaktadır. “Sosyal değişmeyi psikolojik itici güçle açıklayan bir başka kuram da Hagen tarafından ortaya atılmıştır (1962). Hagen da ‘yaratıcı’ kişiliğin ‘yetkeci’ kişilikten daha fazla değişmeye yatkın olduğunu ileri sürerek psikanalitik bir yaklaşımla sosyal değişme olgusunu açıklamaya çalışmıştır. Hagen’in problemi ele alışı önsel (a priori) ve kuramsaldır, görgül araştırma verilerine dayanmamaktadır.” (Kağıtçıbaşı, 1985:276)

Mc Clelland başarı güdüsü ile ilgili araştırmalar yapmış projektif bir kişilik testi ile birey düzeyinde başarı güdüsünü ölçmüştür. Bu araştırma sonucunda kişilik düzeyinden toplum düzeyine genelleme yaparak, bir toplumun nüfusunun başarı güdüsü ortalaması ile o toplumun ekonomik ve kültürel başarısı arasında bir ilişki olduğunu öne sürmüştür. Mc Clelland toplum düzeyinde başarı güdüsü düzeyini, o toplumdaki çocuk hikayeleri, halk hikayeleri ve diğer edebi eserlerdeki başarı konuları ve simgelerinin sayısı ile ölçüm yaparak araştırmasının geçerliliğini açıklamıştır. (Kağıtçıbaşı, 1985:268)

Kağıtçıbaşı yüksek başarı güdüsü, empati (psikolojik hareketlilik) ve yaratıcı kişiliğin, kişisel modernlik kıstasları olarak da ele alınabileceğini, Mc Clelland,

Lerner ve Hagen'ın , ortaya attıkları bu özelliklere sahip kişilerin modern ve değişmeye eğilim gösteren kimseler olduklarını ve böyle kimselerden oluşan toplumların da daha kolaylıkla değişme ve modernleşme hamlesi yapabileceklerini ifade etmiştir. (Kağıtçıbaşı, 1985:276).

1960'lardan sonra "kişisel modernlik" olarak geliştirilen kavram, sosyal değişme içinde; teknolojik gelişme ve endüstrileşmeyle paralel olarak çeşitli toplumlarda beliren "modern" insanın bazı ortak özellikleri olduğunu belirtir. Teknolojinin gelişimi ile birlikte çeşitli toplumlarda ortak kişisel özelliklerin belirmesi ile birlikte ortaya atılan kavramın evrenselliği Smith ve Inkeles tarafından şu şekilde belirtilmiştir: "Çok büyük kültürel farklara rağmen, her yerde insanların sosyo-psişik faaliyetleri aynı yapısal mekanizmalara dayanmaktadır". (Kağıtçıbaşı, 1985:277)

Kağıtçıbaşı bu görüşün kültür-kişilik yaklaşımlarının kültürel görelilik görüşünden farkının çok belirgin olduğunu ve bir yerde birey-toplum-kültür ilişkilerine sosyal psikolojik ve antropolojik yaklaşımların farkı olduğunu belirtmektedir. (Kağıtçıbaşı, 1985:277) "Şöyle ki, antropoloji ilmî kültürlerarası farklılıklar ve kültür-içi bireysel psikolojik benzerlikleri vurgularken, sosyal psikoloji benzer çevresel koşullarda insan davranışının evrenselliği üstünde durmaktadır." (Kağıtçıbaşı, 1985:277)

"Kahl (1968) Brezilya ve Meksika'daki araştırmalarında modern kişilerin şu özelliklerini saptamıştır: Aktivizm, akrabalarla çok sıkı ilişkilerin olmaması, kentsel yaşamı tercih etmek, bireysellik, kamu haberleşmesine katılmak." (Kağıtçıbaşı, 1985:278)

Kağıtçıbaşı, Türkiye'nin teknolojik, ekonomik, sosyal değişimi ile birlikte sosyal değişime yatkın "modern" kişilik örüntülerinde, kişisel gelecek hakkında iyimserlik, başarı güdüsü, içten kontrole inanç ve yurtseverlik özelliklerini saptamıştır. (Kağıtçıbaşı, 1985:278)

Birbirinden bağımsız olarak farklı toplumlarda değişik zamanlarda yapılan araştırmalar, oldukça benzer özelliklere dikkat çekmişlerdir. "Görgül yöntemlerle

saptanan bu özellikler kültür ve toplum sınırlarını aşan bir genellik göstermektedir. Modern kişilik kavramına karşı çıkan bazı araştırmacılar olmakla beraber bugüne kadar yapılmış olan çok sayıdaki araştırma modern kişilik örüntüsünün geçerliğini ortaya koymaktadır. Modern kişilik örüntüsünün nasıl ortaya çıktığı hakkında da genellikle görüş birliği söz konusudur. Bu konuda incelenen araştırmaların hemen hepsi eğitimin önemi üstünde durmaktadır." (Kağıtçıbaşı, 1985:278)

"Bütün bu araştırma sonuçlarından şöyle bir özetleme yapabiliriz. Özellikle sanayi, kentleşme, sosyal hareketlilik, eğitim gibi etkenlerle ortaya çıkan "modern" kişi yeni tecrübelere açıktır; ana baba yetkisinden oldukça bağımsızdır; zamanla ilgilidir, ilerisi için plân yapar ve isteklerini tatmin etmek için beklemesini bilir; insanın doğayı kontrol ettiğine inanır; aynı şekilde, kendine olan iyi ve kötü olayların sorumlusu olarak kendini görür yani kontrolü dışarıda değil, kendinde görür; bilime ve determinizme inanır; geniş, kozmopolit bir görüş açısı vardır, ait olduğu gruplar geniştir; belirli başarı Standardlarına erişmeye çalışır ve iyimserdir. Geleneksel kişinin aidiyet grupları dardır; böyle bir kişi dünyaya şüphe ile bakar; olanakların kısıtlı olduğuna ve onlara sahip olmanın şansa, kadere bağlı olduğuna inanır, ana-babasıyla özdeşleşir ve onların öğütlerini dinler; gelecek için plânlar yapmaz, uzun süre bir ödül için bekleyemez; kendini iyi anlayamadığı güçlerin kontrolü altında hisseder, adak, niyet, büyü gibi mistik yöntemlere inanır; insanlarla ilişkileri araç değil, amaç olarak görür." (Kağıtçıbaşı, 1985:279)

Toplum- birey ilişkilerinin kültürel çerçevede oluştuğu ve birbirinden farklı modellerin olgulara dayalı olarak ortaya konulabildiği görülmektedir. Toplum-Birey ya da birey-toplum ilişkisi "kültür" üzerinden kurulmaktadır. Kültür burada tümel olana işaret etmektedir; ancak içerik olarak tam anlamıyla tekillik söz konusudur.

IV. 3. Karşılıklı İlişkisel Bağlılık Modeli

İnsan kişiliği, bir dizi davranışsal ve bilişsel özellik, nitelik veya eğilimden oluşur ve nispeten kalıcıdır. Kişilik farkları, bu özellik ve niteliklerin farklı durumlarda oluşan davranış şekilleriyle ortaya çıkar. Kuzey Amerika ve Avrupa psikolojisinde kişiliğin bağlam, durum ve etkileşimler karşısında genellikle kararlı ve tutarlı bir yapı gösterdiği düşünülür. Karşılaştırmalı kültürel psikoloji alanında daha çok Batı toplumlarında geliştirilen ölçekler kullanılır. Diğer toplumlarda ise bunların daha çok karşılaştırmalı geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılır. Matsumoto bir dile çevrilen ölçeğin o toplumda aynı şeyi ölçüp ölçmediğinin çok titiz çalışmalarla belirlenebilecek bir durum olduğundan söz etmektedir. (Matsumoto 2000, Aktaran: Sayar, 2003:1). Kontrol odağı, özsaygı gibi psikolojik yapılar diğer kültürlerde farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Herhangi bir ülkede geliştirilen, örneğin ABD'de geliştirilen bir özsaygı ölçeği o kültürün özsaygı anlayışını yansıtır. Örneğin ABD ve Japonya'da kontrol odağı kavramı farklı algılanır. (Matsumoto 2000, Aktaran: Sayar, 2003:1). Kuzey Amerika'da kişi çevreyi kendi ihtiyaç ve isteklerine uyarlar. Japonya'da ise kişi çevreye uyar. (Kağıtçıbaşı 1990, Aktaran: Sayar, 2003:1).

Kültür ve kişilik ilişkileri araştırmalarında farklılıklara biyolojik etmenlerin neden olduğu ya da toplumların kişilik özelliklerinin davranışsal beklentiler yoluyla şekillendiğini söyleyen iki görüş vardır. Biyolojik farklılıklarla ilgili söyleme Eysenck'in kendi kişilik boyutlarını kan gruplarıyla ilişkilendirmesi verilebilir. Bu konuda bir başka örnek de Çinli bebeklerin Kuzey Avrupalılara göre daha sessiz ve ketlenmiş olduğu bulgusudur. Toplumların kişilik özelliklerini davranışsal beklentileri yoluyla şekillendirdiklerini söyleyen ikinci görüşte kültür antropologları, kültürün kişiliği şekillendirdiğini öne sürmektedirler. Bu görüşe rağmen günümüzde aynı toplumdaki kişilik özelliklerinin çok çeşitlilik ihtiva edebildiği görülmektedir. Bununla birlikte yine de kültürler, toplumdaki istenmeyen davranış şekillerini kültürel örüntülerini kullanarak en aza indirgeyebilmektedir. Herhangi bir kültüre uymayan bir davranış, çeşitli oluşumlarla kültürden ayrıştırılabilmekte yada etkisiz hale getirilebilmektedir. Kültür bazı konularda daha toleranslı davranırken, bazı hususlarda toleranslı olmayabilir. (Sayar, 2003:2).

“Kuzey Amerika’da geliştirilen kişilik ve psikopatoloji yapılarının sıklıkla kültüre bağımlı olduğu ve beyaz/erkek/Anglo-Germanik/Protestan/eğitimli/orta-üst sınıf değerlerini yansıttığı düşünülmektedir.” (Sayar, 2003:2) Bu noktada yapılan psikoloji ve kültür çalışmalarının tek yanlı olduğu söylenebilir.

ABD’deki pozitivist yaklaşımlar kültürel normları göz önüne almadıklarından, psikolojik bozukluklar, psikolojinin kişisel teşhisleri ile sınırlı kalmaktadır. Kültürel normların ve toplumsal bağlamın katılmadığı bir psikoloji anlayışı da teşhislere ne kadar çözüm getirebileceği konusu şüphelidir. Oysa kültürler arasındaki değişkenlikler farklı psikolojik belirtileri beraberinde getirmektedir. Batı psikolojisi bunu göz önüne almamaktadır. Aile dinamiği, kişilik kuramı ve gelişim psikolojisi gibi evrensel kuramlar sadece bir kültüre de özgü olabilirler. Belki de bireysel özerklik, ayrışma ve bireyselleşmeye ilişkin sınırlar batı kültürüne ait yapılar olup, evrensel değildirler. Diğer bir kültüre doğrudan uygulanamayabilir. Batı toplumunda sağlıklı bir aile için, kişinin bireysel özerklik ve ayrışma bakımından diğer bireylerden ayrılması sağlıklı bulunmaktadır. Bu şekilde oluşturulmamış aileler de sorunlu görülmektedir. Oysa Batılı olmayan bazı toplumlarda kişilik tanımı, bağlamsal ve ilişkisel olarak yapılmakta, psikolojik kişilik sınırları ve ayrılma-bireyleşme süreci vurgulanmamaktadır. (Kağıtçıbaşı 1990, Aktaran: Sayar, 2003:2).

Bireysel bağımsızlık Batı’nın ve özellikle Kuzey Amerika’nın değerler sisteminin temel taşlarındandır. Bu bireysel bağımsızlık olgusu Batı toplumlarının kendine has özelliğini yansıtır. Kuzey Amerika’da ruh sağlığı ve hastalığına ilişkin meslekî kavramlar üç temel önerme etrafında şekillenmektedir ve bu durum bir tekyanlılığı yansıtmaktadır:

a) Benliğin (self) egosantrik oluşu,

b) Zihin-beden ikiliği,

c) Kültürün biyolojik gerçekliğin üzerine binmiş rasgele bir durum olduğu. (Sayar, 2003:2)

Burada egosantriklik ve sosyosantriklik kavramlarını da açıklamak gerekir. Egosantriklik benliğin sınırlı ve özerk bir varlık olarak görülmesi durumudur. Sosyosantrik görüşte ise birey değer ve anlamını içinde yer aldığı toplumsal ilişkilerden alır. Sosyosantrik görüş dünyanın büyük bir çoğunluğunun kabul ettiği görüştür. Egosentrik olana göre normallik ve anormallik benliğin içinde yatmaktadır. Bu bakış açısında psikiyatrik hastalığın toplumsal kökenleri dikkate alınmaz. Sosyosantrik görüşü kabul eden kültürlerde sorumluluk ve sadakat önemli kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramlar bireysel özelliklerin önüne geçmekte ve toplum bireyi anlayışı doğmaktadır. Bireysel ifadeler kişiler-arası ilişkilere dayanır. Örneğin, ABD'de kendini gösterme yeğlenen bir davranış şekli olmasına rağmen, Çin toplumunda kendini gösterme veya öne çıkarma sadece aile çıkarlarına uygunsa kabul görmektedir. (Lewis-Fernandez ve Kleinman 1994, Aktaran: Sayar, 2003:2)

Benlik kavramı sosyal etkileşimler sonucunda oluşur ve sosyal bir içeriği bulunmaktadır. Her ne kadar benlik kavramı "kişi" ve bir ölçüde de "kişilik" kavramlarını kapsasa da sosyal bir üründür ve bu yönüyle kişilikten ayrılır. Benliğin bu özelliği ve girift yapısı üzerinde birçok tartışma yapılmaktadır. İnsan kişiliği sabit ve sürekliliği olan bir yapı gösterir. Kişilik sosyal ortamlardan pek etkilenmez. Benlik, kişinin benlik algısını yansıttığından bilişsel ve içgörüseldir; sosyal bilişim ve güdüyü içerecek şekilde etkileşimseldir de. Aynı zamanda, sosyal bir ürün olan benlik kişinin kültürel açıdan paylaşılan modelidir. (Lakoff ve Johnson, 1980, Aktaran: Kağıtçıbaşı, 2000:86).

Oysa psikoterapi kuramları genellikle evrensel ve tarih-aşırı bir benlikten söz etmektedir. Yorumlayıcı bakış açısı ise belirli bir kültürde ve paylaşılan bir ahlâkî anlamlar ağında, belirli bir kültürel grubun yerel psikolojisinden hareketle insan olmanın ne olduğuna verilen cevabı esas alır. Kültür benliği cisimleştirir. Benlik tanımı gereği tarihsel ve kültürel bağlamdan, toplumun değer yargılarından etkilenir. Dolayısıyla da tarihten ve kültürden bağımsız bir benlik yoktur, evrensel bir benlik değil yerel benlikler vardır (Sayar, 2003:2). Bu görüşü savunan araştırmacıların sayısı gitgide çoğalmaktadır. Bütün bu araştırmacılar evrensel bir benlik olamayacağı kanısında birleşmektedirler. Benliğin özerk, bütün ve sürekli olduğu düşüncesinin

Batılı bir düşünce olduğu ve benliğin bağlamsal ve ilişkisel olarak yaşantılandığı diğer kültürlerde, bu düşüncenin geçerli olmadığı dile getirilmektedir. (Sayar, 2003:2)

Brian Fay genel anlamda kullanılan benliğin, tekil, tutarlı ve sürekli bir varlık olduğunu belirtiyor ve işte davranış ve bilincimizin bu süreğen öznesi, varlığımızın özü olarak görünmektedir diyor. Benliği, psikolojik bir hücreye/atoma benzetiyor. (Fay, 2001:54) Yine Brian Fay'e göre "Benliklerin karakteristik bir özelliği, kendi içlerinde barındırdıkları imkânlılık unsurudur. Benlikler, ağaçlar ya da karıncalarda olduğu gibi, aslında ne ise o olan nesneler değildir. Benlikler, kısmen, olduklarından başka olma kapasitesine sahip oldukları için benliktir. Kendi dışlarına çıkabilir, gördüklerini değerlendirebilir ve belli sınırlar dahilinde de algıladıkları şeyleri kabul etmeyi, değiştirmeyi ya da tamamen terk etmeyi seçebilirler. Ve bu, bir benliğin, önemli bir anlamda kendisinden başka biri olabileceği anlamına gelir." (Fay, 2001:56) Benlik başkalarıyla yaratılmaktadır. Benliğin, katı geçirgen olmayan bir öz olduğunu varsaydığımızda öteki ile olan etkileşimi yok saymamız, kabul etmemiz gerekir. Ancak benlik de öteki ile olan ilişkisinde karşılıklı olarak geçirgen ve sürekli olarak etkileşimsel bir süreç yaşar. Bazı toplumlarda bu durum aşırılıklar içerir.

"Geertz, Bali'de bireylerin önemli olmadığını, toplumda üstlendikleri rollerin ve diğer kişilerle nasıl ilişkide bulunduklarının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, 'taktıkları maskeler, içinde bulundukları sahne, oynadıkları roller ve de en önemlisi sergiledikleri oyun kalıcı oluyor ve görüntüyü değil özü ve benliği oluşturuyor'. Geertz, kişilerin, kendilerinin bile unutabileceği anlamsız bir sözcük olan isimleriyle değil, kimin oğulları olduğuyla tanımlandığı bir ortamda, benliğin "ilişkisel" olarak kavramlaştırılmasından söz ediyor." (Kağıtçıbaşı, 2000:86)

Kağıtçıbaşı burada, zekânın sosyal tanımıyla bir paralellik söz konusu olduğundan söz etmektedir. "Şöyle ki, zekânın sosyal olarak tanımlandığı yerlerde benliğin de ilişkisel bir şekilde kavramlaştırılması beklenebilir. Bunun nedeni, insan ilişkilerinin çok önemli olduğu kültürel ortamlarda, çocuk eğitiminde sosyal yeterliğin

gelişiminin, özellikle diğer insanlara duyarlı olmanın ve sosyal sorumluluk duygusunun vurgulanmasıdır." (Kağıtçıbaşı, 2000:87)

Benlik, Kağıtçıbaşı (1996a) tanımıyla kişi ve bir dereceye kadar kişilik mefhumlarını içermektedir. Toplumsal bir etkileşimden ortaya çıktığı için toplumsal bir üründür ve zamanın herhangi bir noktasında toplumsal olarak yerleşiktir. Bu durum benlik ile kişilik mefhumlarını birbirinden ayırır, ikincisi değişen toplumsal durumlardan nispeten daha az etkilenen, daha kalıcı ve istikrarlı özelliklere atıfta bulunur. Benlik kendisi üzerine düşünür, kişi onun farkına varır (benlik algısı) ve etkileşime açıktır. Bir toplumsal ürün olarak benlik,kültürel olarak paylaşılan kişi modelidir. Benlik kavramı farklı kültürel bağlamlarda muhtelif şekillerde anlaşılmaktadır. Farklı disiplin geleneklerinden ortaya çıkan çok sayıda araştırma benlik kavramının çeşitliliği üzerine ikna edici kanıtlar sunmaktadır. Özellikle antropolog ve psikologların yürüttüğü kültüraşırı çalışmalar bu çeşitlilik üzerine çok sayıda veri sağlamaktadır. Temel ayrım çizgisi, ötekilerle arasındaki sınır açık olan kendine yeter, bireyleşmiş, ayrı ve bağımsız bir benlikle akışkan sınırları olan ilişkisel, karşılıklı bağımlı benliktir. Mutlak bir varoluşsal düzeyde herhangi bir toplumdaki herhangi bir kişi ayrı bir varlık olduğunun farkındadır, benliğe âit olanla ait olmayan arasında şöyle veya böyle bir çizgi çekilir. Bu çizginin nerede çekildiği ve ne kadar keskin ve açık çekildiği farklılıkları belirleyen ana unsurdur. Bireyci Batılı kültürel etosu yansıtan ve pekiştiren Batı psikolojisinde bu çizgibenlik ve diğerleri arasında açık bir sınır oluşturacak kadar dar ve keskindir." (Kağıtçıbaşı 1996a, Aktaran: Sayar, 2003:3).

Benliğin ilişkisel kavramlaştırılışına farklı ülkelerden örnekler verilebilir. "Örneğin, V.G. Enriquez (1988) Filipinler'de "'kişi' ve 'diğerinin' bütünleşmesi" anlamına gelen *Kapwa* kavramını açıklamaktadır. Bu benlik kavramı, "dışarıdaki" (diğer) ve "bizden biri" kategorilerini içeriyor ve bu yüzden benlikle diğer kişinin iç içe geçmesine izin vermektedir." (Kağıtçıbaşı, 2000:87). Böyle bir anlayış Batıdaki benlik anlayışından oldukça farklı görünmektedir. Bir diğer örnek ise Japonya'dan verilebilir. Japonya'da anne ve çocuk arasında sıkı bir bağ vardır. "Amae" kavramı

bunu içermektedir. Anne ile çocuk arasındaki bağ, çocuk büyüse de kesintisiz devam eder. (Sayar, 2003:5)

Tarihsel dönüşümler de benlik algısı üzerine doğrudan tesir edebilecek sonuçlar doğurabilmektedir. Çocukluk kavramının Batı'da modernleşme ile ortaya çıkan bir şey olduğu öne sürülmüştür. Şehirli sınıfların ekonomik zenginleşmesi ile başlayan çocuklara karşı yeni bir tür şefkat oluşmuş, çocukluk olarak görülen süre uzamış, eğitim için okullara gönderilmeye başlanmıştır. (Berger ve Berger 1983, Aktaran: Sayar, 2003:3). Ergenliğin de çocukluk gibi sonradan ortaya çıkmış bir hayat evresi olduğu; bu düşüncenin 19. yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başında Batı'da benlik düşüncesinin köklü bir dönüşüme uğramasıyla ortaya çıktığı düşünülmüştür. (Fabrega ve Miller1995, Aktaran: Sayar, 2003:3). Avrupa'da, içe bakış ve insanın içsel mücadeleler yaşaması, kendine ait bir farkındalığa ulaşması için gerekli sayılmamaktaydı. Benliği geçekleştiren, daha çok kişinin toplum ve iş hayatında bulunduğu mevki ile ilgili olmaktaydı. Benliğin dış ortamdan ayrılarak, mahrem ve içsel bir dünya ile temsil edilmesi düşüncesi modern zamanlara denk düşmektedir. Bu değişiklik, toplumsal dünyanın anlaşılma biçimindeki fikir birliğinde bir kırılmaya neden olmuş ve insanlar kendilerini varlığı oluşturan büyük halkanın bir parçası olarak görmek yerine münferit varlıklar olarak algılamaya başlamalarına imkan vermiştir. Batı toplumlarında büyük aile yapılarından çekirdek ailelere yönelişle birlikte, bağımsız iş imkânlarının da artması, bireysel yapılanmayı pekiştirmiş ve insan benliğine ilişkin tanımları değiştirmiştir. Bu dönemde, daha önceden psikolojik açıdan ayırt edici niteliklere sahip olmadığı düşünülen ergenlik yeni bir tanıma kavuşmuştur. Bu dönem yetişkinlerin, çocuklarında belirli yaş dönemlerinde görmüş oldukları ruhsal sıkıntıları "ergenlik evresi" olarak değerlendirmelerine yol açmıştır. (Fabrega ve Miller 1995, Aktaran: Sayar, 2003:3). Bireyciliğin, Batı toplumlarına has bir özellik olduğu ve toplumların tarihsel gelişiminin özel bazı şartlarına bağlı olduğu şeklindeki düşünce günümüzde kabul görmektedir. Oysa dünyada büyük çoğunluk kollektivist tarzda yaşamaktadır. Bu Batı görüşü ile genel dünya görüşü arasındaki zıtlığı temsil etmektedir. Batı görüşlerinin bu şekilde biçimlenişi bireyciliğin temel alındığı psikoloji görüşünden kaynaklanmaktadır. Smith (1994) bu konuda şöyle şöyle der: "Benliğin modern

versiyonları Aydınlanma ve Romantik hareketin entelektüel bağlamında, yanı sıra kapitalizmin ve 18./19.yüzyılların sınaî ve siyasî devrimlerinin sosyal bağlamında şekillenmiştir. Yüzyılımızda, zengin bir bilinçli ve hâtta bilinçdışı iç dünyası olan özerk, kendine yeter bireye yapılan vurgu psikolojinin bir bilim ve meslek olarak kabûl görmesinden kısmen sorumlu olabilir". (Sayar, 2003:3) Batı toplumlarının benliğin kendi başına bir anlam taşıdığına ilişkin evrensel söylemi bir yanılgıya işaret etmektedir.

Thomas'a göre, günümüz toplumunda bireylik ve bireysellik özendirilmektedir. Kişi modern hayatın farklı alanlarında yaşıyor görünse de hiçbir alana kendisini tam verememekte ve bu yüzden de mutlu olamamaktadır. Batı'da din ve sosyal bazı örgütlere verilen önem değerini yitirdikçe kişisel kimlik üzerinde daha fazla durulmaya başlanmıştır. Batı toplumunda bireysel yaşam ağırlıklı olmuş, kişiye kaldırabileceğinden fazla yüklenen anlamlar, bireyi çökertmiştir. (Thomas 1996, Aktaran: Sayar, 2003:3). Thomas'a göre her kişinin biricikliği ve bireysel potansiyelini gerçekleştirmesi batı toplumunda merkezî değerler haline gelmiş ve bu değerler, kurulu ahlâkî ve sosyal ilkelere uyumu ve kişinin bir hiyerarşi içindeki toplumsal mevkiinin farkındalığını vurgulayan önceki değerleri ikame etmişlerdir. (Thomas 1996, Aktaran: Sayar, 2003:3). "Modern toplumda özdeğer ve özsaygı kaynakları konusunda bir kıtlık yaşanmadığını, temel sorunun toplumun sağlam bir değer zemini sağlayamaması olduğunu öne süren Baumeister (1991), din ve geleneğin çöküşüyle artık iyi ile kötüyü neyin teşkil ettiği konusunda bir uzlaşı olmadığını belirtir. Batı toplumunun ölçüleri kişisellikte aranmaktadır." (Sayar, 2003:3). Başarılı olma güdüsünün toplumsal alanda fazla rağbet görmesi ile birlikte bireyin yapabileceklerine olan inanç ve bireyin öz değerini yüceleştirme anlayışı hakim olmaktadır.

Kapitalist, bireysel ağırlıklı örüntüler, merhamet, şefkat, sevgi faktörlerini ortadan kaldırmaktadır. Gerçi iş, prestij gibi kavramlara baktığımızda Batı dünyasında kimliği yücelten, özsaygı, özdeğeri yükselten ögelerin olduğunu görürüz. Fakat yine de bu değerlerin bireysel temelde tüketimi, toplumsal örüntülere ulaşamaması büyük toplumsal sıkıntılara yol açmaktadır. Baumeister'e göre, batıda işimizin olması orada

geçimimizden ziyade bir işe yararlık ve özdeğer duygusunu temin eder. Bunun sonucunda modern dünyada kimliğimiz giderek bir değer üssü, ahlâkî bir zemin haline getirilir. (Baumeister, 1991, Aktaran: Sayar, 2003:3). Batıda benlik bir dizi içsel niteliği içerir (özellikler, duygular, güdüler, değerler, haklar) ve temelde bu iç niteliklerin bir sonucu olarak davranışlar ortaya çıkar. Bu davranış şekillerinin temeli de Batı felsefesine dayanır. (Sayar, 2003:3) Bu temelde yapılanmış bireyin toplumsal olandan ne kadar uzak olursa kendini gerçekleştirmesi ve bağımsız özerk bir birey olması mümkün olmaktadır.

Bağımsız, özerk benlik anlayışının zıt kutbunda yer alan benlik modeli Japonya, Çin, Kore, Güneydoğu Asya, Güney Amerika'nın önemli bir bölümü ve Afrika'da görülmektedir. Bu anlayışa göre, benlik diğerlerinden ve onu çevreleyen toplumsal bağlamdan ayrı değildir ve ayrı tutulamaz. (Sayar, 2003:2). Nsamenang Afrika ülkelerinde çeşitli araştırmalar yapmıştır.(Kağıtçıbaşı, 2000:32) Nsamenang (1992) Batı Afrika ortamında çocuğa isim konmasından başlayıp ölüme kadar devam eden "sosyal benliği" anlatmaktadır. "Bağlılık", varlığın anlamının kişiler-arası ilişkilerde yattığı Çinlilerin benlik kavramlaştırmasında da görülmektedir(örneğin, Bond, 1986; Hsu, 1985, Aktaran: Kağıtçıbaşı, 2000:87). Sun'a göre (1991), "Çin'in 'iki kişilik matris'inde Çinli bir birey, ayrı bir birey değildir; 'iki kişi' lik bir devamlılık içindedir… Bireyin tamamlanması diğerinin matrisine girerek olur… Bu birliktelik, 'yin' ve 'yan'ın birbirini tamamlaması şeklinde Çin kültürünün ana sembolüne de yansımıştır. Konfüçyüsçülük de, 'ikiliğin' mükemmelliği felsefesidir." (Kağıtçıbaşı, 2000:87)

Roland (1988) da psikanalitik bir bakış açısı ile Japonya ve Hindistan'daki "yaşanan benlik duygusunun 'biz benliği' olduğu ailevi benlik" ile Batı'daki "bireyselleşmiş benliği" ayırmaktadır. Batıda benlik homojen bir bütünlük oluşturmamaktadır. Gaines (1984) Kuzey Avrupa (Protestan) ve Akdeniz'deki (Latin) kişi kavramlarını sırayla kendine özgü (referential) ve endeksli (indexical) olarak tanımlamakta ve endeksli benliği, "Sosyal ilişkiler ve ortamlardan bağımsız olan bir soyut bütünlük olarak değil, farklı durumlardaki sosyal etkileşime endeksli, ortamsal parçalardan oluşmuş bir bütünlük" olarak ifade etmektedir. (Kağıtçıbaşı, 2000:88).

Kültürel psikolojiyle ilgili ve günlük yaşam deneyimlerine başka örnekler de verilebilir. Bunların hepsi değişik kültürlerde benliğin ilişkisel açıdan kavramlaştırılmasının yaygınlığını göstermektedir. Antropolog ve psikologların yaptığı kültürlerarası çalışmalar bu farklılığı değişik şekillerde ortaya koyar. Temel ayrım, kendi-içerikli, bireyci, ayrışmış, bağımsız benliğin diğer kişilerden kesin sınırlarla ayrılmış olması, buna karşılık ilişkisel, (karşılıklı) bağımlı benliğin akışkan sınırlarının olmasıdır. Bu ayrım, hem benlik algısı hem de sosyal algı için yani başkalarını algılamakta geçerlidir. Böyle bir farklılık, bir ikilikten çok bir değişkenlik boyutunu yansıtır. Varoluş düzleminde, toplumdaki her insan ayrı bir varlık olduğunun farkındadır. Başka bir deyişle, neyin içsel olduğu veya benliğe ait olduğu, neyin olmadığı arasında bir sınır vardır. Böyle olmakla birlikte; en temel varoluş düzeyinde, kültüre bağlı olarak yoğun bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Batı psikolojisi bireyci anlayışı ile Batıya özgü kültürel özellikleri yansıttığından "ben" ve "ben-olmayan" arasında kesin bir sınır oluşmasını sağlamıştır. Diğer kültürel yaklaşımlar, bu anlayıştan çeşitli seviyelerde ayrılmaktadır. Amerikan psikolojisinin baskın bir role sahip olması kendi gerçekliğine dayanarak ortaya çıkardığı bilgiler çoğunlukla evrensel olarak nitelendirilmiştir. Böyle bir oluşuma tepki olarak kültürlerarası yaklaşımlar, kültürel farklılıkları değişkenlikleri ve benzerlikleri ile ele almak yerine tamamen zıt gerçekler olarak ele almaya yönelmektedir. Antropologlar ve etno-psikologların yaptıkları araştırmaların birçoğu yerel kültürel ortamlarda yapıldığından, benlikle ilgili yorumlarında keskin zıtlıklar görülmektedir. (Kağıtçıbaşı, 2000:87-88)

Benlik kavramlarında, kültürlerarası farklılıklar benzerliklerden daha çarpıcıdır. Bu bağlamda ilginç olan, benlik psikolojisinin, özellikle yaygın olarak kabul edilen kavramları eleştiren Amerikalı psikologların kültürlerarası verileri kullanmaya başladığı bir alan olarak ortaya çıkmasıdır. Benliği araştırırken kültürlerarası ve ortamsal incelemelerin önemi daha çok fark edilmeye başlanmıştır.

Japon düşüncesine göre benlik, diğerleriyle uyum içinde olmak, ötekine karşı sorumluluklarını yerine getirmek ve içinde bulunduğu ortamın bir parçası olmak için vardır. Benlik diğerleriyle ilişki içindedir. Ben ve öteki veya ben ve toplum arasında

herhangi bir sınır yoktur. Temellerini budist gelenekten alan Japonya'ya özgü benlik kavramında amaç, benliği yok etmektir. Benliğe olan bağımlılıktan kurtularak sonsuz mutluluğa erişileceğine inanılan budizmin mistisizmindeki bu anlayış günümüz Japon geleneklerinde halen kabul görmektedir. Bu farklar aynı zamanda duyuların ve toplumsal yaşantıların çerçevesini de oluşturur. Markus ve Kitayama'ya göre hangi toplumsal davranışın olumlu kabul edilip ne tür yaşantıların kişide iyi duygular uyandıracağı benliğin hangi ontolojik gelenek tarafından şekillendiğine bağlı olarak değişebilir. (Markus ve Kitayama 1997, Aktaran: Sayar, 2003:4)

Antropolojik çalışmalar göstermektedir ki; benliğin bağlılığı sadece diğer insanlarla değil, bazen doğa veya doğaüstü dünyayla da olabilmektedir. Benliğin doğal veya doğaüstü güçlerle birliğinin kavramlaştırılmasında, benliğin zaman ve mekân içinde sürekliliği vardır ve bireyler kendi yaşamları ve hareketleri için sorumlu ve etkili değildir. (Sayar, 2003:4)

Geleneksel toplumları incelediğimizde bağlılık anlayışının yoğun olarak yaşandığı görülmektedir. Ortadoğu ve Anadolu'nun eski kültürlerinde, hem Musevi hem de Müslüman geleneklerde, ataerkil ideolojiyle, oğlan çocukları ve erkeklerin kendi isimleriyle değil kimin oğlu olduklarıyla çağrılarak kendini göstermekte olduğunu görürüz. Arapçadaki ibn veya bin, İbranicedeki ben veya Türkçe'deki oğlu kelimeleri genellikle kişinin kendi adını kullanmadan babanın ismiyle birlikte kullanılırdı. Bu yüzden bazı Türk halk ozanları (Köroğlu, Dadaloğlu) ve İbni Sina ve İbn Rüşd gibi ünlü İslam filozofları sadece babalarının adıyla tanınmaktadırlar. Bugün bile, bir Musevi sinagogunda Bar Mitzva törenlerinde bir oğlan çocuğu, soyadıyla değil kendi adı ve babasının adı ile adlandırılmaktadır.(Kağıtçıbaşı, 2000:88)

Çin kültüründe de sadakat ve adanmışlık gibi değerler önemsenmektedir. Kişi toplumsal olmaya ne kadar önem veriyorsa o kadar değerli sayılır. Kirmayer'e göre geleneksel Çinli için benliğin alanı Batılı egodan daha geniştir. (Kirmayer 1989, Aktaran: Sayar, 2003:4). Batılı kültürlerle diğer kültürler arasındaki fark çevreye atfettikleri algılarla da farklılık gösterir. Batı kültürlerinde kişilik sabit olduğu için, kendilerini sabit görür ve çevreyi değişebilir olarak algılarken, bunun aksine

kollektivist kültürler kendilerini değişebilir, çevreyi ise sabit görmektedirler. Triandis ve Suh çalışmaları sonucunda Doğu Asyalı deneklerin Kuzey Amerikalı deneklere göre çelişkilere daha fazla tahammül gösterebildikleri ve bir tutarsızlıkla karşılaştıklarında daha az şaşırdıkları bildirilmiştir. (Triandis ve Suh 2002, Aktaran: Sayar, 2003:4). Batılı kültürel psikolojiyle diğer kültürel psikolojiler arasındaki fark duygular bağlamında da ortaya çıkar. Amerikalılar üstünlük, gurur, zirvede olma gibi duyguları öne çıkarırken, Doğu toplumlarında dostluk, yakınlık, saygı gibi duygular daha ön plandadır. Yine etik değerler açısından da Batı ve Doğu toplumları arasında da farklar gözlenmektedir. Bir grup üyesine yardım Hintlilerde vazife olarak görülürken, Amerikalılar bunu kişisel bir tercih olarak değerlendirmektedirler. (Triandis ve Suh 2002, Aktaran: Sayar, 2003:4) Hintlilerde dostluk ve akrabalığa daha fazla önem verilirken, Amerikalılar bu konularda daha az sorumluluk duymaktadırlar. Doğu kültürü gibi bireycilikten çok toplumsal olana önem verildiğinden yerleşik dilde insanların "ben" yerine "biz"i daha çok kullandıkları görülmektedir. (Triandis ve Suh2002, Aktaran: Sayar, 2003:4) Bunu Türkiye örneğinde de sıkça görmekteyiz. Türkiye'de özellikle grup psikolojisiyle hareket eden insanlarda, kültürel faaliyetlerde bunun örneklerini gözlemleyebiliriz. Türkiye'de batılı değerlerle yetişen insanların "ben" sözcüğünü daha sıkça kullandıkları görülürken, dini cemaatlerde özellikle "biz" sözcüğünün sıkça dile getirildiğini fark ederiz. "Biz" sözcüğünde alçakgönüllülük ve aynı zamanda birliktelik mevcuttur. Yine Batı toplumlarında sessizlik istenmeyen bir özellik olduğu halde Japonya'da sessizlik kabul edilebilir bir durumdur. Türkiye'de de genellikle sessizlik arzu edilen bir özelliktir. Hatta çok başarılı insanların çok konuşmayan, yaptığı işle ön plana çıkan kişiler olduğu düşünülür. Toplulukçu kültürlerde kimi insanlarda bir güç kaynağı olarak görülen sessizlik, bireyci kültürlerde sıkıcı bulunmaktadır. (Triandis ve Suh2002, Aktaran: Sayar, 2003:4)

Markus ve Kitayama (1991) benliğin iki tür inşası olduğunu belirtmekteler;

1. bağımsız (independent)
2. karşılıklı-bağımlı (interdependent) (Markus ve Kitayama 1991, Aktaran: Sayar, 2003:4)

Amerikan kültürlerinde bağımsız benlik bulunurken, dünyanın pek çok kültüründe ise "karşılıklı-bağımlı" benlik kültürü bulunmaktadır.. (Markus ve Kitayama 1991, de Munck 2000, Aktaran: Sayar, 2003:4) İnsanların kendilerini nasıl algıladıkları, kendileri hakkında ne düşündüklerine daha fazla önem verilen Doğu kültürlerinde karşılıklı bağımlılık yaklaşımı daha fazla görülmektedir. Yine bazı araştırmacılara göre de benlikleri daha bağımsız olan benlikler ise daha özerktir ve sınırları belirlidir. Karşılıklı bağımlı benliğin sınırları belirgin değildir, ben ve öteki birbirine bağlıdır. Ewing'e (Ewing 1990) göre; her bireyde sınırları belirli, özerk ve tutarlı bir benlik bulunmaktadır önermesi bugün kültürel araştırmalarca sigaya çekilmekte ve tutarlı bir benlik fikrinin Batılı uzamsal kategorilerin ve bireyciliğin bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. (Sayar 2003:4)

Psikanalist Alan Roland (1988, 1996) Japonya ve Hindistan'da benlik anlayışı üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda göreli bir yaklaşımı benimseyerek, insan yaşantısının farklı kültürlerde birbirinden büyük ölçüde farklılaştığını ve bu yüzden de zihin ve benlik modellerinin başka kültürdeki insanlara uygulanamayacağını öne sürmüştür. (Sayar, 2003:4).

Roland geleneksel psikanalitik kuram ve değerlendirmelerin farklı kültürlerde aynı gerçeği yansıtmayacağından hareketle, evrensel bir zihin ve benlik yaklaşımını benimsemenin yanlış olabileceğini vurgulamaktadır.

Ewing Doğu insanındaki hiyerarşinin önemine dikkat çekerek onu "homohierarchicus" olarak nitelendirmiştir. Doğu insanının, kendi arzularına göre değil, toplumun beklentilerine ve toplumda sosyal statüsü daha yüksek olan kişilerin arzularına göre davranışlarını belirlediğini ileri sürmüştür. Bireyciliğin vurgulandığı ve değer gördüğü Batı toplumunda ise ötekine ya da topluma karşı olan bu tutum "bağımlılık" yaklaşımı olarak nitelendirilmektedir. Birçok araştırmacı duygusal olgunluğun en önemli işaretinin başka insanlara güvenmek ve onlara dayanarak hareket etmek olduğunu vurgulamaya başlamış, insanlar arasındaki yakınlık, dostluk gibi değerlerin önemine işaret etmeye başlamıştır. Bu noktada Batı psikolojisi de kendi insanının duyduğu manevi ihtiyaçların farkına varmaya başlamıştır. (Ewing

1990, Aktaran: Sayar, 2003:4). Kakar ve Sayar'a göre, "kişi ancak ötekine emniyet etmekle yalnızlığa tahammül edebilir, ötekinin dâima verici ve kabûl ediciyi bir anne imgesi hâlinde bilinçdışına nakşedildiği kişiler, yalnızlığa tahammül kapasiteleri en yüksek kişilerdir" (Kakar 1978, Aktaran: Sayar, 2003:4). Nitekim batı toplumlarında bireyci yaşamın getirdiği birtakım olumsuz sonuçları gözlemleyebiliriz. Yalnızlık duygusunun yoğun yaşanması birtakım ruhsal sıkıntılara neden olabilmektedir. Batılı benliğin zaman ve mekândan bağımsız, özerk ve sınırları belli bu yapısına karşın, Japon benliğinde her zaman topluma uyumluluk vardır. Batılı toplumlarda benlik toplumsal ögelerden ayrı olarak algılanırken, Japon benlik öğretisinde duygu toplumla ilişki halindedir. Uygulamalardaki farklılıklar birlikte karşılıklı bağımlılığın benzeri biçimde toplumsallaşması Hint ve Türk kültürlerinde de bildirilmektedir (Markus ve Kitayama 1997, Kağıtçıbaşı 1990, Aktaran: Sayar, 2003:4). Amerikan toplumunda çocuklar kendilerine güvenli birer birey olarak yetiştirilirken ebeveynler çocuklarının üstün buldukları niteliklerini öne çıkarmaya özen göstermektedir. Japon toplumunda ise özeleştiriye çok değer verilerek, çocuklar bu yönde yetiştirilmektedir. (Sayar, 2003:5)

Psikanalist Alan Roland (1988) Hindistan ve Japonya'daki bağımlılık ve karşılıklı bağlılık hususunda şunları söylemektedir: "Hindistan ve Japonya'da çocuk yetiştirmek yoğun bir bağımlılık ve karşılıklı bağlılığı beslemek demektir. (Kağıtçıbaşı, 2000:110). Yüksek derecede empati ve verili bir durumda normları kolaylıkla kabulleniş özendirilir. Aile ve grup ilişkilerinde işe yarayan bu özellikler, kişi kendisine bir şey verilmesi yolunda güçlü bir beklenti içine girdiğinde kolaylıkla incinme ve öfkeye dönüşebilir. Mesela Japonya'da genç yaşlıdan, ast üstten kendisinin açıkça ifade edemediği bazı ihtiyaçlarını hissedip anlamasını bekler, anlaşılmadığını hissettiğinde incinir ve öfkelenir. Bu toplumda öfkenin doğrudan ifâdesi meşrû görülmediğinden, belirtiler -sıklıkla da somatizasyon- duyguların yerini alır. Japonya'da annelerin yaşamın ilk yıllarından itibâren çocuklarına aşıladıkları yüksek beceri ve performans düzeyine ilişkin ego ideâli, erişkin yaşamda sâdece ileri beceri ve performansa yol açmaz, aynı zamanda mükemmeliyetçilik, yoğun özeleştiri ve aşırı toplumsal çekingenliğe de yol açabilir". (Aktaran: Sayar, 2003:5)

Stres kavramının da Batı ve Doğu kültürlerinde de farklı açılımlar gösterdiğini görmekteyiz. Davranışsal olarak bir ketlenme durumu olan utangaçlığın kültürel anlamı ve utangaçlığa verilen tepkiler kültürler arasında farklılık göstermektedir. (Sayar, 2003:5). Utangaçlık Batı toplumunda yani bireysel olarak tanım bulurken ve bundan öte bir anlam taşımazken, Doğu kültüründe, örneğin Çin kültüründe yeni durum ve toplumsal değerlendirmelere verilen kaygılı bir tepkidir. (Sayar, 2003:5) Batı toplumundaki utanma duygusu kişisel olduğu için çok görecelidir. Bu toplumlarda kimi insan için utanılacak bir şey olan durum bir diğeri için hiç de utanılacak bir durum olmayabiliyor. Hümanizma üzerine kurulu bu sistemlerde ahlaksal boyut Doğudaki ahlak boyutundan çok indirgemecidir. İnsanlar sadece kurumların dayattığı ve öğrettiği etik kurallar konusunda uzlaşma sağlamışlardır. Türkiye'de de kapalı kalmış gruplarda insanların utangaç davranışlarının uç noktalara varmasıyla toplumsal yarar sağlama paylarının azaldığını görmekteyiz. Aşırı utangaç bir çocuk toplumsal işlevlerini yerine getirmekte gecikmekte ve kişiliğinin oluşması zaman almakta ya da kişiliği eksik kalmaktadır.

Yine rekabet fenomeni de Batı ile Doğu kültürlerinde farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Batı kültürlerinde yüceltilen girişkenlik ve rekabetçilik özellikleri toplum içinde başarıyı arttıran bir durum olarak nitelendirildiğinden, çekingenliğin olumsuz bir tutum olduğu kabul edilmektedir. Ancak bazı Doğu kültürlerinde örneğin Çin kültüründe bu türde ketlenmiş bir insan davranışının grup için olumsuz sonuçları olmayacağı düşünülür. Çin kültüründe bu tip çocuk yaşıtları ve çevresi tarafından onaylanır, kabul edilir. Grubun yapısı davranışsal kısıtlılığı, itaatkârlığı ve teslimiyeti gerektirdiği için utangaçlık olumlu karşılanır ve özendirilir. Bu yüzden utangaç, uslu, sessiz çocuklar ebeveyn ve öğretmenleri tarafından örnek gösterilirler. Çocuklar aynı konumda olan batılı çocukların aksine kendileri ve toplumsal ilişkileri bakımından onay görürler. (Sayar, 2003:5)

Kültür ne kadar bireyci olursa toplumun özel benliği de o oranda çok olacaktır. Bunun tam tersinde ise, kültür ne kadar toplulukçu olursa, toplu benlik o kadar önemli olacaktır. Ailevi ve toplumsal bağların güçlülüğünü yansıtan sosyal sıkılık da toplu benliğin önemini artırmada etkilidir. (Kağıtçabaşı, 2000:97)

Japon ailelerde aile kavramı çok önemlidir. Batı toplumlarında anne ile çocuk arasındaki bedensel temas daha kısa olmaktayken, Japon annelerin çocuklarıyla bedensel teması Batılı annelere göre çok daha uzundur. Anne şefkatini, sevgisini alan çocukların öfke ve hayal kırıklığı duygusunu daha az deneyimledikleri gözlemlenmiştir. Japon çocukları kadar uzun olmasa da Hintli çocukların da anne ile birliktelikleri uzundur. Batılı çocuk yetiştirme uygulamalarında ayrılma, inisiyatif alma, kendi hayatını yönetme gibi değerler geçerli iken Hint kültüründe bu istenmeyen bir şeydir. Hintli çocuklar anneyi asla kaybetmezler ve bağlarını sıkı sıkı muhafaza ederler. (Kramer 1998, Aktaran: Sayar, 2003:5)

Japon kültüründeki bu güçlü kişilikli birey yetiştirme olgusu Batılı psikologların ilgisini gitgide daha fazla çekmektedir. Bunda Japon psikiyatr Take Doi'nin amae kavramı üzerine yazıları etkili olmuştur. Amae bir tür edilgen sevgi veya bağımlılıktır ve bebek-anne ilişkisi sonucunda elde edilir. Amae anneyle temas kurma arzusudur fakat aynı zamanda ilerleyen yaşlarda da kişiler arasındaki ilişkilerde etkili olmakta ve büyük rol oynamaktadır. Diğer insanın ilgisini aramak bu edilgin sevgi ve bağımlılıkla olur; bu durum da kişi ve toplumsal grup arasında (Batı'da görülen) keskin ayrımı ortadan kaldırır. (Berry ve ark. 1990, Doi 1985a, Doi 1985b, Aktaran: Sayar, 2003:5)

Sessizlik Doğu kültüründe özellikle de Japon kültüründe çok önemli bir fenomendir. Bir şeyi ifade ederken seçmekte zorluk çektiğimiz anlar olur, sözcükleri seçemeyiz. Bu nedenle de duygumuzu ifade etmekte zorluk çekeriz. Japonlar bu hususta, "Bu durum kelimelerle anlatılamayacak kadar önemli!" veya "Bunu kelimelere döktüğümde yalan gibi duruyor!" derler. Sessizlik işte tam burada kelimelerle anlatılamayan iletişimi sağlamakta kullanılır. (Doi 1985a, Doi 1985b, Aktaran: Sayar, 2003:5) Kelimelerin duygusal yükünü yüklenemediği anlar, haller, yaşantılar sessizlikle en güzel ifadesini bulurlar. Bir Türk özdeyişi olan "söz gümüşse, sükut altındır" bunu çok güzel açıklamaktadır.

Batılı psikolojilerdeki başarı arzusu bireysel hırs ve rekabet ifadeleriyle doludur. Ancak Doğu kültürlerinde bu kadar hırslı olmak arzu edilmez. Doğu kültürlerinde

bireysel düşüncelerin bir kenara bırakılarak, grup psikolojisiyle hareket özendirilmektedir. Doğu kültürüne göre grubun yücelmesi zaten kişinin yücelmesini sağlayacaktır, motivasyon bu yönde olmaktadır. (Kağıtçıbaşı 1996a, Aktaran: Sayar, 2003:5)

Batı toplumunda kısıtlayıcı olmayan ve çocuğun özerkliğine vurgu yapan bir çocuk yetiştirme disiplini kabul görür. Ebeveynler çocukları üzerinde disiplin kurmazlar. Bunu anormal karşılarlar. Doğu kültürlerinde, özellikle Japonya ve Kore gibi ülkelerde disiplin önemlidir ve normal karşılanır. Çocuğun aidiyet duygusu güçlü olduğundan aksi durumda kendisini kötü hissetmektedir. Kağıtçıbaşı, Japon ergenlerinin ebeveynleri kendilerini kontrol etmediğinde ve onlara daha geniş özerklik verdiklerinde, kendilerini reddedilmiş hissettiğini belirtmektedir. (Sayar, 2003:6).

Değişik kültürlerde cinsiyet farklılıkları da benlik duygusunun oluşumuna etkide bulunur. Bazı doğu toplumlarında erkek çocuklar kız çocuklara göre tercih edilir. Geleneksel Hint ailesinde de durum böyledir ve bu durum kız çocukların olumsuz kişilik özellikleri edinmesine neden olmaktadır. Örneğin Hintli kız çocukları erkekleri kıskanmaktadır. "Hayat boyu fedakârlık ve erkeklere hizmeti yüreklendiren gelenekler Hint kadınını eş ve gelin rollerine mecbur etmektedir." (Bonovitz 1998, Aktaran: Sayar, 2003:6) Bu duruma Türkiye'nin farklı bölgelerinde de sıkça rastlamaktayız. Erkek çocuğun aileyi devam ettirdiği düşüncesi nedeniyle erkek çocuğa sahip olma isteğinin hakim olduğu anlayış geleneksel toplumlarda halen varlığını sürdürmektedir.

Doğu kültürlerindeki anne ile oğul arasındaki sıkı ilişkilerin, bir yandan da olumsuz getirileri olabilmektedir. Anne oğlu ile kurduğu duygusal ilişkiden bir hayat boyu kurtulamamakta ve oğlu evlendiğinde de sanki oğluyla evlenen kendisiymiş gibi evlilere müdahalelerde bulunabilmekte; karar verme süreçlerinde rol oynamak istemektedir. Bu da damat-gelin çiftini zor durumda bırakabilmektedir. Bu durum, aynı zamanda, kendi çözümlenmemiş bağımlılık ihtiyaçlarını tatmin için oğluna çok fazla yaslanan bir annenin, çözümlenmemiş gerilimine de işaret edebilir. Bu gerilim

oğlanın evlenmesiyle doruk noktasına ulaşır. Anne-oğul arasındaki bağ geline karşı ittifak oluşturabilecek kadar ileri gidebilir. Bu da gelini rahatsız eder. Gelin evlendiği kişiye ve evine aidiyet duygusu taşıyamaz ve hep baba evini gerçek evi görme gibi bir yanılsamaya düşer. (Kakar 1978, Ewing 1991, Aktaran: Sayar, 2003:6) Bu gibi durumlar karşısında görmekteyiz ki Batıda olan olumsuz bazı özellikler farklı bir şekilde Doğu kültürlerinde de ortaya çıkabilmektedir.

Amerika'nın oldukça hareketliliğe sahip, kendine yeterlilik ve güven noktasına önem veren bir toplum olması, onun kırılgan bir yapıya sahip olmasını da beraberinde getirmektedir. (Kakar 1985, Aktaran: Sayar, 2003:7) Batı toplumunda bu yapılara göre büyütülen çocuklar, gelecek yaşamlarında bunu gerçekleştiremediklerinde büyük hayal kırıklıkları yaşama, çöküntü ve depresyona girebilme olasılığı artmaktadır. Bu kırılgan yapı nedeniyle diğer insanlara karşı kuşku ile yaklaşma ve güvensizlik halinin doğması kaçınılmaz bir hal almaktadır. Batı toplumlarında aynı binadaki kapı komşularının bile birbirini tanımaması bunu açıkça göstermektedir. İnsanlar birbirlerinden korkmaktadırlar. Oysa Doğu kültüründeki çocuklar daha toplumsal ögeler taşıdıklarından ve toplumsal dayanışma hakim olduğundan depresyona girmelerinin daha zor olduğu görülmektedir.

Dünya üzerindeki dinler de kültürleri oldukça etkilemekte ve onların değişkenliğini sağlamaktadır. Meadow ve Vetter (1959) Yahudi kültürünün Freudyen psikoterapi kuramını nasıl etkilediği üzerinde durmuşlardır. Yahudi inanışına göre insan mutluluğa cennette değil bu dünyada ulaşır. (Sayar, 2003:7) Bu yüzden de gerçek hayattaki mutsuzluklar kötüdür ve mutsuzlukların giderilmesi gerekir. Bu Yahudi inanışı modern psikanalizin kurulmasına katkıda bulunacaktır. Özellikle Freud'un cinsellik üzerindeki düşünceleri bu kültürden etkilenmiştir diyebiliriz. Cinsel dürtü üzerinde denetim olgusu Yahudilikten psikanalize geçmiştir. Yine Freud'un aile örüntüsü ile Yahudi ailesi arasında sıkı ilişkiler vardır. Yahudi ailesinde anne-oğul ilişkisi karı-koca ilişkisine göre daha yoğundur ve ideal Yahudi evliliklerinde kadın kocasına çocuğu gibi davranmaktadır. (Kirschner 1996, Aktaran: Sayar, 2003:7)

"İlişkisellik psikolojisinde, kültürel, ailevi (grup-kişilerarası) ve bireysel analiz düzeylerinde açık benzerlikler vardır. Bu yüzden, ayrışıklık kültürü kesin sınırlarla belirlenmiş (kendi-içerikli) ayrışmış benlik ilişkilerinin tanımladığı ortamları, yani kültürel, ailevi ve kişilerarası ilişkiler düzenini içerir. Bağlılık kültürü ise, sınırları kesin olarak çizilmiş olmayan, bağlı, geçişken ve bu yüzden bir ölçüde çakışan benlik ilişkilerinin tanımladığı ortamları ve ilişki düzenlerini içerir." (Kağıtçıbaşı, 2000:99) Karşılıklı bağımlılık/bağımsızlık durumu insanla ilgili toplumla ilgili her türlü yapıyı derinden etkilemektedir.

"Karşılıklı bağımlılık/bağımsızlık boyutu farklı düzeylerde kavramlaştırılabilir. Benlik düzeyinde, ilişkisellik-ayrışıklık boyutuna denk gelir. İlişkisellik kültürü ve ayrışıklık kültürüne benzer bir biçimde, ailevi veya kültürel düzeyde de incelenebilir. Bu düzeyde, örneğin çocuk yetiştirme ve sosyalleşme yönelimlerinin anlaşılmasında yararlı olabilir. Karşılıklı bağımlılık/bağımsızlık boyutu, özellikle aile düzeyinde, kültürel ve sosyal-yapısal ardalan değişkenleri ile benlik arasındaki bağın kurulmasını sağlar. Bu yüzden benliğin gelişiminin incelenmesinde önemlidir" (Kağıtçıbaşı, 2000:100)

"Karşılıklı bağımlılık/bağımsızlık boyutu, ilişkisel/ayrışmış benlik yapıları gibi, temel insanlararası birleşme-ayrışma süreciyle ilgilidir. Bireyleşme-ayrışma, çevreden özerk olmayı sağlayan bir erken gelişim sürecidir. Hem benliğin sağlıklı gelişmesi hem de sağlıklı bir aile işleyişi için, bireyleşme-ayrışma ve benliğin sınırlarının iyi tanımlanması kişilik kuramları ve klinik psikolojide çok önemlidir. (…) Her birey diğerlerinden farklı bir varlık olduğunun farkında olduğu için, erken bir bilişsel ayrışma süreci gereklidir. (…) Batı psikolojisi sağlıklı örnek olarak tek bir benlik türünü kabul eder: ayrışmış benliği. Bu bakış açısını psikolojinin kural koyucu yapısı güçlendirir." (Kağıtçıbaşı, 2000:100) Kağıtçıbaşı bu yaklaşımın insanlara faydalı olabileceğini, ancak yanlış yönlendirilirse yararından çok zararı görülebileceğini ifade etmektedir. Amerikan psikolojisini eleştirenler de bu konu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Onlara göre, psikoloji, bencillik ve sosyal bağlılık eksikliği probleminin çözümü olmaktan çok sebeplerinden biri olmaktadır. (Kağıtçıbaşı, 2000:100)

Kağıtçıbaşı bağlılık kültürüne sahip toplumlarda sosyo-ekonomik gelişmeyle ortaya çıkan bağlamsal ve ailevi değişimler için "Karşılıklı duygusal bağlılık modeli" adı altında üçüncü bir modeli önermektedir. (Kağıtçıbaşı, 2000:123).

"Bağımlılık modelinin belirleyici özelliği hem maddi hem de duygusal alanda ailevi ve bireysel bağımlılıktır. Bağımsızlık modelinin temel özelliği ise hem maddi hem duygusal alanda ailevi ve bireysel bağımsızlığın hakim olmasıdır. Karşılıklı duygusal bağlılık modeli ise duygusal alanda karşılıklı bağlılık görülürken maddi alanda hem birey hem aile düzeyinde bağımsızlık söz konusudur." (Kağıtçıbaşı, 2000:124)

"Karşılıklı duygusal bağlılık modeli, bağlılık kültürüne sahip gelişmiş ve kentleşmiş bölgelerde daha yaygındır. Bu bölgelerde kültürel devamlılıkla beraber sosyal yapısal ekonomik değişme ve gelişme görülür. Bağlılık kültürü süregeldiği için aile diğer akrabalara doğru genişlemiş durumdadır. Ancak paylaşılan etkinlikler geleneksel karşılıklı bağımlılık modelinde görülen ortak tarımsal üretim ve tüketimden farklıdır. Aile ilişkileri ataerkilliğin önemini yitirmesi kadının aile içinde yükselen konumu düşük doğurganlık oranı ve azalan erkek çocuk tercihi ile şekillenmiştir." (Kağıtçıbaşı, 2000:124)

Benlik kavramını sadece egosantrik ya da sosyosantrik felsefelerle açıklamak da yanlış olur. Pek çok kültürde bölgelere ya da alt kültürlere göre farklılıklar taşıyabilir. Bir toplum egosantrik ve sosyosantrik özelliklerin özgün bir karışımından oluşur. Türkiye'de de egosantrik ve sosyosantrik felsefeler birbiriyle iç içedir. Kağıtçıbaşı'na göre Türkiye'de çocuk yetiştirilmesinde özerklik ve ilişkisellik bir arada kullanılmaktadır. (Sayar, 2003:7) Daha fakir ailelerde sadakat, minnettarlık gibi değerler yüksekken, daha varlıklı Türk ailelerinde Batılı kültürlerde gördüğümüz örüntüler bulunmaktadır. Minnettarlık, sadakat gibi değerlere daha az önem vermektedirler. Bununla birlikte geleneksel Türk aile yapılanmasından dolayı da çocuklarının kendilerine yakın olmasını arzulamaktadırlar. Demek ki aynı toplumda da değişik durumlar gözlenebilmektedir. Sonuçta modern psikolojinin tıkandığı konularda, kültür bilimleri ve kültürel psikolojinin psikolojiye katılmasıyla daha

doğru sonuçlar alınabileceği görülmektedir. Bu şekilde hümanizma olarak verilen Batı anlayışı belki de en mükemmel noktasına varabilecek ve diğer kültürleri de kabullenebilme erdemini göstererek, insan psikolojisini bir bütün olarak ele alma şansını da yakalayabilecektir.

Karşılıklı ilişkisel ve duygusal bağlılık modeli gerek bireyin özerkliğinin vurgulanması gerekse toplumsal yanının da kabullenilmesi açısından son derece önemlidir. Batının bağımsız benlik anlayışı ya da geleneksel toplumların bağımlı birey kavramının; gerek psikolojik gerekse toplumsal bağlamda sakıncaları mevcuttur. Bunun yerine yeni bir sentez olan karşılıklı duygusal bağlılık modeli çokkültürlü bir dünyada insanın kendisi ve diğerleri ile çok daha doyurucu ve sağlıklı ilişkiler kurmanın yollarını göstermektedir.

SONUÇ

Günümüz sosyolojik, ekonomik, siyasal entegrasyonların içinde bulunduğu ve yaşamsal bir önemi olan "kültür" konusunda farklı söylemlerin yaşandığı bir dünyada, insanın çokkültürlü bir yapı içindeki konumunu yeniden düşünürken bu tez çalışmasının amacı, kültürü ve kültürü belirleyen unsurları; kültür içinde varolan bireyin psikolojisinin şekillenme biçimlerini ve kültürler arasında farklı yaklaşımların, birey üzerinde ortaya koyduğu farklı belirlemeleri, felsefi bir bakış ile yorumlama çabasıdır.

Kültür kavramına bakış; gerek tanımsal anlamda gerekse içinde barındırdığı felsefi açılımları nedeniyle araştırmacılar ve bilim adamları tarafından sayısız görüş ve değerlendirmelere vesile olmuştur. Kültürün insanı ve insana içkin dünyayı çevreleyen; içinde tarihselliği, coğrafyayı, ekonomik fenomenleri barındıran derin anlam ve değer dizgelerine sahip yapısı onun aynı zamanda gerek politik yönelimlerde gerekse psikolojik belirlemelerde etkin bir rol oynamasını da beraberinde getirmiştir.

İnsanoğlu kendi tarihinin yazarı ve oyuncusu olarak kültür içinde şekillenmiş ve kültürü şekillendirmiştir. Bu doğrultuda, kültüre filozofların bakışı ve değerlendirmesi de birbirinden farklılık göstermekte ve kültürün neliğine ilişkin birbirinden farklı sayısız tanım ve görüş bulunmaktadır. Marx, "Kültür, doğanın yarattıklarına karşılık, insanoğlunun yarattığı her şeydir" diyerek kültürün son derece kapsamlı bir tanımı olduğunu vurgulamaktaydı. Kültürün toplumsal fenomenlerle sıkı bağıntısı, birbirinden çok farklı kültür kuramlarının oluşumuna yol açmıştır.

Kültürü kuramsal bir yapıya kavuşturma çalışmalarında kültürü toptancı yaklaşımlarla açıklama ve bu temele oturtma çabası görülmektedir. Alman idealizminin kurucularından Hegel'in kültür kuramında da kültür "Geist" kavramına dayanılarak; ideal olana yönlenme; ideal olana ulaşma arzusu olarak görülmektedir.

Hegel'in kültür kuramı tin kavramı etrafında şekillenmektedir. Mutlak Tin, kendi kendisini gerçekleştirirken, kendi kendisini de yenilemekte ve bu anlamda hep yeni unsurlar kazanmakta; önceden tayin edilmemiş, kendisini geldiği hale doğru götüren bir süreç içerisinde kendini gerçekleştirmektedir. Dünyadaki tüm kültürler de bu devinim içinde yetkinleşmeye ve ideal olana doğru yol almaktadır.

Mutlak Tin'in kendi kendisini gerçekleştirme sürecinde; zaman ve mekân kavramları; "Geist"ın değişen yönlerine işaret etmekte, belirli bir dönemde kültürün zamana ve mekâna dayalı bulunduğu durumu imlemektedir. Kültürün belirli bir dönem içindeki durumunu Zeitgeist kavramına dayandırmakta ve "Zeitgeist"ı mutlak tine gidiş sürecinde katedilen bir yol olarak belirlemektedir. "Zeitgeist" belirli bir dönemde geçerli olan tüm değerleri ifade etmek için kullanan Hegel, sonunda mutlak tin olgusuyla tüm kültürlerin gelecekleri ve birleşecekleri seviyeye ulaşmak için bir basamak olduğunu varsayar.

Hegel'in kültür idealizmine benzer şekilde Rickert "kültür değerleri felsefesi" bağlamında kültürü "doğruluk", "ahlaksal değerler" ve "estetik değerleri" temelinde insanoğlunun bu değerleri kendi çağına özgü yorumladığını ve mutlaklaştırdığını söyler. Ancak Rickert bu mutlaklaştırmanın hiçbir zaman Hegel'in kültür idealizminde belirttiği gibi nihai ideal kültür birleşmesi olamayacağını; ancak o çağa ve döneme özgü kendi tekillik ve tarihsellikleri içinde göreli bir "de facto" mutlaklaştırma olduğunu belirtir.

Aydınlanma ile birlikte bilimsel çevrelerin, toplumların üzerindeki Ortaçağın teolojik ve metafiziksel baskılardan sıyrılması istemi ve akıl varlığı olan insan fikri üzerine kurulması gerekli dünya anlayışı ile birlikte kültürün değerlendirilmesi ve kültüre bakış da bu doğrultuda etkilenmiştir. Akademik çevrelerin, doğa bilimlerinde kaydettiği ilerleme; bilim adamlarının insan dünyasına ve kültür dünyasına olan bakışını da yönlendirmiş bu doğrultuda pozitivist anlayış hakim olmuştur.

Kültürü biyolojik ve fizik temelli açıklama istemi ile evrim teorisine dayalı kültür kuramları oluşturmuştur. Örneğin Spencer kültürü insanın biyolojik çerçevesi ile bağlantılı olarak ele almıştır.

Kültürü kuramsal bir çerçeve içinde değerlendirme çabalarında bir diğer görüş de kültürü ekonomik üretim biçimleri temelinde yorumlayan "kültürel materyalizm" yaklaşımıdır. Marx toplumların gelişim ve ilerlemesinde iktisadi yapılanmaları ve üretim sürecindeki sınıf olgusunu kültürel maddi taban üzerine kurar. Kültürün belirleyici unsurlarını maddi temele dayandırarak üretim güçlerindeki değişmeler ve sınıfsal ilişkiler olarak görür.

Pozitivist görüşü eleştirel bir bakış açısıyla kültürü kendi tarihsellik ve tekilliği içinde yorumlama girişiminde Hermeneutik kültür kuramının özellikle Schleirmacher, Droysen ve Dilthey öncülüğünde etkin olduğunu görmek mümkündür. Kültürü kendi tarihselliği içinde değerlendirme görüşünden insanı ve kültürü anlamanın gerçekleşebileceğini ifade eden Hermeneutik kültür kuramı Cassirer ile insanın sembolleştirebilme ediminin kültür-toplum-dil-din fenomenlerini yorumlamada birer anahtar olduğunu göstermiştir.

15. yüzyılda Avrupa'da feodal ekonomik kalıpların kırılarak coğrafi keşiflerle birlikte farklı toplumlarla tanışma, yerel olanı tanıma süreci antropolojinin doğuşu ve gelişimine ortam hazırlamıştır. Farklı ülkeleri farklı toplumları tanıma süreci yerelin yaşamı üzerine düşünme, yorumlama ve çıkarsamaları beraberinde getirmiştir.

Antropologların kendisinden farklı olanı tanıma istemi ile başlayan süreçte, nasıl bir yol izlenmesi gerektiği gerek akademik çevrelerce gerekse alan araştırmalarını bizzat yapan bilim insanları arasında halen tartışılan bir olgudur. Bu noktada bilim adamlarınca geliştirilen emik bilgi yerelin bilgisi ve etik bilgi (gözleyenlerin davranışlara bakarak ürettikleri) kavramları ile araştırmalara yeni açılımlar kazandırma çabasına girilmiş, yerelin bilgisi ile etik bilgi gerilimi tartışmaların odak noktası olmuştur. Aslında bu tartışma gerek kültür araştırmalarının gerekse insanı

her anlamda yorumlama ve anlama sürecine giren tüm bilimsel çalışmaların çıkış noktasıdır. Kültür kavramını incelerken kültürün hangi bilgi ve bilgiler üzerine kurulduğu ve bu bilginin üretim süreci kültürün anlaşılmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Kendisinden farklı olanı anlama nasıl gerçekleşecektir? Gerek antropolojik gerek psikolojik gerekse sosyolojik çalışmalarda olsun, bilgiyi üretme ve bu üretimin en sonunda doğurduğu sosyolojik, ekonomik, psikolojik çıkarsamalar bu bilgi süreci ve bu bilgiyi yorumlama süreci üzerine kuruludur.

Felsefi antropoloji yaklaşımında Rothacker'in belirleyici bir rol oynadığını görmekteyiz. Rothacker insan ve kültürü anlayabilmenin ancak kendi tarihselliği içinde gerçekleşebileceğini ifade eder. Kültürü göreli ve tarihsel biçimde anlama edimi üzerine kurulu bir kültür felsefesinin kendisinin de görelilikten hiçbir zaman kurtulamayacağını belirtir.

Kültürü belirli bir perspektiften ele alıp, yorumlamanın çağımızın içinde bulunduğu siyasal ekonomik ve sosyal kaoslara çözümler getirmesini beklemek oldukça güç görünmektedir.

Aydınlanma ile birlikte teolojik baskılardan sıyrılan ve aklın zaferini ilan eden bilim-kültür dünyasında araçsal akıl ön plana çıkarılmakta; ussallık baş tacı edilmekteydi. Bireye ve bireyciliğe olan derin vurgular, benliğin kendini her tür toplumsal fenomenden bağımsızlaştırma ve benliği salt bireycilik anlayışı üzerine kurma edimi teknolojinin ilerlemesi ile birlikte insanı kendi kendisinin efendisi olarak ilan etmesinin yolunu açmıştır.

Ancak aklın tüm yüceltmelerine karşın insanoğlu insana ilişkin siyasal ya da kültürel sorunları salt akılcılık yaklaşımı ile çözemeyeceğini anlamakta gecikmemiştir. Çağımız liberal düşüncesi, insanoğlunun ilerleme ve refaha kavuşma kriterinin tek çözümsel yolunun, küresel iktisadi akıl ve ekonomik insan" (homo economicus) anlayışı temelinde gerçekleştirme olduğunu her tür etkinlikle vurgulama yönündedir. Böyle bir anlayış bireyin; her tür toplumsal kaygıdan uzak, kendinden beklentisi kendini gerçekleştirme üzerine kurulu ben merkezli tekdüze birey anlayışına yol

açmaktadır. Tek kutuplu küresel dünya söyleminde küreselleşen dünyanın kendisi değil; yalnızca küresel sermayenin özneden yoksun oyuncusudur.

Bu türden tek tipçi anlayış karşıt söylemleri de beraberinde getirmiştir. Bireyi bağımsız ve iktisadi bir akılcılığa mahkûm etmenin sonucunda, kendini ve dünyayı algılayışlarını kültür içinde farklı biçimde ortaya koyma istemi marjinal söylemlerin ve postmodern göreciliğin bilimsel çevrelerde ve kültürel çalışmalarda söz sahibi olmasına neden olmuştur.

Kültür içinde değişen ve şekillenen insanın kendi bilgi birikimi ile kendine belli bir duruş belirlemesi ve dünyayı algılaması birçok rengi de beraberinde getirmektedir. Hindistan'ın bir kasabasında ineğin insanın gündelik yaşamındaki önemini, Batıda kent yaşamının içindeki bir kimsenin algılama biçimi oldukça farklı olacaktır.

Burada göreciliğin aslında kendisi ile ötekinin kültür ve toplum içindeki anlam ve değerleri bakımından farklılığını görme ve tanıma bağlamındaki önemi büyüktür. Ancak bireyi ve kültürü, göreciliğin "farkı yıkılmaz bir duvar" olarak gören ayırımcı ve yalıtlayıcı tavrına hapsetme yanılgısına düşmemek önemlidir.

Çokkültürlü dünyada bireyin kendisini ve ötekini konumlandırırken içine düşebileceği zorluklar aslında akademik çalışmaların ve siyasal yaklaşımların da karşısında beliren tehlikeler arasında görünmektedir.

Özellikle sağın bir görecilikle kültürü, bireyi ve toplumu yorumlama ve çokkültürcü bir anlayışı kesin bir biçimde benimseme; ayırımcı bir söyleme dönüşebilme potansiyelini taşımaktadır. Bireyin kültür içinde şekillenmesinde öteki ile arasındaki farklara derin vurgular yapmak çokkültürlü bir çağda toplumların, bireylerin birbirlerini anlayamayacağı yanılgısına düşebileceğini göstermektedir.

Böyle bir yaklaşımın siyasal bağlamda benimsenmesi fark ve farklar üzerine kurulu bir dünya anlayışına neden olabilmekte ve toplumsal uzlaşılar yerine, siyasal çözümsüzlüklere götürme sakıncasını taşımaktadır.

Psikolojik bağlamda köktenci bir görecilik bireyin kendisini toplum ve dünya içinde derin bir yalnızlık çerçevesinde algılamasına neden olabilecektir. Bireyin kendini tanıma ve bulma yolculuğunda kendine ilişkin mutlak farklılaştırma edimi, onu bireysel yalıtılmışlığa da götürebilecektir. Aynı şekilde bu görüşün tam zıddı olan "mutlakçı" bir anlayış da salt evrensel olana ulaşma fikriyle birlikte farklılıkları ve bu farklılıkları yaratan nedensellikleri anlama ediminden bizi yoksun bırakacaktır.

Yerelin bilgisi ile etik bilgi geriliminde araştırmacının kendi taşıdığı kültürü ile kendisinden farklı olanı yani "öteki"'ni anlama çabasının araştırmayı nasıl yönlendirdiği yoruma açık olacaktır. Bu noktada epistemolojik sorunların varlığı karşımıza çıkmaktadır ki bu da yerelin bilgisi ile araştırmacının bilgisinin hangi düzlemde ele alınacağı sorunsalını içinde taşımaktadır. Aslında bu sorunsal gerek sosyal antropolojik gerek psikolojik gerekse kültüre dayalı her tür araştırmanın can alıcı bir problematiği olarak varlığını korur.

Bu epistemolojik tartışmaların kaynağını yine bilginin üretim süreçlerinde bulmak mümkündür. Bilginin hangi koşullarda nasıl üretildiği, bu üretimde etkin olan faktörleri anlamlandırma ve yorumlama süreci önem kazanır.

Herhangi bir toplum içinde varolan insanın doğumu ile birlikte başlayan ve hayatının bitimine kadar devam eden bilgi edimi süreci temelde son derece karmaşık bir süreçtir. İnsan doğduğu andan itibaren kendini daha önceden varolan kültürel bir oluşumun içinde bulur. Hayatının başlangıcından bitimine kadar kendisi ve öteki birey, olgu, olay ve durumların arasında karmaşık bir ilişkisel süreç devam eder. Bu; bireyin bilgiyi içselleştirmesi, dışlaması farklı yorumlayışı ruhbilimsel olduğu kadar antropolojik bir olgudur aynı zamanda. Kültürün içinde bilginin oluşumu onun bireysel anlamda içselleştirilmesi psikolojik yaklaşımlarda özellikle üzerinde durulması gereken bir sorunsal olma niteliği taşımaktadır.

Bireyin temel yapı taşlarından olan "kişilik" kavramı davranışsal ve zihinsel olan özelliklerin bütünsel bir eğilimi olarak kabul edilir. Kişilikler bir dizi davranışsal ve zihinsel özellikleri farklı durum, iletişim ve eylemlere taşıdıklarında birbirlerinden

değişik tür ve tavırda belirli benzerlikler göstermekle birlikte sayısız kişilikler olarak karşımıza çıkarlar. Ancak bireyin temel yapı taşı olarak görülen kişilik kavramının içinde bulunduğu sosyolojik süreçler ve yapılar ile bağlantısının ne ölçüde etkili olduğu gerek psikolojik gerekse antropolojik araştırmaların konusu haline gelmiştir.

Temellerini modern düşüncede bulan geleneksel psikolojinin "birey", "benlik" gibi kavramlara bakışı bilimsel olarak evrensele ulaşma arzusuyla şekillenmiş "modern psikolojik kuramların" bu temel üzerine inşa edilmesine olanak sağlamıştır. Pozitivist bilim anlayışıyla kendine yön veren psikoloji; evrensel olanı bulma, evrensel olanı ortaya çıkarma ve uygulama iddiaları ile uzun yıllar Batı dünyasında gerek bilimsel araştırmalarda gerekse uygulama alanlarında bireyi özerk, ayrı, bağımsız bir özne olarak tanımlamış ve psikolojik modernleşme kuramlarını bu belirleme doğrultusunda oluşturmuştur. Zamanla Batı dünyası dışında kalan toplumlarda da kabul görmeye başlayan bu kuramların uygulamaları da yine aynı ölçüde evrensel olarak kabul edilmiş ve uygulanmıştır. Çevresel faktörlerin ikincil olarak belirlendiği araştırmalarda ve "birey"i tüm çevresel koşullardan yalıtıp çözümleme bireyin tarihsel bir varlık olduğu ve o ana kadar kendine özgü yaşanmışlıklarını, birikimlerini, deneyim ve değerlerini içinde barındırdığı gerçeğini gözardı etmekten öteye gidemez.

Kültürün içinde şekillenen ve içinde bulunduğu kültürü şekillendiren bireyin farklı kültürlerde anlamsal dizgeleri oluşturma biçiminde sayısız farklılıklar ve benzerlikler görülmektedir. Toplumların içinde yaşadıkları ve zaman zaman kültürlerin ana çizgilerini oluşturan bireyci ya da kollektivist anlayışların mutlak bir yaklaşım olarak benimsenmesinin dogmatik süreçlere neden olması tehlikesinin göz önüne alınması gerekmektedir. Bireycilik anlayışını ön plana alan "bağımsız birey" kavramını tüm psikolojik ve antropolojik çalışmalarda "a priori" olarak kabul eden yaklaşımla yaşadığımız çokkültürlü ortamda bireyin ilişkisel bir varlık olduğu ve bu ilişkiler bütünü içinde şekillenme ve değişme süreci yaşadığı fikrini görmezden gelme sorunu ile karşı karşıya kalınacaktır. Öte yandan geleneksel yapıların bağımlı birey anlayışını "mutlak" gerçek olarak benimsemek ise bireyin özgün ve eşsiz olma potansiyeline darbe indirecektir. Şu halde bireyin içinde bulunduğu çok

kültürlü ortamda salt bireyci ve kollektif ya da gelenekselci bir anlayışı benimsemek yerine Kağıtçıbaşı'nın ortaya koyduğu yeni bir sentez olan "karşılıklı ilişkisel bağlılık" anlayışını gerek psikolojik anlayışlarda gerekse yaşamın kendi düzeneği içindeki siyasal çıkarsamalarda çözümsel bir yol gösterici olarak görmek yararlı olacaktır.

Çokkültürlü bir dünyada uzak mesafeleri yakın kılan insanoğlunun kendini ve ötekini farklılıklar ve benzerlikleriyle birlikte anlamayı ve kabullenmeyi gerek psikolojik gerekse toplumsal bağlamda karşılıklı bir ilişkisellik sürecinde öğrenmeye başlaması, belki de onun seçebileceği en doğru yaklaşım olacaktır.

Özgürlüğün ve insan haklarının kapılarını açmak, yaşadığımız dünyada hoşgörüye daha fazla yer vermek, insanın insan olarak değerini anlayıp özümsemek, belki de en çok ihtiyacımız olan şeydir ve bu, karşılıklı ilişkiselliğe dayalı bağlılıkta kendini gösterecektir.

KAYNAKLAR

Alakuş, Ali Osman (2004). *"Kültür Kavramı Tanımlamalarına İlişkin Bir Analiz"*, Milli Eğitim Dergisi 20.11(2005): <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/164/alakus.htm>.

Çotuksöken, Betül (1995,2001). *Felsefeyi Anlamak Felsefe ile Anlamak*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Çotuksöken, Betül (2003). "Felsefe Açısından Eğitim ve Kültür Kavramları", *Felsefe Söyleşileri I-II*, Yayına Hazırlayan:Betül Çotuksöken, İstanbul:Maltepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Erinç, Sıtkı M. (2004). *Kültür Sanat Sanat Kültür*, Ankara: Ütopya Yayınları

Fay, Brian (2001). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi, Çokkültürlü Bir Yaklaşım*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Günay, V. Doğan, Doç. Dr. (2002). *Göstergebilim Yazıları*, İstanbul: Multilingual.

Güvenç, Bozkurt (2002). *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İyi, Sevgi (2003). "Çağdaş Açılımlarıyla Kültür Kavramı ve İoanna Kuçuradi", *Felsefe Söyleşileri I-II*,Yayına Hazırlayan: Betül Çotuksöken, İstanbul:Maltepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları

İzbul,Yalçın (2004). "*Dil/Kültür Dizgesi Kültürel Göreci Tezler*" 10.11(2005): <http://www.oursworld.net/bilim-arastirma>.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1985). *İnsan ve İnsanlar, Sosyal Psikolojiye Giriş*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2000). *Kültürel Psikoloji/Kültür Bağlamında İnsan ve Aile*, İstanbul: Evrim Yayınevi

Özbek, Meral (1989). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, AÜSBF Siyaset Bilimi, Doktora Tezi, Haziran, Ankara.

Özlem, Doğan (2000). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Sayar, Kemal (2003). "*Kültürel Bakış Açısından Benlik ve Kişilik"*, Yeni Symposium 05.10 (2005): <www.yenisymposium.net>

Sayar, Kemal (2004). "*Sömürgeciliğin Karşısında Psikiyatr: Frantz Fanon"*, Yeni Symposium 14.12 (2005): <www.yenisymposium.net>

Schönberg, Adorno, Thomas Mann (2000). *Sanatta Deha ve Yaratıcılık*, İstanbul: Pan Yayıncılık.

Sözer, Önay (1998). *Felsefe'nin ABC'si*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Taylor, Charles (1996). *Çokkültürcülük, Tanınma Politikası*, (Haz: Amy Gutmann), 1.Baskı, K.Anthony Appiah, Jürgen Habermas, Steven C.Rockefeller, Michael Walzer, Susan Wolf, Cogito 44, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Timur, Feridun (2005). "*Çok Kültürcülük: Modern-Ulus Devlet Düşüncesine Bir Alternatif mi?",* 09.10 (2005): <www.gridergi.8k.com>.

Uygur, Nermi (1996). *Kültür Kavramı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.